

Informationes

**Biuletyn
Papieskiego Instytutu
Studiów Kościelnych**

INFORMATIONES

**Biuletyn
Papieskiego Instytutu
Studiów Kościelnych**

Redaguje zespół

Papieski Instytut Studiów Kościelnych
00186 Roma - Piazza B. Cairoli, 117

Mikrofilmowy Punkt Konsultacyjny
02-532 Warszawa - ul. Rakowiecka 61

Cum permissu Superiorum

Tipolitografia "Abilgraf" - Roma - Tel. (06) 439.38.97

SPIS TREŚCI

	str.
Od Redakcji	7
Materiały z sesji	
H. Fokciński SI: Wprowadzenie do sesji "Stan i perspektywy poszukiwań i edycji poloników archiwalnych ze zbiorów Stolicy Apostolskiej"	11
H. D. Wojtyska CP: Polski Instytut Historyczny w Rzymie (dawne i nowe inicjatywy badawcze i edytorskie)	15
W. Müller: Katolicki Uniwersytet Lubelski	39
J. Wiesiołowski: Inicjatywy wydawnicze w kręgu Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk . . .	51
J. Axer: Zakład Edytorstwa Łacińskiego i Greckiego Instytutu Filologii Klasycznej Uniwersytetu Warszawskiego	63
H. Fokciński SI: Dotychczasowe kierunki prac i zamierzenia Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w zakresie poszukiwań i udostępniania poloników watykańskich	73
H. Dylągowa: Źródła do dziejów ziem wschodnich Rzeczypospolitej (na przykładzie dziejów Kościoła Unickiego w Królestwie Polskim)	81
J. Cygan OFMCap.: Dokumenty w watykańskich zbiorach archiwalnych do działalności Waleriana Magniego OFMCap. w Polsce w latach 1616-1648 . .	87
L. Jarmański: Z problematyki edycji akt nuncjatur na przykładzie korespondencji Germanica Malaspiny	115
S. Skwirowska: "Bibliografia dell'Archivio Vaticano" oraz polska bibliografia prac opartych na zbiorach watykańskich	125

T. M. Trajdos: Polonika w Archiwum Generalnym Zakonu Karmelitów Trzewickich w Rzymie . .	135
H. Fokciński SI: Akta konsystorialne w "Bullarium Poloniae"	147
Inwentarz Archiwum Nuncjatury Warszawskiej 1918-1921 (M. Inglot SI)	185
Z działalności Instytutu w latach 1988-1990 (H.F.) .	191
Riassunto	206

SOMMARIO

	pag.
Dalla Redazione	7
Atti del Convegno	
H. Fokciński SI: Introduzione al convegno "La situazione e le prospettive delle ricerche e dell'edizione dei 'polonica' custoditi negli archivi della Sede Apostolica"	11
H. D. Wojtyska CP: Istituto Storico Polacco (precedenti e nuove iniziative delle ricerche e delle edizioni)	15
W. Müller: Università Cattolica di Lublino	39
J. Wiesiołowski: Iniziative editoriali nell'ambito dell'Istituto di Storia dell'Accademia Polacca delle Scienze	51
J. Axer: Sezione Editoriale Latina e Greca dell'Istituto di Filologia Classica dell'Università di Varsavia	63
H. Fokciński SI: Attività del Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici nell'ambito delle ricerche e della propagazione dei 'polonica' vaticani	73
H. Dylağowa: Le fonti per la storia dei territori orientali della Polonia (sull'esempio delle vicende della Chiesa Uniata)	81
J. Cygan OFM-Cap.: Documenti negli archivi vaticani riguardanti l'attività di Valeriano Magni OFM-Cap. nella Polonia (1616-1648)	87
L. Jarmański: Problemi dell'edizione degli atti delle nunziature sull'esempio della corrispondenza di Germanico Malaspina	115
S. Skwirowska: "Bibliografia dell'Archivio Vaticano" e la bibliografia polacca delle pubblicazioni basate sui documenti degli archivi vaticani . .	125

T. M. Trajdos: 'Polonica' nell'Archivio Generale dei Carmelitani (dell'Antica Osservanza) a Roma . .	135
H. Fokciński SI: Atti concistoriali nel "Bullarium Poloniae"	147
Inventario dell'Archivio della Nunziatura di Varsavia 1918-1921 (M. Inglot SI)	185
Relazione sull'attività del Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici in Roma negli anni 1988-1990 (H.F.)	191
Riassunto	206

Od Redakcji

Wzmózone zainteresowanie dokumentacją zachowaną w zbiorach Stolicy Apostolskiej wyrażające się m.in. w podjęciu szeregu inicjatyw badawczych przez różne polskie ośrodki naukowe i indywidualnych badaczy zwróciło uwagę na potrzebę i celowość zorganizowania specjalnego sympozjum na temat "Stan i perspektywy poszukiwań i edycji poloników archiwalnych ze zbiorów Stolicy Apostolskiej".

Zostało ono zorganizowane w Warszawie dnia 19 października 1989 roku przez Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie przy współpracy Mikrofilmowego Punktu Konsultacyjnego tegoż Instytutu oraz Sekcji "Bobolanum" Papieskiego Wydziału Teologicznego, znajdującej się przy ul. Rakowieckiej w domu studiów księży jezuitów, przy którym mieści się też wspomniany Punkt Konsultacyjny.

W pierwszej grupie referatów zostały przedstawione inicjatywy podejmowane, względnie planowane, w różnych ośrodkach naukowych w kraju oraz w Rzymie. Bliższe poznanie tych inicjatyw - osiągnięć i problemów - niewątpliwie sprzyjać będzie refleksji nad potrzebą i szansą koordynacji prac, podjęcia edycji i opracowań zasadniczych grup źródeł o pierwszorzędnej wartości i znaczeniu. Postulat nadania tym inicjatywom w jeszcze większym stopniu charakteru pracy zbiorowej, koordynacji wysiłków w zakresie systematycznych prac w archiwach watykańskich, powracał często w czasie dyskusji i polemik,

którym pozostawiono sporo miejsca i czasu.

Drugą grupę tematyczną stanowiły referaty i komunikaty podsumowujące kwerendy poszczególnych badaczy prowadzone na wybrane tematy w jednym lub w kilku jednocześnie zbiorach watykańskich. Relację o specyfice danych poszukiwań i charakterze zbiorów uzupełniały z reguły wskazania możliwości dalszych kwerend tak w samym Rzymie, jak i w zbiorach krajowych. Na bezpośrednim doświadczeniu oparte było także omówienie problematyki edycji akt nuncjatur na przykładzie korespondencji z końca XVI wieku.

Do interesujących propozycji należał też ostatni punkt umieszczony w programie sesji, przedstawienie Bibliografii Archiwum Watykańskiego opracowywanej pod patronatem Międzynarodowej Komisji. Opublikowane dotąd cztery tomy tej bibliografii stanowią bogatą informację o wszelkiego typu publikacjach, w których wykorzystano dokumenty Archiwum Watykańskiego. W ramach prac Papieskiego Instytutu przygotowano do kolejnego, piątego tomu większy zestaw opisów publikacji polskich, które w poprzednich tomach były mało uwzględnione. Podane też zostały ogólne ramy projektowanej na tej bazie podobnej, ale tylko polskiej bibliografii.

Układ materiałów zamieszczonych w niniejszym numerze odpowiada kolejności wygłoszonych referatów i komunikatów. Brak jedynie dwóch wypowiedzi, które zostały już wcześniej opublikowane (ks. S. Hołodok: *Polonika liturgiczne w fondo "Segreteria dei Brevi" Archiwum Watykańskiego 1800-1868 i 1904-1908*. *Informationes* 4:1989 s.109-137; P. P. Gach: *Archiwum Główne Zgromadzenia Misjonarzy w Rzymie*. *Informationes* 4:1989 s. 99-107).

Tematyka sesji przyczyniła się niewątpliwie do pełniejszego uświadomienia zakresu badań, jakie można rozwijać w oparciu o przedstawiony zasób źródeł watykańskich. Liczne głosy w dyskusji uzupełniły ponadto ten ogólny

obraz, wskazując na wiele spraw i zagadnień, które winny być w przyszłości szerzej podjęte w oparciu o nowo wypracowane wzory, nowe propozycje teoretyczne i metodologiczne.

Redakcja pragnie serdecznie podziękować prelegentom, którzy w ramach tego sympozjum ogłosili referaty, a następnie przygotowali je do druku, oraz wszystkim, tak licznyim uczestnikom, zwłaszcza tym, którzy poprzez swe wypowiedzi poszerzyli wydatnie omawianą problematykę.

PROGRAM SESJI
(19-X-1989)

przed południem:

PRZEGLĄD AKTUALNYCH POLSKICH INICJATYW

Polski Instytut Historyczny w Rzymie

Ks. prof. dr hab. Henryk D. Wojtyska CP

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Prof. dr hab. Wiesław Müller

Instytut Historii PAN – Oddział w Warszawie

Doc. dr hab. Jacek Wiesiołowski

Zakład Edytorstwa Łacińskiego i Greckiego

Instytutu Klasyki Uniwersytetu Warszawskiego

Prof. dr hab. Jerzy Axer

Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie

Ks. dr Hieronim Fokciński SI

po południu:

PRZEGLĄD TEMATYCZNY GRUP ŹRÓDEŁ

Doc. dr hab. Hanna Dylałowa

Źródła do ziem wschodnich Rzeczypospolitej.

Ks. dr Stanisław Hołodok

Źródła liturgiczne.

Dr Piotr Gach

Źródła do dziejów zakonów w Polsce.

O. dr Jerzy Cygan OFMCap.

*Źródła do prac biograficznych na przykładzie
Valeriana Magniego OFMCap.*

Dr Leszek Jarmański

*Z problematyki edycji akt nuncjatur na przykładzie
korespondencji Germanica Malaspiny (1592-1598).*

Mgr Stefania Skwirowska

*"Bibliografia dell'Archivio Vaticano"
oraz polska bibliografia prac opartych na zbiorach
watykańskich.*

WPROWADZENIE DO SESJI *"STAN I PERSPEKTYWY
POSZUKIWAŃ I EDYCJI POLONIKÓW ARCHIWALNYCH
ZE ZBIORÓW STOLICY APOSTOLSKIEJ"*

Poprzez wybrany temat obecna sesja nawiązuje do dwóch wcześniejszych spotkań w okresie ostatniego półwiecza, których przedmiotem były również archiwalia watykańskie.

Problematyce prowadzenia poszukiwań i wydawania materiałów dotyczących Polski, a znajdujących się w archiwach Stolicy Apostolskiej poświęcona była najpierw konferencja zorganizowana w Warszawie 20 marca 1969 roku, z okazji utworzenia Komisji Historii Porównawczej Kościołów przy Polskiej Akademii Nauk. Udało się wówczas, i było to istotne osiągnięcie, wprowadzić powyższą problematykę na forum publiczne, dokonać podsumowania dotychczasowych wysiłków oraz przekazać informacje o rezultatach poszukiwań archiwalnych w Rzymie paru osób. W ten sposób dokonał się przełamanie dotychczasowej polityki zakazu sięgania w te niedozwolone "postępowej nauce" rejony.

W osiem lat później, staraniem Instytutu Historii Kościoła przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, a głównie jego kierownika O. doc. Henryka Damiana Wojtyski, odbyło się w gmachu tejże uczelni dwudniowe (20-21 kwietnia 1977 r.) seminarium naukowe, poświęcone polskim źródłom kościelnym w wybranych zbiorach obcych. Znaczna część referatów była skoncentrowana na archiwaliach watykańskich, zwłaszcza Archivum Secretum Vaticanum.

Ponieważ od 1977 r. upłynęło już ponad 12 lat, wydawało się sprawą użyteczną dokonanie na nowo swego rodzaju podsumowania, przeglądu - zwłaszcza nowszych badań, mniej znanych szerszemu ogółowi. Za słusnością takiego wyboru przemawiał także fakt ukazania się w ostatnich latach kilku prób ogarnięcia całego, dotychczasowego dorobku lub przynajmniej na znaczniejszym odcinku czasu, z wyraźną preferencją do szczegółowszego omówienia wcześniejszego okresu badań.

Większe jednak znaczenie od samego upływu czasu ma zapewne fakt wielkich zmian, jakie dokonały się w ostatnich kilkunastu latach. Po archiwalia watykańskie można było sięgać coraz śmielej bez obawy przykrych konsekwencji. Coraz też więcej osób, zwłaszcza młodszych badaczy, znajdowało jakoś, przedziwnymi nieraz drogami, sposoby na dotarcie do zbiorów rzymskich, względnie przynajmniej do różnego typu reprodukcji, przede wszystkim w postaci mikrofilmów, których np. tylko za pośrednictwem naszego ośrodka dotarło do kraju około cztery i pół miliona klitek.

Jeszcze ważniejszą jak sądzę sprawą, bezprecedensową na naszym polskim terenie, stało się zaistnienie kilku, o różnym profilu, ośrodków naukowych ukierunkowanych w mniejszym lub większym stopniu na źródła rzymskie. W kolejności przewidzianej programem przedstawiciele tychże instytucji omówią aktualny stan prac i podjęte inicjatywy badawcze. Jako znaczne ubogacenie, a nie odwrotnie, należy zapewne ocenić fakt, że jedne z ośrodków są nastawione całkowicie na publikacje określonych grup źródeł, inne raczej na włączenie różnych kategorii dokumentacji watykańskiej do opracowywanych zagadnień i prac monograficznych, a wreszcie - jak nasz ośrodek - zorientowany na same poszukiwania, rejestrację, wstępne opracowanie i możliwie najpełniejsze i najszersze udostę-

pnianie zebranej dokumentacji wszystkim zainteresowanym badaczom.

Ogromnie cieszy fakt, że inicjatyw, niekiedy bardzo doniosłych i ważnych nie tylko dla nauki polskiej, jest o wiele więcej, aniżeli udało się zamieścić w programie. Wspomnieć należy w tym momencie dorobek zmarłej przed kilku laty (2 lutego 1983) dr Zofii Olszamowskiej-Skowrońskiej czy też przygotowywanie do publikacji najnowszego tomu *Hierarchia Catholica* przez grupę polskich franciszkanów - pracami od początku kieruje O. Zenon Pięta OFM. Cennym wkładem w publikację także źródeł watykańskich są osiągnięcia pracowni hofjańskiej w Olsztynie, kierowanej przez ks. prof. Alojzego Szorca. Wracając znów na teren Włoch znane są chyba wielu tu obecnym rozprawy, studia i edycje Jana Wosia, aktualnie profesora w nowo powstałym uniwersytecie w Trydencie. Dla pełnego obrazu należałoby wymienić jeszcze cały szereg dalszych osób oraz ambitnych i cennych inicjatyw.

Z uwagi na tak znaczne ożywienie poszukiwań i badań, włączenie się wielu ośrodków i badaczy, bogate zamierzenia i programy, stoimy chyba po raz pierwszy przed niezwykle szansą szerokiej wymiany informacji i doświadczeń, skonfrontowania metod i uzyskiwanych rezultatów, i co wydaje się rzeczą najcenniejszą - o czym zapewne świadczy tak liczny udział w tej sesji - szansą nawiązania bliższej współpracy między wszystkimi badaczami a zwłaszcza instytucjami patronatu zarówno państwowego, jak i kościelnego - bez sztucznych, narzuconych nienaukowymi racjami ograniczeń i zakazów. Potrzeba szerokiej i zgodnej współpracy, oczywista z wielu racji, jest także wymogiem chwili. Stoimy bowiem wobec zapotrzebowań i zadań, którym nie można sprostać zwykłą intensyfikacją wysiłków pojedynczych osób. Problem jest o wiele szerszy.

W stosunku do oficjalnej historiografii z najbliższej

nam przeszłości, wyrażono przed niewielu laty chyba słuszny osąd, że: *na temat stosunków polsko-watykańskich nie odnotowała wystarczających sukcesów. Wśród młodszych badaczy zaciążył brak odpowiedniego warsztatu badawczego w tak trudnym studium, a nadto symplifikacja metodologiczna nie wystarczająca przy pracy archiwalnej. Poza przyczynkami ... trudno odnotować na tym polu poważniejsze sukcesy.*

Myślę, że nasze spotkanie ma szanse dostarczenia sporo treści do przemyślenia skuteczniejszych "rad sposobów", tak w zakresie samych poszukiwań poloników szczęśliwie zachowanych w zbiorach Stolicy Apostolskiej, jak i odpowiadających dzisiejszym wymaganiom publikacji źródeł i naukowego ich wykorzystania.

I jeszcze jedna, ostatnia już refleksja. Wydaje się, że intensyfikacja poszukiwań i edycji źródeł watykańskich jest ważnym i nie cierpiącym zwłoki zadaniem nie tylko z punktu widzenia potrzeb naszej polskiej nauki historycznej, ale także jej rangi międzynarodowej oraz ukazania właściwego miejsca naszego kraju wśród innych narodów Europy i świata. Ten cel - śmiem przypuszczać - o wiele bardziej przybliży edycja źródeł watykańskich, aniżeli jakichkolwiek innych nie wydanych jeszcze źródeł do historii Polski.

POLSKI INSTYTUT HISTORYCZNY W RZYMIE
(dawne i nowe inicjatywy badawcze i edytorskie)

Geneza Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie jest ściśle związana z osobistymi przeżyciami wojennymi ks. Waleriana Meysztowicza (1893-1982), byłego profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i zarazem (od r. 1932) radcy ambasady polskiej przy Stolicy Apostolskiej w Rzymie. W r. 1940, po przystąpieniu Mussoliniego do wojny po stronie Niemiec, ks. Meysztowicz, razem z innymi przedstawicielami dyplomatycznymi państw walczących przeciw Hitlerowi, znalazł schronienie w Watykanie i pozostał tam aż do zakończenia wojny. Oprócz - ograniczonej z natury rzeczy - działalności dyplomatycznej, wszyscy znajdujący się pod opieką św. Piotra dyplomaci dysponowali dużą ilością czasu wolnego. Podczas gdy inni spędzali go na grze w brydża, Meysztowicz oddawał się z pasją penetracji Tajnych Archiwów Watykańskich, dostępnych wówczas w sposób całkiem wyjątkowy dla nielicznych uczonych, których muzy inter arma przemawiać nie przestały¹. Zaangażowanie, z jakim ks. Walerian potraktował te ponad 4-letnie Otia Vaticana, i ułatwienia, jakie otrzymywał od dyrekcji archiwum (łącznie z bezpośrednim dostępem do magazynów), sprawiły, że jego znajomość zasobów największego archiwum świata daleko przekroczyła tę, jaką posiadli wszyscy dotychczasowi polscy badacze,

---

¹ Cfr. K. Lanckorońska: *Walerian Meysztowicz (1893-1982). In memoriam*. *Antemurale* 26:1982/83 s.219.

i ten sui generis rekord chyba już nie zostanie przez nikogo pobity, dlatego że już nikt takimi możliwościami nie będzie prawdopodobnie dysponował.

Meysztowicz zaplanował i realizował swą pracę w sposób bardzo metodycznie przemyślany. Najpierw trzeba było zorientować się w samym archiwum-labiryncie. Tak narodziło się, niestety, nie opublikowane drukiem, i dlatego dzisiaj już zdezaktualizowane, *Archivi Secreti Vaticani prospectica descriptio cum notis*, napisane w tym samym czasie co znane dzieło Augusta Finka, *Das Vatikanische Archiv*, niezależne jednak od niego i wcale nie gorsze².

Szerokie zapoznanie się ze zbiorami i układem całego archiwum było jedynie bazą do rejestracji znajdujących się w nim poloników. By nie szukać tego, co już zostało znalezione, zaczął ks. Meysztowicz od zestawienia wszystkich znanych i dostępnych wówczas publikacji rzeczy polskich, wydobytych z Archiwum Watykańskiego. Ich wykaz został udostępniony badaczom w opublikowanym w Watykanie w 1943 r. *Repertorium bibliographicum pro rebus Polonicis Archivi Secreti Vaticani*, z bardzo cennym wskazaniem na dział archiwum, z którego dotychczasowi badacze opublikowali lub wykorzystali dokumenty, oraz na miejsce, w którym omawiana publikacja jest dostępna w Bibliotece Watykańskiej. Użyteczności tego cienkiego zeszytu dla wszystkich Polaków, stawiających pierwsze kroki w Archiwum Watykańskim, podkreślać nie potrzeba.

Po ustaleniu stanu badań, przystąpił Meysztowicz do rejestracji poloników, poczynając od zbiorów posiadających ich najwięcej. Najcenniejszym dla badaczy rzeczy polskich jego osiągnięciem w tym względzie w okresie "reclusionis Vaticanae" jest szczegółowa inwentaryzacja

---

² Maszynopis znajduje się w podręcznym dziale katalogów Biblioteki Watykańskiej i może być z pożytkiem nadal wykorzystywany przez badaczy.

i analiza zawartości tej części przedrozbiorowego Archiwum Nuncjatury w Warszawie, która została uratowana od zagłady. Analityczny inwentarz 197 tomów tego archiwum, stanowiącego dziś część tzw. watykańskich "archivi rientrati", z dokładnym opisem poszczególnych działów i rękopisów oraz wskazaniem na cenniejsze dokumenty, uzupełniony tabelami synchronicznymi, ukazał się drukiem w Watykanie w r. 1944 pt. *De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis, quod nunc in Archivo Secreto Vaticano servatur*. Owocem paralelnych prac prowadzonych w okresie wojny, jest sumaryczny inwentarz innego działu polskiego, Nunciatura di Polonia, zatytułowany *De actis Nuntiaturae Poloniae, quae partem Archivi Secretariatus Status constituunt*, sporządzony - z inspiracji i przy wsparciu ks. Meysztowicza - przez mons. Pietro Savio, dyplomowanego archiwistę watykańskiego, drukowany sumptem promotora w Watykanie w 1947 r. W ten sposób, dzięki ks. Meysztowiczowi, dwa najzasobniejsze w polonica działy archiwum otrzymały inwentarze, jakich do dzisiaj nie posiadają inne narody.

Prace wojenne stały się doskonałym punktem startu dla Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie, który ks. Meysztowicz powołał do życia, niemal nazajutrz po wyjściu z odosobnienia watykańskiego, w roku 1945. Ciężar finansowania przedsięwzięcia przyjęła na siebie Fundacja Lanckorońskich, utworzona z resztek majątku tej rodziny przez Antoniego i Karolinę Lanckorońskich. Prof. K. Lanckorońska, były docent historii sztuki na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, więźniarka obozu koncentracyjnego w Ravensbrück, przejęła ideą służby nauce polskiej w trudnej sytuacji, w jakiej znalazła się ona po odcięciu kontaktów z Zachodem pod rządami komunistów w Warszawie, postanowiła dopomóc ks. Meysztowiczowi, najpierw w organizowaniu odczytów i wydawaniu czasopisma *Antemurale* (od 1954, zamknięte na t. 26 za

r. 1982-1983), które miały być prezentacją polskich nauk humanistycznych na Zachodzie i wykazaniem naszej przynależności do kultury Europy, a potem - po skonkretyzowaniu potrzeb badaczy krajowych - w udostępnianiu, poprzez publikacje, materiałów do historii Polski, zasadniczo niedostępnych w Kraju. Tak zrodziły się *Elementa ad fontium editiones* - seria wydawnicza, pojęta początkowo jako publikacja "dokumentów dotyczących stosunków Polski z Kurią Rzymską" (pierwszy tom ukazał się w 1960 r. i zawiera *Polonica ex Libris Obligationum et Solutionum Camerae Apostolicae*, wydane przez J. Lisowskiego) oraz "dokumentów dotyczących stosunków polsko-angielskich"³, została rozciągnięta później także na kontakty - przeważnie dyplomatyczne - z innymi krajami europejskimi.

Zasada edycji, do dzisiaj obowiązująca i konsekwentnie realizowana przez prof. Lanckorońską, która po śmierci ks. Meysztowicza w r. 1982 przejęła kierownictwo Instytutu i wydawanie *Elementów*, jest tyleż prosta, co praktyczna. Bez zabawiania się w pracochłonne edytorstwo tematyczne, z nie mniej czasochłonnym obszernym aparatem krytycznym (Kraj w okresie stalinizmu potrzebował dużo i szybko), postanowiono publikować materiały w takim porządku, w jakim znajdują się one w archiwach (stąd "elementa" w tytule). Zabieg ten, stanowiący świadomą rezygnację z ambicji wysoko-edytorskich (choć filologicznie *Elementa* są opracowywane wzorowo) i podporządkowanie ich palącym potrzebom historyków krajowych, dał w efekcie aż 74 tomy dokumentów, które ukazały się drukiem do dziś na przestrzeni niespełna 30 lat pracy Instytutu. Sama prof. Lanckorońska wydała w tej serii 4 tomy poloników z archiwum królestwa Danii w Ko-

---

³ K. Lanckorońska: *Walerian Meysztowicz* s.221.

penhadze⁴, 2 tomy korespondencji polskiej kardynała Jana Morone z Archiwum Watykańskiego⁵ i 39 tomów dokumentów z dawnego archiwum pruskiego w Królewcu⁶. Ta ostatnia seria, skrupulatnie wykorzystywana zarówno przez historyków polskich jak i niemieckich, jest najkompletniejszą ze znanych publikacji dotyczących stosunków Polski z niemieckim księstwem w Prusach, powstałym w wyniku hołdu pruskiego w 1525 roku. Jest zaplanowana do śmierci jego twórcy, byłego wielkiego mistrza krzyżaków, Albrechta Hohenzollerna, w r. 1568. Poza tymi, ukazały się w *Elementach* także tomy dokumentów polskich, zebranych z archiwów Anglii (Londyn), Hiszpanii (Simancas) i Włoch (Aquila, Brisighella, Florencja, Parma, Rzym), opublikowane przez P. Collurę, V. Meysztowicza, C.H. Talbota i W. Wyhowską De Andreis. W roku 1984, według tego samego kryterium przynależności archiwalnej, ale w porządku chronologicznym, zapoczątkowano prace nad wydaniem - "z minut i registrów watykańskich" - najstarszych brewiów papieskich dotyczących Polski⁷. Wydawnictwo to będzie kontynuowane.

I wreszcie w r. 1986 prof. Lanckorońska i zarząd Fundacji postanowili - *viris doctis suadentibus, expensis*

---

⁴ *Res Polonicae ex Archivo Regni Daniae*. Partes 2-5. Ed. C. Lanckorońska et G. Steen Jensen. Romae 1969-1972 (*Elementa ad fontium editiones* t. 20, 24-25, 29). Pars 1 została wydana w r. 1964 przez L. Koczego (*Elementa* t.9).

⁵ *Documenta ex Archivo Cardinalis Ioannis Morone ad Poloniam spectantia, quae in Archivo Secreto Vaticano asservantur*. Partes 1-2. Ed. C. Lanckorońska. Romae 1984 (*Elementa* t.58-59).

⁶ *Elementa* t. 30-32, 34-57, 60-63, 65-69, 72-74 (od t.61 we współpracy z Lucjanem Olechem).

⁷ Pierwszy tom tej edycji ukazał się w r. 1986, cfr. *Brevia Romanorum Pontificum ad Poloniam spectantia. Ex minutis et registris pontificiis collegit et edidit Henricus Damianus Wojtyska* CP. T.1: *Brevia saeculi XV*. Romae 1986 (*Elementa* t.64).

bene consideratis, iis qui de edendis nuntiaturis hac-
tenus cogitabant consentientibus - zapoczątkować edycję
nowej serii, zatytułowanej "Acta Nuntiaturae Polonae".
Wydawało się bowiem, że Instytut - finansowany przez
Fundację Lanckorońskich - jest w stanie, jak nikt inny,
zagwarantować ciągłość tak kosztownej i zaplanowanej na
wiele tomów edycji. Poza tym wzięto także pod uwagę to,
co w tej dziedzinie opracował i wydał pierwszy kierownik
Instytutu ks. Walerian Meysztowicz oraz jego współpracownicy.
W samych bowiem *Elementach* zostały wydane lub
zregestrowane także liczne listy i dokumenty nuncjuszków,
odnalezione w archiwach, których zespoły publikowano.
Ich edycje zapoczątkowała Wanda Wyhowska De Andreis,
publikując w latach 1961-1965 pięć tomów korespondencji
kardynała protektora Polski Wirginiusza Orsini i jego ro-
dziny z Polakami (3 tomy regestów i 2 tomy wybranych
tekstów in extenso), wyszukanej żmudną pracą w bogatym
archiwum Orsinich (przechowywanym obecnie w Archiwum
Kapitolińskim w Rzymie). Znaczną część tej korespon-
dencji stanowią listy do i od nuncjuszków z lat 1647-1676⁸.
W r. 1962 w piątym tomie *Elementów* zostały opublikowane
przez Pawła Collurę regesty listów nuncjuszków Kosmy i
Jana de Torres (1621-1622, 1645-1652), znajdujące się w
archiwum rodziny Dragonetti de Torres w Aquila⁹. W
1970 r. W. Meysztowicz i W. Wyhowska De Andreis wydali
in extenso w tym zbiorze komplet korespondencji rodziny
Farnese z Polakami i nuncjuszami polskimi z lat 1535-1772

---

⁸ Cfr. *Repertorium rerum Polonicarum ex Archivo Orsini in Archivo Capitolino*. Partes 1-3. Collegit W. Wyhowska De Andreis. Romae 1961-1964 (Elementa t. 3, 7, 10); *Collectanea ex rebus Polonicis Archivi Orsini in Archivo Capitolino Romae*. Partes 1-2. Ed. W. Wyhowska De Andreis. Romae 1965, 1968 (Elementa t. 14, 18).

⁹ *Repertorium rerum Polonicarum ex Archivo Dragonetti de Torres in Civitate Aquilana*. Ed. P. Collura. Romae 1962.

(z zespołu Carte Farnesiane, przechowywanego w Archiwum Państwowym w Parmie)¹⁰ oraz 63 listy nuncjusza Jana Andrzeja Caligario (1578-1582), znajdujące się w Archiwum Kapitulnym jego diecezji w Brisighella¹¹. Zamyka ten wykaz tom listów nuncjusza Berarda Bongiovaniego do kard. Jana Morone z lat 1560-1563, opublikowany w 1984 r. przez K. Lanckorońską¹².

Poza serią *Elementów* ukazały się drobniejsze prace członków Instytutu, poświęcone nuncjaturze polskiej. W *Antemurale* z r. 1965 Wyhowska De Andreis opublikowała wykaz listów nuncjusza Andrzeja Santacroce z lat 1690-1691, znajdujących się w watykańskiej części archiwum jego rodziny¹³, a ks. Meysztowicz wydał podobny wykaz listów kardynała Sekretarza Stanu Fabrycjusza Spady do tego nuncjusza z roku 1694, znajdujących się w rękopisie podarowanym w roku 1964 Archiwum Watykańskiemu przez K. Lanckorońską¹⁴. Trzy lata później ukazały się w tym samym czasopiśmie dwie sumaryczne relacje z podróży legatów papieskich do Polski: diariusz Antoniego Martinelli z legacji kard. Hipolita Aldobrandiniego w latach 1587-1588 i Pawła Alaleone z legacji kard. Jerzego Radziwiłła w r. 1592 - obydwie wydane przez ks. Meysztowicza¹⁵. Meysztowicz jest także autorem syntetycznej cha-

---

10 *Documenta Polonica ex Archivo Parmensi*. Partes 1-2. Ed. V. Meysztowicz et W. Wyhowska De Andreis. Romae 1970 (*Elementa* t.22-23).

11 *Documenta Polonica ex Archivo Capitulari in Brisighella* stanowią drugą część 23 tomu *Elementów* (zob. wyżej).

12 Zob. wyżej przypis 5, pars 1 (*Elementa* t.58).

13 Cfr. *De documentis Polonicis Archivi Marchionum Santacroce in Archivo Secreto Vaticano*. *Antemurale* 9:1965 s.23-39.

14 Cfr. *De litteris, quas card. Fabritius Spada, Secretarius Status, ad Andream Santacroce, nuntium apostolicum in Polonia a. 1694 scribebat*. Tamże s.11-19.

15 *Antonii Martinelli relatio de Hippolyti Aldobrandini legatione ad Sigismundum III regem Poloniae*. *Antemurale* 12:1968 s.29-42; *Caeremo-*

rakterystyki nuncjatury Achillesa Ratti w Polsce w latach 1918-1921, opublikowanej w 1969 r. jako *sui generis* odpowiedź na pierwsze, tendencyjne opracowanie tej nuncjatury w r. 1953 przez Jarosława Jurkiewicza¹⁶.

Nie brakowało więc motywów do podjęcia dzieła edycji nuncjatur przez Polski Instytut Historyczny w Rzymie. Nade wszystko jednak u podstaw decyzji leżało pragnienie: a) udostępnienia nauce, zwłaszcza polskiej, bogatych zespołów źródeł, wprawdzie znanych, lecz wykorzystywanych do tej pory tylko w minimalnym stopniu; b) włączenia się jako instytucja w międzynarodowy ruch wydawniczy europejskich *Nuntiaturberichte*; c) skoordynowania i ujednolicenia powojennych polskich sporadycznych i wybiorczych wysiłków edytorskich, w odpowiedzi na coraz częściej powtarzane postulaty "powrotu do seryjnych publikacji źródłowych jako jedyne go środka przeciwdziałania aktualnemu rozproszeniu i dekoncentracji prac wydawniczych"¹⁷.

Tak pojęta inicjatywa edytorska jest więc faktycznie (i pragnie być) kontynuacją prac Komisji Historycznej Polskiej Akademii Umiejętności, zwłaszcza w takich założeniach organizacji i metody pracy, do jakich - po wielu korekturach - doszła ona w okresie bezpośrednio poprzedzającym drugą wojnę światową.

* * *

---

niarii anonymi relatio de cardinalis Georgii Radziwiłł legatione ad Sigismundum III regem Poloniae. Tamże s.43-75.

¹⁶ Cfr. V. Meysztowicz: *La nunziatura di Achille Ratti in Polonia. Pio XI nel trentesimo dalla morte.* Milano 1969 s.177-203; J. Jurkiewicz: *Nuncjatura Achillesa Ratti w Polsce.* Warszawa 1953.

¹⁷ Wypowiedź Ludwika Łysiaka w ankiecie *O wydawaniu źródeł historycznych.* Kwartalnik Historyczny 90:1983 s.145.

Proszony o szersze zaprezentowanie tego długoterminowego i - co za tym idzie - kosztownego przedsięwzięcia, zatrzymam się nieco dłużej nad tym, co zrobiliśmy w ciągu ubiegłych trzech lat, by je w miarę dobrze przygotować. Przede wszystkim, przed przystąpieniem do edycji wydało się celowym szczegółowe przebadanie dziejów dotychczasowych kwerend i studiów nad nuncjaturami polskimi na tle podobnych prac historyków i wydawców nuncjatur innych krajów europejskich. Historia w tym przypadku miała stać się bardziej nauczycielką niż informatką. Doświadczenia poprzedników, zwłaszcza Komisji Historycznej Akademii Umiejętności z Krakowa i tych wydawców nuncjatur obcych, którzy mają za sobą poważny dorobek edytorski, pozwoliły gruntownie przemyśleć zarówno sposób organizowania pracy, jak i metodę publikowania dokumentów.

Pierwszym owocem tej refleksji było **rozplanowanie całego wydawnictwa**. Kłopoty, z jakimi nie mogą się uporać wydawcy *Nuntiatuerberichte aus Deutschland*, spowodowały, że zrezygnowano z przyjętej za ich przykładem przez krakowską Akademię Umiejętności zasady podziału edycji na serie¹⁸. Po ustaleniu pełnej listy legatów i nuncjuszów, przyjęto podział na tomy w porządku chronologicznym, przydzielając każdemu posłowi papieskiemu w Polsce jeden tom, który będzie dzielony na tyle części

---

18 Zob. H. D. Wojtyska: *Stan przygotowania do druku korespondencji nuncjuszów w Polsce do roku 1572*. *Studia Zróżnicznawcze* 18:1973 s. 199. Komplikacje wynikające z podziału "Nuntiatuerberichte" na serie, anonsował już w 1932 r. Leon Just (zob. jego *Die Erforschung der päpstlichen Nuntiaturen. Stand und Aufgaben, besonders in Deutschland. Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken* 24:1932-1933 s. 247). Ich przykładem są akta nuncjatury Jana Delfino (1571-1573), których pierwszą część wydali Austriacy w 1967 r. w opracowywanej przez nich serii 2 (do 1572 r.), drugą zaś Niemcy w 1982 r. w wydawanej przez nich serii 3, i to dopiero jako tom 6 tejże serii.

(woluminów), ile będzie potrzeba. Podział taki - zastosowany przez wydawców nuncjatury kolońskiej¹⁹ - pozwala podjąć pracę nad edycją akt dowolnie wybranego nuncjusza wtedy, kiedy znajdzie się kompetentny jego wydawca; ułatwia także zaplanowanie sondażowych edycji dla poszczególnych okresów historycznych. Ponieważ jednak i ten podział posiada niedogodność ukazywania się tomów bez zachowania ich kolejności numerycznej, przeto - by chociaż częściowo temu zaradzić - zamierzamy umieścić w pierwszym tomie, wprowadzającym do edycji, pełny wykaz tomów wraz z planszami, podającymi podstawowe dane o każdym przedstawicielu papieskim, który rezydował w Polsce.

Innym problemem było **od którego nuncjusza zacząć i na którym zakończyć edycję**. Wydawcy niemieccy zaczęli w 1892 r. publikować swe *Nuntiaturberichte* od poselstwa Piotra Pawła Vergerio, nuncjusza przy cesarzu Karolu V w latach 1533-1536, ponieważ wiele listów nuncjuszków wcześniejszych było już wydane²⁰. Potem znaleziono nowe dokumenty, a i starsze edycje okazały się z czasem zbyt mało krytyczne i niezbyt dostępne. Zaczęto więc od 1963 r. wydawać, w załączeniu do serii pierwszej (za lata 1533-1559), tzw. "tomy scalające", cofając się wstecz do legacji kard. Wawrzyńca Campeggio i nuncjatury Hieronima Aleandro z lat 1530-1532²¹. Franco Gaeta zainicjował w 1958 r. edycję korespondencji jednej z najstarszych stałych nuncjatur - weneckiej (powstałej ok. 1485 r.), dopiero od 1533 r., argumentując tym, że materiały wcześniej-

---

19 *Nuntiaturberichte aus Deutschland. Die Kölner Nuntiatur.*

20 Cfr. 1.Abteilung Bd.1: *Nuntiaturen des Vergerio 1533-1536.* Bearb. von W. Friedensburg. Gotha 1892.

21 *Nuntiaturberichte aus Deutschland. 1.Abteilung (1533-1559). Ergänzungsbände 1-2.* Bearb. von G. Müller. Tübingen 1963-1969.

sze są niepełne i rozproszone²². Jeszcze jednak w tym samym roku wydał poza serią 153 dokumenty sprzed 1533 r.²³ Podobnie Francuzi zaczęli edycję *Acta Nuntiaturae Gallicae* od roku 1535, ponieważ wcześniejsze listy ich nuncjusów z okresu pontyfikatu Klemensa VII (1523-1534) zostały już wydane w 1910 r. przez J. Fraikina²⁴. Dziś nie mogą się uporać z przygodnymi wydawcami nuncjatur wcześniejszych²⁵.

Wydawanie akt nuncjatury polskiej zaczęła Komisja Historyczna krakowskiej Akademii Umiejętności od korespondencji Jana Andrzeja Caligarięgo (1578-1581), ponieważ materiały do jego poselstwa wydawały się w 1887 r., kiedy rozpoczęto prace, najbardziej kompletne, a materiały do nuncjatur jego poprzedników rozproszone i już częściowo wydane²⁶. W 1906 r. Wincenty Zakrzewski cofnął się jednak do nuncjatur z lat 1555-1572²⁷. Wówczas to zrodziło się przekonanie, że stała nuncjatura w Polsce rozpoczyna się w 1555 r. od misji Alojzego Lippomano (1555-1557), chociaż sam W. Zakrzewski, a później także Jan Fijałek, znali również i odpisywali dokumenty do-

---

22 Zob. *Nunziatura di Venezia*. Vol. 1 (12 III 1533 - 14 VIII 1535). A cura di F. Gaeta. Roma 1958 s.IX.

23 Zob. F. Gaeta: *Origine e sviluppo della rappresentanza stabile pontificia in Venezia (1485-1533)*. Annuario dell'Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea 9-10:1957-1958 s.63-281.

24 Zob. wstęp J. Lestocquoy do pierwszego tomu "*Acta Nuntiaturae Gallicae*" Rome-Paris 1961 s.XIV.

25 Cfr. G. Rucellai: *Lettere della Nunziatura di Francia (1520-1521)*. A cura di G. Falaschi. Roma 1983.

26 Zob. memoriał Stanisława Smolki do Sejmu Krajowego, 12 III 1892, w: *Materiały do działalności Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie w latach 1873-1918. Wybór źródeł*. Wyd. Danuta Rederowa. Wrocław 1974 s.132-135.

27 Zob. *Sprawozdanie sekretarza generalnego z czynności Akademii od kwietnia 1905 do kwietnia 1906 r.* Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie 1905/06 s.81.

tyczące krótkiego poselstwa Hieronima Martinengo z 1548 r.²⁸ Pragniemy uniknąć dalszego cofania się wstecz i zaczynamy naszą edycję od akt i listów Zachariasza Ferreri (1519–1521), nie tylko dlatego, że poselstwo jego w Polsce posiada wszystkie cechy nowożytnej nuncjatury stałej²⁹, lecz również z tej racji, że po zebraniu rozproszonych jego dokumentów i odnalezieniu nieznannej korespondencji z wielkim mistrzem krzyżaków, Albrechtem Hohenzollernem, posiadamy dostatecznie dużo materiału do edycji, a szanse znalezienia więcej są już minimalne. Wprawdzie następcy Ferreriego aż do Martinenga albo rezydowali poza Polską (Jan Pulleoni), albo przyjeżdżali do niej tylko z zadaniami jednorazowymi, i z tego powodu nie pozostawili po sobie zbyt dużo korespondencji, to jednak wydawało się celowym zebrać i wydać ją razem "ne perat", i by nie było już potrzeby kiedyś do niej powracać.

Jeśli idzie o termin "ad quem", wydawało się celowym nie stawiać granic edycji, lecz rozplanować ją aż do końca, by w czasie kiedy otworzy się możliwość wydawania akt nuncjatur najnowszych, nie trzeba było uciekać się do tworzenia nowych serii³⁰ w obrębie już istniejącej edycji, wydawania tomów poza seriami³¹ lub zaczynania

---

28 Cfr. H.D. Wojtyska: *Stan przygotowania* s.200-202.

29 Jako pierwszy z papieskich posłów w Polsce posiadał komplet dokumentów charakteryzujących stałe nuncjatury nowożytne (instrukcja, tzw. facultates, listy polecające) oraz przebywał prawie dwa lata w naszym kraju.

30 Jak to uczynił w 1973 r. Austriacki Instytut Kultury w Rzymie, tworząc w obrębie swych "Nuntiaturreberichte" serię specjalną (Sonderreihe) dla nuncjatury w Grazu, której akta zaczął wydawać począwszy od r. 1580. W 1956 r. Belgowie podzielili swą "Série: Nonciature de Flandre" (w obrębie Analecta Vaticano-Belgica) na 3 "Séctions": flandryjską, brukselską i kolońską.

31 Zob. *Correspondance inédite entre Mgr Antonio Garibaldi inter-*

zupełnie nowego wydawnictwa³². Tu także doświadczenia poprzedników dostarczają pouczającej argumentacji. Pierwsza generacja wydawców nuncjatur (1881-1899), postawiona wobec masy nowych dokumentów, uważała, że godna wydawania jest tylko korespondencja nuncjuszów XVI w.; druga generacja (1900-1914) weszła już w wiek XVII, a Ignacy Dengel zapoczątkował nawet częściowe edycje korespondencji osiemnastowiecznej³³; po drugiej wojnie światowej Belgowie i Hiszpanie zdecydowali się przekroczyć próg XIX wieku³⁴. Zasoby nie wydanych starszych źródeł historycznych wyczerpują się w miarę ich publikowania, rośnie natomiast zapotrzebowanie na nowe. Z tego powodu postanowiliśmy perspektywicznie objąć naszą edycją także nuncjatury międzywojenne, dopasowując jedynie metodę ich wydawania do wymogów stawianych edytorstwu źródeł nowożytnych.

Co wydawać? Kiedy, po otwarciu Archiwum Watykańskiego w 1881 r., zainteresowano się nuncjaturami, panowało powszechne zauroczenie historią polityczną, a w obrębie nauki kościelnej historią kościelno-polityczną i dziejami organizacji kościelnej. Wszyscy więc, łącznie z krakowską Akademią Umiejętności, skoncentrowali się na

---

nonce à Paris et Mgr Césaire Mathieu, archevêque de Besançon, par P. Poupard, wydana "hors collection" w załączeniu do *Acta Nuntiaturae Gallicae*.

32 Sposób praktykowany przez wydawców hiszpańskich, którzy posiadają pięć zupełnie niezależnych od siebie edycji.

33 Zob. wypowiedź L. Justa na X Kongresie Nauk Historycznych w Rzymie w 1955 r. (*Atti del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche*. Roma 1956 s.171).

34 Cała sekcja nuncjatury brukselskiej obejmuje nuncjatury XIX wieku; odnośnie Hiszpanów zob. F. Diaz de Cerio SJ: *Regesto de la correspondencia de los obispos de España en el siglo XIX con los nuncios, según el Fondo de la Nunciatura de Madrid en el Archivo Vaticano (1791-1903)*. T.1-3 Città del Vaticano 1984.

gromadzeniu i wydawaniu niemal wyłącznie korespondencji dyplomatycznej nuncjuszów z papieskim Sekretariatem Stanu. Po drugiej wojnie światowej znudzo się jednak polityką i coraz częściej odzywały się głosy krytyki pod adresem przydatności korespondencji nuncjuszów dla innych działów historii, zwłaszcza dla dziejów Kościoła i kultury³⁵. Pojawiły się postulaty poszerzenia edycji o inne źródła, wytworzone przez nuncjatury. Przypomniano sobie prorocze ostrzeżenie Leona Justa, który już w 1933 r. zapowiadał możliwość zupełnie innego oceniania wartości tych źródeł w przyszłości³⁶ i zwracał uwagę na ważność niedocenianych wówczas akt prawnych i rozdawnictwa łask oraz na korespondencję nuncjuszów z hierarchią i dygnitarzami krajów, w których spełniali oni swe misje³⁷.

Postulaty te, pomimo że powraca się do nich w dyskusjach i poszerza ich zasięg o nowe typy źródeł (*avvisi*, diariusze, korespondencja nuncjuszów z kongregacjami rzymskimi, zwłaszcza z Kongregacją Rozkrzewiania Wiary)³⁸, nie wywarły większego wpływu na treść dotychczasowych edycji "klasycznych"³⁹. Jedynie Belgowie zdecy-

---

35 Cfr. G. Alberigo: *Diplomazia e vita della Chiesa nel XVI secolo*. *Critica Storica* 1:1962 s.52; H. Lutz: *Nuntiaturberichte aus Deutschland. Vergangenheit und Zukunft einer "klassischen" Editionsreihe*. *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken* 45:1965 s.319-320.

36 Zob. H. Kramer: *Die Erforschung und Herausgabe der Nuntiaturberichte*. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 1:1948 s.503.

37 L. Just: *Die Erforschung* s.252-254.

38 O potrzebie takiego rozszerzenia mówi G. Lutz w artykule pt. *Glaubwürdigkeit und Gehalt von Nuntiaturberichten*. *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken* 53:1973 s.262, 268, 274; o "avvisi" zob. K. Repgen: *Zur Diplomatie der Nuntiaturberichte. Dienstvorschrift für das Abfassen von Avvisi aus dem Jahre 1639*. *Römische Quartalschrift* 49:1954 s.123-126.

39 Także rozpoczęta niedawno edycja akt nuncjatury portugalskiej

dowali się wydać w swej serii 3 tomy dokumentów dotyczących sporów o jurysdykcję nuncjuszów w Niderlandach w XVII i XVIII w.⁴⁰, zapoczątkowując - postulowany również przez Justa - trend badań i edycji dotyczących dziejów samej nuncjatury jako instytucji⁴¹. Postulaty Justa wprowadzają stopniowo do serii *Die Kölner Nuntiatuur* jego "naukowi spadkobiercy" z Görres-Gesellschaft⁴².

"Szeroką ręką" sięgnęli natomiast po nowe gatunki źródeł wydawcy nie obciążeni tradycją. O. Atanazy Welykyj OSBM, publikujący od 1954 r. w całości korespondencję nuncjuszów z Kongregacją Rozkrzewiania Wiary oraz *avvisi* dotyczące Ukrainy, pokazał jak dalece te nowe źródła mogą ubogacić zrutynizowaną korespondencję dyplomatyczną treściami czysto religijnymi⁴³. To samo można powiedzieć o regestach dziewiętnastowiecznej korespondencji nuncjuszów z biskupami hiszpańskimi, wydanej przez F. Diaz de Cerio⁴⁴, oraz o uzupełnieniach do

---

obejmuje tylko korespondencję dyplomatyczną (zob. *La correspondance des premiers nonces permanents au Portugal, 1532-1553*. Ed. Ch.-M. De Witte. T. 2 Lisboa 1980).

40 Zob. *Nonciature de Flandre*. T. 7-9 Bruxelles-Rome 1939-1950, wydane przez J. i P. Lefèvre.

41 Zob. L. Just: *Die Erforschung* s.251-258. Ostatnio tego rodzaju badania nad nuncjaturą toskańską podjął L. Baldisseri (*La nunciatura in Toscana*. Città del Vaticano - Guatemala 1977).

42 Jest to zwłaszcza widoczne w tomach, które ukazały się po r. 1980. J. Wijnhoven uwzględnił w wydawanej przez siebie korespondencji nuncjusza Piotra Ludwika Carafy także jego listy do kongregacji rzymskich oraz dokumenty łask, dyspens, decyzji sądowych tego nuncjusza i - w załączniku - wybór "awizów" (cfr. *Die Kölner Nuntiatuur* Bd. 7/1: *Nuntius Pier Luigi Carafa (1624 Juni - 1627 August)*. Bearb. J. Wijnhoven. Paderborn 1980, zob. wyjaśnienia wydawcy na s. LXVI).

43 Zob. zwłaszcza serię *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*. Vol. 1-14 [do końca XVII w.], Romae 1959-1977.

44 Zob. wyżej, przypis 34.

depez nuncjuszów szwajcarskich, wydobytych przez A.-J. Marquisa z zupełnie do tej pory ignorowanego zespołu *Positiones* dawnego archiwum Kongregacji Biskupów⁴⁵.

Uwzględniając wyżej wymienione tendencje oraz duże zapotrzebowanie nauki polskiej na wszelkiego rodzaju źródła znajdujące się poza granicami Kraju, Polski Instytut Historyczny w Rzymie zdecydował się na **włączenie do omawianego wydawnictwa wszystkich dokumentów, które zostały wytworzone przez nuncjaturę polską i do niej adresowane**. Będzie więc wydawana - obok korespondencji dyplomatycznej - także urzędowa korespondencja nuncjuszów z dykasteriami kurialnymi oraz dworem, dygnitarzami i biskupami polskimi. Uwzględni się także korespondencję prywatną, zwłaszcza osób z orszaku nuncjusza, dokumenty urzędowe (dyspensy, odpusty, pozwy i decyzje sądowe, nadania beneficjów) oraz *avvisi* przesyłane przez nuncjuszów do Sekretariatu Stanu. Wszystkie te pisma - łącznie z listami uwierzytelniającymi i polecającymi oraz instrukcją i uprawnieniami jurysdykcyjnymi (*facultates*) - będą publikowane "in corpore" poszczególnych woluminów w porządku chronologicznym "sub data". W dodatku znajdują się natomiast pisma nie dające się umieścić pod datą dzienną: diariusze poselstw, relacje urzędowe i opisowe, verbalia czynności sądowych i procesów informacyjnych o kandydatach na biskupstwa, o ile były one przeprowadzone przez nuncjusza i przez niego podpisane. Wszystkie tego rodzaju dokumenty (z wyjątkiem relacji urzędowych) były pomijane przez wydawców krakowskich i nie są także uwzględniane przez współczesnych edytorów nuncjatur zachodnio-europejskich. Są to jednak twory nuncjatur w najściślejszym tego słowa zna-

---

45 Zob. A.-J. Marquis SMB: *Die Nuntiatur von Giovanni Franco Bonhomini in der Schweiz (1579-1581). Ergänzung (1578-1579)*. *Der Geschichtsfreund* 133:1980 s.163-247.

czeniu, czasem najcenniejsze z punktu widzenia historii kultury.

Odzwierciedleniem treści tak szeroko zakrojonej edycji jest jej tytuł *Acta Nuntiaturae Polonae*, obejmujący nazwą wszystkie przejawy, przekazanej przez źródła pisane, działalności legatów i nuncjuszów papieskich przy polskim dworze królewskim i przy rządzie II Rzeczypospolitej Polskiej.

Tak obszerny - ściśle jednak określony - zasięg "edendorum" będzie rekompensowany odstępianiem od pierwotnie zaplanowanego przez krakowską Akademię Umiejętności wydawania "lasu rzeczy" (listów papieży, władców, kardynałów, posłów polskich przy Stolicy Apostolskiej etc)⁴⁶. Tylko wyselekcjonowane, nie znane dotychczas i pochodzące ze spadku po legatach i nuncjuszach dokumenty tego rodzaju będą wydawane w załącznikach do poszczególnych woluminów.

Jest oczywiste, że dla tak pojętej edycji nie może być podstawą wydania materiał zebrany dla XVI i XVII w. przez Ekspedycje Rzymskie krakowskiej Akademii. Także dlatego, że jest on niekompletny i wymaga pracochłonnego kolacjonowania⁴⁷. Wydało się przeto o wiele bardziej bezpiecznym i korzystnym - po bezpośredniej rejestracji i opisie poszczególnych dokumentów - zdanie się wprost na mikrofilmy i kserokopie oryginałów. Wyjątek uczyniono tylko dla akt nuncjatury Juliusza Ruggieriego (1565-1568), przygotowanych do druku przez Tadeusza Glemę⁴⁸. Skolacjonowane i uzupełnione, zostaną one wydane

---

46 Projekt Wincentego Zakrzewskiego, zob. H.D. Wojtyska: *Stan przygotowania* s.204.

47 Na potrzebę takiego kolacjonowania zwrócił uwagę J. Kłoczowski (*Kwerenda polska w archiwach watykańskich w 1962 r. Przegląd Historyczny* 55:1964 s.257).

48 Zob. H.D. Wojtyska: *Stan przygotowania* s.202.

w jednym tomie omawianej edycji.

Jak wydawać? Szeroki zasięg treściowy edycji oraz rosnąca w miarę oddalania się od XVI wieku ilość dokumentów nie pozwalają na kompletne wydawanie "in extenso" wszystkich pism, które wyszły spod pióra legatów, nuncjuszków i ich pomocników lub były do nich adresowane. Wszystkie będą jednak - przynajmniej w formie rejestru (streszczenia) - odnotowane pod kolejnym numerem porządkowym zamierzonej edycji. Pragniemy w ten sposób uniknąć krytyki, z jaką spotkali się niemal wszyscy wydawcy, którzy zdecydowali się na selekcję⁴⁹. Jej kryteria są bowiem względne⁵⁰. Odnotowanie "suo loco" **wszystkich** odnalezionych dokumentów kosztuje mniej niż ewentualność ponownych kwerend w przebadanych już, lecz nie w pełni wykorzystanych zbiorach, często trudno dostępnych dla tych, którzy szukają innego rodzaju informacji, niż te, które im wydawca serwuje⁵¹.

Zasada uznana przez wydawców wszystkich nuncjatur, że teksty szesnastowieczne powinny być publikowane **in extenso**, bez skrótów i opuszczeń (także partii odnoszących się do innych krajów)⁵², będzie w edycji Akt Nun-

---

49 Złuszczka K. Schellhass, wydawca *Die süddeutsche Nuntiatur des Grafen Bartholomäus von Portia* z lat 1573-1576 (Nuntiaturberichte aus Deutschland 3.Abtteilung Bd.3-5 Berlin 1896-1909) i J.W. Woś, wydawca korespondencji Hannibala z Capui (*Annibale di Capua, nunzio apostolico e arcivescovo di Napoli. Materiali per una biografia*. Roma 1984).

50 Na problemy związane z właściwym wyborem zwracał uwagę L. Just (*Die Erforschung* s.245).

51 Przykładem mogą być niektóre listy J. A. Caligarięgo do św. Karola Boromeusza, znajdujące się w Bibliotece Ambrożyjskiej w Mediolanie, pominięte w edycji korespondencji tego nuncjusza, opublikowanej przez L. Boratyńskiego, jako mało ważne. Dla historyka kontaktów świętego arcybiskupa Mediolanu z Polską okazały się materiałem podstawowym.

52 Zob. L. Just: *Problema der Nuntiaturenforschung*. W: *X Congresso Internazionale di Scienze Storiche*. Roma 4-11 IX 1955. *Riassunti*

cyjatury Polskiej stosowana także do tekstów z wieków następnych, z tą jedynie modyfikacją, że teksty mało znaczące – nawet szesnastowieczne – będą publikowane tylko w regestach, a ilość takich streszczeń będzie wzrastać w miarę przyrostu materiału archiwalnego dla wieków XVII i XVIII. Wprawdzie obawa przed ogromem materiału dla tych wieków skłoniła niektórych wydawców do przejścia na zasadę wyłącznego regestowania (Dengel, Belgowie), a nawet tylko inwentaryzowania (Olarra, Diaz de Cerio)⁵³, czy wreszcie ujmowania posiadanego materiału w tematyczne tabele (Bieńkowski)⁵⁴, to jednak zdecydowano się na publikowanie części dokumentów XVII, XVIII i XX w. także "in extenso" z powodu ich wartości i z obawy, by nie spotkał ich smutny los wielu tomów archiwaliów nuncjatury warszawskiej, które bezpowrotnie zostały stracone dla nauki w czasie ostatniej wojny światowej⁵⁵. Słusznie zauważył Leon Just, recenzując krytykowaną jako "zbyt kompletną" edycję czeską, że dla pewnych narodów taka opcja może być również odpowiedzią na "zapotrzebowanie lokalne"⁵⁶.

---

delle comunicazioni. Vol.7 Roma 1956 s.101; O. Halecki w dyskusji na tymże kongresie (*Atti*, jak w przyp. 33, s.167-168) wykazał ważność korespondencji polskiej nuncjusza Germanika Malaspiny (1591-1598) dla całej historiografii europejskiej; cfr. też G. Alberigo: *Diplomazia* s.66-67.

53 J. i M. Olarra odnotowali w ten sposób w poszczególnych zeszytach *Correspondencia entre la Nunciatura en España y la Santa Sede. Reinado de Filipe III (1598-1621)*. T.1-7 Roma 1960-1967 - przeciętnie po ok. 1500 dokumentów; Diaz de Cerio zregestował w trzech tomach swego *Regesto* (cfr. wyżej przypis 34) aż 26096 listów.

54 Propozycja przedłożona w jego artykule pt. *Archiwum Nuncjatury Warszawskiej*. *Studia Źródłoznawcze* 21:1976 s.131.

55 Cfr. A. Stebelski: *Akta Nuncjatury Papieskiej w Polsce 1578-1794*. W: *Straty archiwów i bibliotek warszawskich*. T.1 Warszawa 1957 s.309-312.

56 *Die Erforschung* s.246.

Oprócz tekstów mało znaczących, będą rejestrowane i streszczane także te, które są identyczne lub prawie identyczne z drukowanymi poprzednio w tym samym tomie (odsyłacz). Odnosi się to zwłaszcza do utartych formuł w dokumentach prawnych i zestawów pytań w procesach informacyjnych biskupów. Długie i tylko minimalnie zmieniające się w ciągu wieków teksty podstawowych uprawnień nuncjuszów (facultates) będą publikowane w całości tylko w tomie poświęconym pierwszemu nuncjuszowi oraz w tomach odległych od siebie chronologicznie o przynajmniej 50 lat. W pozostałych tomach będą jedynie rejestrowane.

Zasadę rejestrowania zamierzamy zastosować także do tekstów, które były już drukowane w łatwo dostępnych dzisiaj wydawnictwach źródłowych. Odnosi się to przede wszystkim do wydanych w wyborze listów Berarda Bongiovanniego (1560-1563), Hannibala z Capui (1586-1590) i Jakuba Cantelmo (1688-1690)⁵⁷. W kompletnej edycji akt tych nuncjuszów zostaną one umieszczone "suo loco" w postaci rejestw. W podobny sposób będą rejestrowane te partie listów i dokumentów, które już zostały wydane przez Ukraińców⁵⁸. Będą natomiast wydawane ponownie "in extenso" (o ile będą tego warte) mało dostępne i edytorsko nie dopracowane listy Wincentego Lauro (1573-1578), wydane przez T. Wierzbowskiego⁵⁹, fragmenty korespondencji nuncjuszów z lat 1599-1620, wydane przez

---

57 O korespondencji Bongiovanniego i Hannibala z Capui zob. wyżej, przypisy 5, 12, 49. Listy z pierwszej części nuncjatury Cantelmo wydał Zbigniew Szostkiewicz: *Korespondencja arcybpa Cantelmiego, nuncjusza nadzwyczajnego na sejm grodzieński w 1688 r.* W: *Sacrum Poloniae Millennium*. T.3 Rzym 1956 s.51-279.

58 Zob. wyżej przypis 43.

59 Zob. *Vincent Lauro, évêque de Mondovi, nonce apostolique en Pologne 1574-1578...*, Varsovie 1887.

Rumunów⁶⁰, oraz dokumentacja nuncjatur opublikowana przez A. Theinera i E. Rykaczewskiego⁶¹. A fortiori odnosi się to także do tekstów wydanych niegdyś w tłumaczeniu polskim⁶². Dokumenty podstawowe (listy uwierzytelniające, instrukcja, relacja końcowa) będą publikowane "in extenso", niezależnie od tego czy i jak zostały już wcześniej wydane⁶³.

Onośnie do **pisowni** podzielamy przekonanie większości wydawców, że najbezpieczniej jest zachować – o ile to możliwe – oryginalny zapis wydawanych dokumentów (ut in textu), zarówno w odniesieniu do używania małych i dużych liter, jak i interpunkcji, którą wzorem wydawców włoskich i niemieckich, korygujemy tylko w przypadkach zupełnej niezgodności z zasadami pisowni współczesnej⁶⁴. Akcenty w tekstach włoskich dostosowujemy do zasad dziś obowiązujących. Zbyt długie zdania będziemy dzielić na krótsze, kierując się zasadą logiki tekstu.

Rozmiary **przypisów i aparatu krytycznego** stanowią do dzisiaj przedmiot ożywionej dyskusji wśród wydawców nuncjatur. Obszerne wyjaśnienia, z cytowaniem źródeł pomocniczych i literatury przedmiotu, stosowane dawniej

---

60 Zob. *Diplomatarium Italicum*. T.1-2 Romae-Bucaresti 1925-1930.

61 Zob. *Vetera monumenta Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*. Ed. A. Theiner. T.2-4 Romae 1861-1864; *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*. Wyd. E. Rykaczewski. T.1-2 Berlin-Poznań 1864.

62 Głównie przez E. Rykaczewskiego (w *Relacjach*) i M. Malinowskiego (*Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta, obejmujące listy J.F. Commendonni do św. Karola Boromeusza*. T.1-2 Wilno 1847-1851).

63 Niemiecki Instytut Historyczny w Rzymie przyjął zasadę ponownego wydawania wszystkich ważniejszych dokumentów, zob. *Nuntiaturberichte aus Deutschland* 1.Abteilung Bd.16 s.XXVII.

64 Cfr. H. Goetz w *Nuntiaturberichte aus Deutschland* 1.Abteilung Bd.16 s.XXVII; J. Wijnhoven w *Kölner Nuntiatur* Bd.7/1 s.LXVII; F. Gaeta w *Nunziature di Venezia*. Vol.1 s.XVIII.

przez wydawców *Nuntiatuiberichte aus Deutschland*, poważnie wydłużały czas pracy nad przygotowaniem poszczególnych tomów. Dlatego, na zebraniu 21 V 1971 r. postanowili oni "ograniczyć na przyszłość aparat przypisów do tego tylko, co najważniejsze". Z bólem przyjął tę decyzję zasłużony wydawca Helmut Goetz, przypominając, że Włosi i Francuzi podają "mniej niż niezbędne"⁶⁵. Faktycznie, nie można zaakceptować ubóstwa i błędów aparatu krytycznego i przypisów włoskiej edycji nuncjatury polskiej Franciszka Buonvisiego (1673-1675)⁶⁶, ale też nie wydaje się potrzebnym dążenie do perfekcji Boratyńskiego, który w przypisach do wydania listów Jana Andrzeja Caligario (1578-1582) nie ograniczył się tylko do cytowania literatury i źródeł już opublikowanych, ale sięgnął także "do nie drukowanych, które po większej części podaje w wyciągach"⁶⁷. Unikając "hypertrofii komentarza", przed którą przestrzega wydawców polskich Stefan Kieniewicz⁶⁸, przyjęto w omawianej edycji złotą zasadę, sformułowaną przez wydawcę nuncjatury kolońskiej, Wolfganga Reinharda, który każe pamiętać, że nie jest on dziełem "in se", ale ma służyć wyłącznie celom edycji⁶⁹. Postanowiono więc stosować tylko bardzo krótkie informacje biograficzne o osobach występujących w tekście (krańcowe daty życia, aktualnie spełniany urząd z datą jego objęcia). Nie zamierzamy zasadniczo podawać źródeł tych informacji. Jedynie przy lakonicznych objaśnieniach wyda-

---

65 Por. jego wstęp do *Nuntiatuiberichte aus Deutschland* 3. Abteilung Bd.6 s.XIX.

66 Zob. *Francesco Buonvisi. Nunziatura a Varsavia*. A cura di F. Diaz, N. Carranza. T.1-2 Roma 1965.

67 Recenzja E. Kuntze, *Kwartalnik Historyczny* 21:1917 s.167.

68 *O wydawaniu źródeł historycznych*. *Kwartalnik Historyczny* 90:1983 s.158.

69 Zob. *Nuntiatuiberichte aus Deutschland*. Die Kölner Nuntiatuiberichte. Bd.5/1 München 1972 s.LV.

rzeń opisywanych w tekście, jeśli były to wydarzenia ważne dla Polski lub nuncjusza, będą podawane odsyłacze do podstawowych opracowań lub do źródła, z możliwością zacytowania nawet jego fragmentów.

Wzgląd na oszczędność czasu wydawców zdecydował również o redukcji **wprowadzenia do poszczególnych tomów** do rozmiarów 20–30 stron druku. Godne podziwu dla erudycji i rozmiarów, wprowadzenia do tomów wydanych przez Boratyńskiego, Nankego i Kuntzego oraz Niemców i Francuzów, obejmujące do 70–80 stron druku⁷⁰ i zawierające bardzo szczegółową historię życia nuncjuszów i jeszcze bardziej szczegółowe opisanie ich działalności w czasie spełniania poselstwa, postanowiono zredukować do krótkiej, lecz opartej o solidne źródła, prezentacji osoby nuncjusza i do ogólnej charakterystyki całej jego misji w Polsce. Zabieg taki wydaje się uzasadniony także dlatego, że wprowadzenie będzie umieszczane tylko w pierwszym woluminie tomu (jeśli ten będzie dzielony na części), i w związku z tym wydawcy nie będą w stanie szczegółowo przestudiować tekstów, których przygotowanie do druku nastąpi w terminie późniejszym. Również opis i charakterystyka źródeł dla całego tomu (nuncjatury) będą umieszczone tylko w pierwszym woluminie. Każdy natomiast wolumen będzie posiadał własny wykaz wykorzystanych w nim źródeł (archiwalnych i drukowanych) i literatury oraz własny indeks nazw osobowych i geograficznych. Zrezygnowaliśmy z pracochłonnych indeksów rzeczowych. Wszystkie te uproszczenia mają służyć ułatwieniu pracy edytorów i przyspieszeniu edycji.

Temu samemu celowi ma służyć także jedna, wspólna dla wszystkich tomów, ułożona na podstawie szczegółowej

---

⁷⁰ Tom czwarty serii *Acta Nuntiaturae Gallicae* posiada aż 132 strony wstępu.

analizy już od dawna publikowanych edycji akt nuncjatur obcych - instrukcja wydawnicza, która będzie drukowana w pierwszym, już gotowym tomie *Actorum Nuntiaturae Poloniae*. Znajdzie się w nim - poza nią - obszerne wprowadzenie, zawierające elementa historii i organizacji nuncjatury polskiej, opis dotychczasowych badań i edycji jej akt i korespondencji, charakterystykę głównych zespołów źródeł, opis poszczególnych gatunków dokumentów, podział całego wydawnictwa na tomy w postaci plansz poświęconych poszczególnym nuncjuszom oraz wybór dokumentów dotyczących samej nuncjatury jako instytucji w jej historycznym rozwoju, od ustabilizowania się w 1519 do wznowienia przez papieża Jana Pawła II w 1989 roku. Woluminy zawierające korespondencję i akta trzech nuncjuszów (Ferreri 1519-1521, Simonetta 1606-1612 i Piazza 1706-1708) są już "sub prelo". Osiem innych znajduje się w opracowaniu.

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI

Kwerendy w archiwach watykańskich, jak również w innych archiwach rzymskich, o których będę mówił, nie były związane z wyraźnie zaplanowanymi przedsięwzięciami edytorskimi. Powstały co prawda przy okazji pewne zamysły tego typu i niewielka ich część została zrealizowana, ale celem głównym poszukiwań i akcji mikrofilmowania była chęć uzyskania materiałów źródłowych do badań i prac merytorycznych środowiska związanego z Sekcją Historii Wydziału Nauk Humanistycznych oraz Instytutem Geografii Historycznej Kościoła w Polsce Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Były to przy tym jedyne kwereudy z KULu, które nie miały wyłącznie charakteru poszukiwań indywidualnych. Te drugie miały oczywiście także miejsce i wniosły niejednokrotnie do obiegu naukowego znajomość różnych poloników watykańskich. Nie mam jednak zamiaru i możliwości omawiania ich wszystkich w tym miejscu.

Kwerendy, które postaram się omówić, rozpoczęły się w 1962 r. wielomiesięcznym pobytem w Rzymie Ludomira Bieńkowskiego i Wiesława Müllera poprzedzonym wcześniejszym rozpoznaniem przeprowadzonym przez Jerzego Kłoczowskiego¹. Ówczesne ograniczenia paszportowe uniemożliwiły wysłanie do Rzymu liczniejszej ekipy i realizację szerszego programu badań. W wieloletnim okresie

---

¹ J. Kłoczowski: *Kwerenda polska w archiwach watykańskich w 1962 roku*. *Przegląd Historyczny* 55:1964 z.2 s.257-266.

przerwy, spowodowanej wojną i powojennym odcinaniem polskiej nauki od świata zachodniego, ustały nie tylko prace ekspedycji rzymskich Polskiej Akademii Umiejętności, ale także uległa degradacji służąca dawniej tym ekspedycjom Biblioteka Rzymska Polskiej Akademii Umiejętności. Przekształcona z czasem w Bibliotekę i Centrum Studiów Polskiej Akademii Nauk, nie nawiązała do swych poprzednich funkcji bazy i zaplecza dla poszukiwań archiwalnych. W niewielkim tylko stopniu mogli też tę lukę wypełnić w tym czasie historycy polscy z emigracji. Indywidualne możliwości dla historyków z kraju zaczęły się otwierać dopiero pod koniec lat pięćdziesiątych. Również wówczas rozpoczynał swoją wielką akcję mikrofilmowania poloników i tworzenia Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie ks. Eugeniusz Reczek SI. Gromadzone przez niego mikrofilmy miały jednak czasowo pozostawać w Rzymie. W czasie naszej kwerendy mogliśmy korzystać z ułatwień, zwłaszcza w uzyskiwaniu mikrofilmów, stwarzanych nam przez ks. Reczka.

Ambicją wszystkich podejmujących poważne kwerendy watykańskie było zwykle objęcie badaniami i publikacją akt nuncjatury, jako najważniejszego zespołu źródłowego do nowożytnej historii Polski znajdującego się w Archivio Segreto Vaticano. Przedsięwzięcie takie zapoczątkowane przez ekspedycje rzymskie Akademii Umiejętności i kontynuowane do wybuchu drugiej wojny światowej, zostało w jej wyniku na wiele lat przerwane. Odeszła też z czasem generacja historyków i wydawców wyspecjalizowanych w tym zakresie, bez możliwości wykształcenia następców. Myśl o konieczności podjęcia na nowo tego zadania musiała więc towarzyszyć pierwszym powojennym przygotowaniom do poważnej, jak ją traktowaliśmy, kwerendy watykańskiej. Nie było ono jednak na miarę naszych sił i możliwości i nie mogło wchodzić w grę w tym wstępnym etapie. Zespół *Nuncjatury Polskiej* tylko w niewielkim

stopniu został objęty naszą kwerendą z 1962 r., choć od początku byliśmy świadomi wielkich potrzeb w tym zakresie całej polskiej nauki historycznej. Bliższym bowiem i możliwym do zrealizowania celem było wprowadzenie do warsztatu pracy naszego środowiska źródeł dotyczących organizacji i funkcjonowania Kościoła polskiego, z zespołów też w całości dotyczących Polski lub takich, z których materiały polski można było łatwo zarejestrować i zmikrofilmować.

Opierając się na rozpoznaniu J. Kłoczowskiego, wcześniejszych pracach zwłaszcza Ludwika Baratyńskiego² i ks. Teofila Długosza³, głównym celem kwerendy uczyniliśmy 3 zespoły archiwalne. Były to:

1. *Archiwum Nuncjatury Warszawskiej* ze szczególnym uwzględnieniem ankiety zakonnej nuncjusza Giuseppe Garampiego oraz innych materiałów dotyczących kościelnych struktur organizacyjnych,
2. *Relacje biskupów polskich*,
3. *Biskupie procesy informacyjne*.

Wynikiem było wyszukanie i zarejestrowanie interesujących nas materiałów oraz ich zmikrofilmowanie. Uzyskailiśmy w ten sposób mikrofilmy ankiety zakonnej Garampiego i innych wybranych materiałów z Nuncjatury Warszawskiej, relacje biskupów z większości diecezji przedrozbiorowych, wkrótce uzupełnione o kilka brakujących diecezji wschodnich, oraz ponad 80 biskupich procesów informacyjnych z XVI do XVIII wieku, co stanowiło uzupełnienie uzyskanego wcześniej przez Ośrodek Archiwów,

---

² L. Boratyński: *Najdawniejsze relacje biskupów polskich o stanie diecezji z archiwum Kongregacji del Concilio w Rzymie*. Sprawozd. Akad. Um. 21:1916 n.5 oraz osobna odbitka.

³ T. Długosz: *Wartość relacji rzymskich biskupów polskich jako źródła historycznego*. Sprawozd. Tow. Nauk. KUL 12:1961 s.89-92 oraz szereg wcześniejszych prac tego autora.

Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL, lecz niekompletnego, zbioru mikrofilmów procesów informacyjnych biskupów polskich. Warto tu od razu dodać, że jak gdyby przedłużeniem wymienionej tu kwerendy było uzyskanie w parę lat później kopii mikrofilmów całego zespołu Nuncjatury Warszawskiej. Prowadzone przy okazji rozpoznawanie i rejestracja z innych zespołów miały charakter dorywczy i nie kończyły się mikrofilmowaniem.

Uzyskane przez nas materiały były wykorzystywane w indywidualnych i zespołowych pracach i publikacjach środowiska, a także udostępniane innym historykom polskim wchodząc w ten sposób w szerszy obieg naukowy. Jako najważniejsze, należy tu wymienić przede wszystkim drugi tom *Kościół w Polsce*, a zwłaszcza zawarte w nim opracowania J. Kłoczowskiego⁴, L. Bieńkowskiego⁵ i W. Müllera⁶, publikację ankiety Garampiego wraz z mapami i opartego o nią zbioru studiów na temat zakonów męskich w Polsce przed pierwszym rozbiorem⁷, opartą o tę ankietę pracę Jerzego Flagi o działalności duszpasterskiej zakonów w drugiej połowie XVIII wieku⁸, bazujące na relacjach biskupów studia W. Müllera o diecezjach krakowskiej i płockiej⁹ oraz poświęcony relacjom biskupów warmińskich artykuł ks. Alojzego Szorca¹⁰. Z szerszego planu

---

4 *Kościół w Polsce*. T.2 Kraków 1970 s.483-778.

5 *Tamże* s.779-1049.

6 *Tamże* s.55-258.

7 *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*. Lublin 1972.

8 J. Flaga: *Działalność duszpasterska zakonów w drugiej połowie XVIII wieku*. Lublin 1986.

9 Zwłaszcza opracowania: *Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII i XVIII wieku*. Roczniki Humanistyczne 13:1965 z.2 s.5-149; *Diecezja płocka od drugiej połowy XVI wieku do rozbiorów*. Studia Płockie 3:1975 s.153-226.

10 A. Szorc: *Relacje biskupów warmińskich XVII i XVIII wieku do Rzymu o stanie diecezji*. Studia Warmińskie 5:1968 s.201-239.

publikacji tekstów relacji biskupów udało się dotychczas opublikować jedynie relacje biskupów krakowskich z okresu przedrozbiorowego¹¹. W znacznym stopniu wyręczyli nas tu historycy litewscy, publikując w dwóch tomach relacje z diecezji szeroko przez nich rozumianego Wielkiego Księstwa Litewskiego¹². Uzupełnione przez nas mikrofilmy procesów informacyjnych były i są wykorzystywane między innymi w biogramach biskupów publikowanych w *Polskim Słowniku Biograficznym*. Materiały watykańskie weszły również do szeregu prac kartograficznych Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce.

Ponowna kwerenda L. Bieńkowskiego w latach sześćdziesiątych, poświęcona głównie dziejom Kościołów wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, nie przyniosła owoców w postaci mikrofilmów, choć znalazła bardzo poważne miejsce w jego warsztacie badawczym. Akcja zdobywania mikrofilmów i kserokopii miała natomiast swoje przedłużenie w czasie mojej kwerendy w 1969/70 r. Jej wynikiem było uzupełnienie materiałów związanych z *visitatio liminum*, w postaci kserokopii wszystkich nadających się do skopiowania odpowiedzi na relacje biskupów polskich, z Archiwum Kongregacji Soboru¹³. Bez mikrofilmowania, jedynie rejestrując i robiąc ręczne odpisy niektórych materiałów z XVII wieku, prowadziłem też poszukiwania w Archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary. Głównym jednak celem i planem było zmikrofilmowanie akt *Nuncjatury Polskiej* z drugiej połowy XVII i początków XVIII wieku oraz poloni-

---

11 *Relacje o stanie diecezji krakowskiej 1615-1765*. Wyd. W. Müller. Lublin 1978.

12 *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae. Pluribus adlaborantibus in unum redegit P. Rabikauskas. T.1-2 Romae 1971, 1978.*

13 Stan zachowania kilkunastu najwcześniejszych tekstów uniemożliwił ich skopiowanie.

ków z zespołu *Nunziature diverse*¹⁴. Z myślą o poważnym zajęciu się nuncjaturami tego okresu i nie spodziewając się wówczas, że kopie mikrofilmów Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie znajdują się kiedyś w Warszawie, uzyskaliśmy w wyniku tej kwerendy mikrofilmy korespondencji kilkunastu nuncjuszy i internuncjuszy z lat 1652-1721¹⁵. Mikrofilmy te są udostępniane w Zakładzie Historii KUL, lecz nie doszło do poważniejszego ich wykorzystania i publikacji przez nasze środowisko. Brak w tym środowisku odpowiednio przygotowanych specjalistów, a następnie podjęcie akcji wydawniczej nuncjatur przez Polski Instytut Historyczny w Rzymie pod najbardziej kompetentnym kierownictwem ks. prof. Henryka Damiana Wojtyski CP¹⁶ uniemożliwił jego podjęcie oraz zwolnił nas z tego trudnego zadania.

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych kwerendy w poszukiwaniu materiałów dotyczących historii zakonów, głównie w archiwach zakonnych w Rzymie, do własnych prac i dla potrzeb Atlasu historii społeczno-religijnej Europy środkowo-wschodniej przygotowywanego w Instytucie Geografii Historycznej Kościoła w Polsce, prowadził Piotr Gach¹⁷, co będzie jednak przedmiotem osob-

---

14 Por. W. Müller: *Polonica w zespole Nunziature diverse w Archiwum Watykańskim*. Sprawozd. Tow. Nauk. KUL 14:1963-1964 s.189-190.

15 Byli to nuncjusze: P. Vidoni (1652-1660), A. Pignatelli (1660-1668), G. Marescotti (1668-1670), F. Nerli (1670-1671), A.M. Ranuzzi (1671-1673), F. Martelli (1675-1681), O. Pallavicini (1680-1688), J. Cantelmo (1687-1689), A. Santacroce (1690-1696), J.A. Davia (1696-1700), F. Palucci (1698 nuncjusz nadzwyczajny), F. Pignatelli (1700-1703), H.F. Spada (1703-1706), J. Piazza (1706-1708), N. Spinola (1707-1712), B. Odescalchi (1712-1713), H. Grimaldi (1713-1721).

16 Zob. H.D. Wojtyska: *Acta Nuntiaturae Poloniae*. T.1 Romae 1990.

17 P.P. Gach: *Materiały źródłowe dotyczące zakonów polskich XVII-XIX wieku w archiwach krajowych i zagranicznych*. Przegląd Tomistyczny 3:1987 s.251-280.

nego referatu.

Do ważnych przedsięwzięć wydawniczych podjętych między innymi z inicjatywy naszego środowiska, zaliczyć należy publikowanie pod auspicjami Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego *Bullarium Poloniae* w opracowaniu Ireny Sułkowskiej-Kuraś i Stanisława Kurasia¹⁸.

Spośród badań w archiwach rzymskich wykraczających poza kwerendy watykańskie i mających w większym stopniu charakter indywidualny czuję się kompetentny jedynie do przedstawienia moich własnych poszukiwań. Wynikły one z moich wcześniejszych zainteresowań i prac dotyczących episkopatu dawnej Rzeczypospolitej¹⁹. Chodziło w nich między innymi o wykształcenie i formację polskich biskupów. Okazało się, że blisko połowa stopni naukowych uzyskanych w latach 1586-1795 przez członków episkopatu polskiego (w przypadku biskupów ordynariuszy ponad 50%) była pochodzenia rzymskiego. Główną rolę odgrywała przy tym *Sapienza* i uzyskane tam doktoraty obojga praw²⁰. Równocześnie życiorysy biskupów tej epoki pozwoliły stwierdzić, że przeważająca większość z nich miała za sobą dłuższe lub krótsze pobyty w Rzymie²¹. Skłaniało to do przyjrzenia się z tego punktu widzenia całemu wyższemu duchowieństwu jako środowisku, z którego wywodzili się biskupi, a przy okazji wszystkim Polakom, którzy uzyskali stopnie w *Sapienzy*. Prowadziło to również do postawienia szerszych problemów

---

18 *Bullarium Poloniae*. Ediderunt et curaverunt I. Sułkowska-Kuraś et S. Kuraś. T.1-3 Romae 1982-1988.

19 Zob. zwłaszcza *Kościół w Polsce* t.2 s.98-143, 158-172.

20 *Tamże* s.166 i nn.

21 Dla przykładu, tylko dla dwu biskupów krakowskich z tego okresu nie da się stwierdzić z całą pewnością ich studiów lub pobytu w Rzymie.

dotyczących z jednej strony roli Sapienzy w formowaniu elit dawnej Rzeczypospolitej, a z drugiej – obecności polskiej w Rzymie. Do pewnego stopnia drogę torowały tu prace Henryka Barycza i Macieja Loreta²².

W archiwum rzymskiej Sapienzy nie zachowały się metryki studenckie, poza krótkim okresem lat 1753–1774²³. Z niewielkimi lukami zachował się natomiast podstawowy materiał dotyczący doktoratów, w postaci protokołów egzaminów doktorskich z lat 1549–1729²⁴, brudnopisów tychże protokołów z lat 1605–1686²⁵ i skrótego rejestru doktoratów z lat 1643–1691²⁶, uzupełniających niektóre luki, oraz rejestr wystawionych dyplomów doktorskich z lat 1650–1826²⁷, a wreszcie bardzo zdekompletowanych zbiorów zaświadczeń profesorów o przygotowaniu kandydatów do egzaminu z lat 1587–1769²⁸ i akt studentów starających się o zwolnienie z opłat egzaminacyjnych z powodu ubóstwa, z lat 1553–1797²⁹.

Cały ten materiał pozwolił na sporządzenie wykazu Polaków doktoryzowanych w zakresie obojga praw w rzymskiej Sapienzy w latach 1554–1786. Daty te wyznaczają pierwszy i ostatni polski doktorat. Biorąc pod uwagę pewne luki w materiale, dotkliwe zwłaszcza dla lat dziewięćdziesiątych XVII wieku, uzyskujemy w sumie ponad 350

---

22 H. Barycz: *Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440–1600)*. Kraków 1938; M. Loret: *Życie polskie w Rzymie w XVIII w.* Roma 1930.

23 Archivio di Stato di Roma, zespół Archivio della Università di Roma, vol. 255.

24 Tamże, vol. 227–254.

25 Tamże, vol. 258–275.

26 Tamże, vol. 256.

27 Tamże, vol. 219–226.

28 Tamże, vol. 105–107.

29 Tamże, vol. 100–104.

doktoratów³⁰. Większość z nich przypada na schyłek XVI i na XVII wiek, co skłoniło badającego ten okres historyka włoskiego do uznania Polaków za drugą po Włochach nację w tej rzymskiej uczelni³¹. W pierwszej połowie XVII wieku dochodziło do uzyskania nawet 40 doktoratów w ciągu 10 lat.

Istotne znaczenie dla szerszego zagadnienia obecności polskiej w Rzymie mają umieszczone w protokołach listy świadków doktoratów, obejmujące od paru do kilkunastu osób i niejednokrotnie kończące się ogólną informacją o jeszcze innych licznych Polakach obecnych na sali. Praktyka zamieszczania listy świadków zanika w początkach XVIII wieku. Nie ma jej też w rejestrze wystawionych dyplomów. Z drugiej połowy XVI i z XVII wieku uzyskujemy jednak poprzez te listy nazwiska około 300 Polaków obecnych wówczas w Rzymie. W opracowaniu poprzedzającym przygotowywaną publikację źródłową stawiam sobie trzy pytania: 1° kim byli kandydaci na doktorów, 2° o ich pobyt w Rzymie i 3° o karierę po powrocie do Polski. Ogólna odpowiedź na pierwsze pytanie, oparta o informację z samych protokołów i przeprowadzonych identyfikacji brzmi, iż w większości byli to przedstawiciele wyższego duchowieństwa: kanonicy i prałaci katedralni i kolegiaccy, choć trafiali się także pojedynczy plebani i inni księża. Są jednak również przedstawiciele środowisk szlacheckich i bogatego mieszczaństwa, jak np. Baryczkowie z Warszawy.

Najtrudniejsza, bez bardzo żmudnych szczegółowych badań, jest odpowiedź na drugie pytanie. Próby w tym

---

30 Dokładna liczba zostanie ustalona po rozstrzygnięciu przynależności narodowej niektórych doktorów ze Śląska.

31 A. Capograssi: *La serie dei "Registra Documentorum et Decretorum" dell'Archivio Antico dell'Università Romana e la laurea del Mazzarino*. Odbitka z czasopisma Roma 7:1929 fasc.1, Roma 1929.

zakresie zaprowadziły mnie do archiwum kościoła i hospicjum św. Stanisława w Rzymie, gdzie wielu przyszłych doktorów pełniło funkcje rektorów i prowizorów tej polskiej fundacji, wiążąc się w ten sposób czasami z Rzymem do końca życia. Kwerenda przeprowadzona w tym archiwum poszerzyła krąg moich zainteresowań i możliwości o badania dotyczące obecności w Rzymie przedstawicieli wyższych warstw i pielgrzymów z Polski, o czym niżej.

W odniesieniu do trzeciego pytania nie da się znaleźć wyczerpujących odpowiedzi we wszystkich przypadkach. Pozostanie jakaś grupa osób niezidentyfikowanych. Można jednak powiedzieć, że wielu duchownych po powrocie do Polski robiło dalszą karierę kościelną. Wystarczy powiedzieć, że blisko 50 z nich zostało biskupami, a kilku prymasami Polski. Inni byli już wcześniej, lub zostali profesorami Akademii Krakowskiej, a jeżeli chodzi o mieszczan - rajcami lub członkami sądów miejskich.

W Archiwum Kościoła św. Stanisława zachowały się rejestry tzw. ubogich pielgrzymów z lat 1748-1774³² oraz rejestr pielgrzymów, którym udzielono zapomogi, z lat 1766-1779³³. Rejestry te obejmują łącznie blisko 4 tysiące nazwisk tzw. ubogich pielgrzymów, którzy mieli prawo do 15-dniowego bezpłatnego pobytu w hospicjum i do zapomogi.

Artykuł oparty o analizę tego materiału znajduje się w druku. W przygotowaniu jest też publikacja samych rejestrów. Wskazują one na znacznie większą, niż by się można spodziewać, ruchliwość polskich środowisk mieszczańskich i drobnej szlachty oraz ich kontakty ze światem. Zachowany również w Archiwum Kościoła św. Sta-

---

32 Archiwum Kościoła św. Stanisława w Rzymie, vol. 162: "Pellegrini dal 1748 al 1762", vol. 161: "Pellegrini dal 1763 al 1774".

33 Tamże, vol. 160: "Elemosyne de pellegrini dal 1766 al 1778" (do 30 VI 1779).

niśława rejestr ubogich pielgrzymów z Loreto z lat 1773-1936³⁴ wskazuje przy tym, że do rzymskiego hospicjum nie trafiało ponad 80% duchownych i blisko 40% świeckich, którzy tamtędy szli do Wiecznego Miasta. Być może więc liczbę uzyskaną z rzymskich rejestrów należałoby nawet podwoić.

Wcześniejsze rejestry pielgrzymów z hospicjum św. Stanisława w Rzymie nie zachowały się, choć były niewątpliwie prowadzone. Podstawę dla przynajmniej statystycznego określenia polskiego pielgrzymowania "ad limina" stwarzają jednak księgi rachunkowe zachowane bez większych luk od 1609 r.³⁵ Sporządzone z nich wypisy wykazów pielgrzymów pozwalają uchwycić dalszych co najmniej kilka tysięcy nazwisk. Są wśród nich, co jest zjawiskiem do osobnych badań, wykazy lub liczby uwolnionych w XVII wieku z niewoli tureckiej i przez Rzym wracających do Polski. Było ich w sumie ponad 1200. Poza paroma przypadkami, barwnie opisanego opanowania statków tureckich, należałoby zbadać sposoby uwolnienia i docierania do Rzymu pojedynczych osób i całych grup, którym w hospicjum udzielono pomocy.

Ważnym również źródłem do badań obecności polskiej w Rzymie są materiały związane z kongregacjami generalnymi fundacji św. Stanisława i księga jej dobroczyńców.

Rektor kościoła św. Stanisława był zobowiązany prowadzić na bieżąco, obok rejestru pielgrzymów, również rejestr członków nacji polskiej, czyli znaczniejszych Polaków przebywających w Rzymie, i wzywać ich na coroczne kongregacje generalne w oktawie święta św. Stanisława. Zachowała się tylko jedna taka księga z niewielką ilością

---

34 Tamże, vol. bez sygnatury: "Liber nomina et cognomina pauperum Polonorum ad Almam Domum Lauretanam devotionis causa confluentium continens".

35 Tamże, vol. 90, 91, 103-115.

wpisów. Obejmowała ona lata 1748–1770 oraz 1790 i 1791³⁶. Pierwsze karty z tej księgi zostały jednak wyrwane, co pozbawia nas danych z lat 1748–1757. Do roku 1770 zachowana część zawiera 127 nazwisk, od kilku do kilkunastu rocznie. Jednak i tutaj istnieją możliwości poszerzenia naszej wiedzy o obecności przedstawicieli polskich elit w Rzymie przy pomocy protokołów z kongregacji generalnych zachowanych, z pewnymi lukami, od 1609 r.³⁷ Protokoły te zawierają bowiem listy obecnych. Nie zawsze są one kompletne; czasem wymienia się tylko ważniejszych uczestników, ale są i takie, które obejmują po kilkadziesiąt nazwisk.

Księga dobroczyńców, do której mogli być wpisani ci, którzy na rzecz fundacji św. Stanisława wpłacili co najmniej 10 dukatów, obejmuje wpisy za lata 1579–1757³⁸ i zawiera ponad 200 nazwisk. Otwierają ją obok kardynała Stanisława Hozjusza, Anna Jagiellonka i Stefan Batory, ale większość ofiarodawców stanowili Polacy przybywający do Rzymu.

Podane tutaj informacje nie obejmują licznych, bardziej szczegółowych poszukiwań oraz możliwości znacznego poszerzenia bazy źródłowej przez kwerendy w innych archiwach rzymskich.

---

36 Tamże, vol. 159: "Nazionali venuti in Roma dal 1748 al 1770".

37 Tamże, vol. 136–142.

38 Tamże, vol. bez sygnatury, znany dzisiaj jedynie z mikrofilmu w Papieskim Instytucie Studiów Kościelnych w Rzymie.

INICJATYWY WYDAWNICZE W KRĘGU INSTYTUTU HISTORII POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Udział pracowników Instytutu Historii PAN w poszukiwaniach i edycjach poloników ze zbiorów Archiwum Watykańskiego ogranicza się obecnie do źródeł średniowiecznych, gdyż pominąć milczeniem należy epizodyczną próbę włączenia się do wydawnictwa akt nuncjatur. Jej załamanie się owocuje obecnie imponującymi pracami i planami wydawniczymi Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie.

Prace PAN-owskiego Instytutu Historii, podobnie jak innych instytutów humanistycznych PAN są próbami kontynuowania, w zmienionych warunkach, programów badawczych i edytorskich Akademii Umiejętności, w naszym wypadku programów działania Komisji Historycznych Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności. Wśród programów, do których najtrudniej było nawiązać, był program Monumenta Poloniae Vaticana, którego podnoszenie od razu otaczało inicjatorów atmosferą podejrzliwości. W ramach Polskiej Akademii Nauk, Stacja Rzymska otrzymała odrębne zadanie, a Instytut Historii był i pozostaje całkowicie odcięty od całej puli stypendiów włoskich, otrzymywanych stale, choć w niewielkiej ilości, przez obecną Akademię. Plany naukowe Instytutu były kontrolowane przez administrację, stąd też realizacja programu powrotu do Archiwum Watykańskiego odbywała się najpierw pod ogólnikowymi hasłami, kamuflującymi rzeczywistość, by potem ujawnić się jako forma między-

narodowej współpracy, której Instytut Historii nie może odmówić, a która do tego nie kosztuje władz Akademii. Ten brak kosztów stawał się elementem decydującym o możliwości kontynuowania pracy. Bez znaczenia była tak bezsporna potrzeba naukowa, jak i straty, jakie ponosi polska mediewistyka wskutek okresowego zaniechania badań.

Po otwarciu Archiwum Watykańskiego historycy polscy, pod patronatem Akademii Umiejętności, przystąpili do pracy jako jedna z pierwszych grup badawczych, do tego nie mających za sobą państwowego autorytetu. Niewielkie zasoby finansowe Akademii Umiejętności ledwie wystarczały na skromny, lecz stale realizowany program badawczy Ekspedycji Rzymskiej. Program polski stanął już wówczas wobec dwóch tendencji w wykorzystywaniu zasobów watykańskich, wobec konieczności pogodzenia programów międzynarodowych z narodowymi. Program międzynarodowy głosił hasła opracowania wspólnego zasobu archiwalnego tak pod kątem widzenia dyplomatyki, jak dyplomacji papieskiej. Ten drugi nurt międzynarodowy skonkretyzował się w postaci badań i publikacji akt nuncjatur, tworząc w efekcie podstawową serię źródeł o działalności międzynarodowej Kurii Rzymskiej w czasach kontrreformacji i oświetlając całokształt polityki europejskiej XVI i początku XVII wieku. Pierwszy natomiast – dotyczący dyplomatyki – został zdominowany przez prace nad seriami wydawniczymi *Regesta pontificum*. Idea tych wydawnictw łączy się z powstaniem w połowie XIX w. niezależnych inicjatyw niemieckich i francuskich. Edycje Jaffego – Loevenfelda i ich współpracowników objęły okres do 1198 r., nieco wcześniejsze wydawnictwo Potthasta – lata 1198–1304. Późniejsze prace nad uzupełnieniem tych edycji, inicjowane przede wszystkim przez Paula Kehra, prócz tomów *Germania pontificia* i *Italia pontificia*, przyniosły obfity plon w wyniku systematycznych kwe-

rend archiwalnych w różnych archiwach i bibliotekach Europy. Te niemieckie inicjatywy zgromadzenia nowego *corpus* dokumentów papieskich, sięgają chronologicznie do czasu wstąpienia na tron papieski Innocentego III w 1198 roku. Późniejsze czasy, od 1198 do 1378 r. (do śmierci Grzegorza XI i początku wielkiej schizmy) stały się domeną historiografii francuskiej, realizowaną w École Française de Rome. Mając oparcie w zachowanych regestrach kancelaryjnych, uzupełnianych kwerendą archiwalno-biblioteczną, Francuzi zrealizowali już zdecydowaną większość swego programu badawczego i edytorskiego. Idea realizowania jednolitego programu, który przekreślając granice kościelne i państwowe, zgromadziłby całość dokumentów papieskich, okazała się być możliwą do przeprowadzenia, choć nie obyło się tu bez różnego typu ustępstw - jak podział na części francuskie i pozafrancuskie wydawnictw École Française de Rome. Okazało się jednak, iż efektem realizacji tych wielkich programów jest niedointerpretowanie materiału źródłowego, dotyczącego tak północnych jak wschodnich peryferii chrześcijaństwa. Zniekształcanie nazw osobowych i miejscowych z tych terenów powodowało, iż regesty okazywały się niejasne a identyfikacje osobowe błędne.

Dodajmy, że dla terenów polskich dodatkową uciążliwością był fakt, iż publikowane od XIX w. serie wydawnicze były w praktyce niedostępne w bibliotekach polskich, dysponujących tylko przypadkowymi tomami.

Z inicjatywą włączenia badaczy polskich do prac dokonywanych przez École Française de Rome wystąpił w połowie lat siedemdziesiątych prof. Jerzy Kłoczowski. Pierwszym zadaniem była weryfikacja materiału wydanego i zgromadzonego przez Francuzów. Praca Ireny Sułkowskiej i Stanisława Kurasiów z Instytutu Historii PAN wykroczyła szybko poza czysto usługowe badania. Decyzja o publikowaniu zweryfikowanego przez nich materiału i

wydania pierwszego tomu *Bullarium Poloniae* przez École Française de Rome przyniosła od razu istotne rezultaty naukowe. Wprowadziła w zagraniczny obieg naukowy stosunkowo liczne bulle papieskie, głównie z XIII i pierwszej połowy XIV w., znajdujące się w polskich kodeksach dyplomatycznych. Udostępniła badaczom polskim liczne rejestry dokumentów papieskich wychwyconych przez wydawców francuskich i dawniejszych niemieckich, lecz w praktyce niedostępnych w Polsce wskutek braku książek. Zweryfikowała informacje o miejscu przechowania sporej grupy dokumentów dawniej opublikowanych o nieznanej bliżej podstawie źródłowej. Co najważniejsze, nastąpiło pełne zebranie poloników wychodzących z kancelarii papieskiej. Uwagi krytyczne o tym tomie (wyd. w 1982r.) były nieliczne, dotyczyły one sprawy regestowania oraz braku pełnej bądź wystarczającej identyfikacji osób i miejscowości. Identyfikacje w indeksie, czynione na wzór innych wydawnictw rejestrów papieskich przez École Française de Rome, uznano za niewystarczające w narodowym Bullarium.

Drugi tom, wydany w 1985r., obejmujący lata 1342-1378, czyli do kresu chronologicznego serii francuskiej, nie został już tak jednoznacznie przyjęty. Spowodowała to decyzja wydawców o włączeniu do *Bullarium Poloniae*, czyli zbioru bulli papieskich - a więc tekstów wychodzących z Kurii Rzymskiej, przygotowanych przez kancelarie papieskie - zespołu suplik składanych przez petentów i przez nich sporządzanych. Supliki te były już wydane przez J. Ptaśnika w *Monumenta Poloniae Vaticana*. Włączenie suplik do bullarium złamało zasadę wydawnictwa wzorowanego w tomie pierwszym na wydawnictwach École. Znalazły się tam teraz pisma przychodzące i wychodzące z Kurii papieskiej. Błędna interpretacja źródłoznawcza spowodowała w konsekwencji niepełność wydawnictwa, skoro zabrakło informacji o innych niż supliki pismach

przychodzących z Polski - listach władców, biskupów, legatów, posłów. Z drugiej strony, ponieważ część suplik nigdy nie była zamieniana na bulle, wprowadziło to materiał obcy do *Bullarium*. Odrzucając akta skarbowe, utracono szansę odnalezienia śladów dalszych rzeczywistych bulli wystawianych dla odbiorców z terenów polskich. Imponująca szybkość przygotowania drugiego tomu *Bullarium* - trzy lata - została okupiona niedokładną kwerendą w wydawnictwach śląskich i pomorskich, zwłaszcza na styku tekstów suplik i bulli.

Trzeci tom *Bullarium* (1378-1417) ukazał się z tą samą zadziwiającą regularnością - po trzech latach. Utrzymane zostały nadal odstępstwa od modelu zaprezentowanego w pierwszym tomie. W trzecim - została też dokonana zmiana obszaru objętego wydawnictwem. Zrezygnowano z uwzględniania materiałów z terenu diecezji wrocławskiej, lubuskiej i kamieńskiej, odsyłając do istniejących w Polsce w nielicznych, zdekompletowanych egzemplarzach, wydawnictw czeskich i niemieckich. Kolejna zmiana koncepcji w kolejnym tomie, sponsorowanym teraz nie przez École Française de Rome, lecz przez Fundację Jana Pawła II, wydaje się być dowodem słabości koncepcji wydawnictwa. Niepewność co do precyzji bibliograficznej edycji powiększa fakt pominięcia monumentalnego wydawnictwa *Reperitorium Germanicum*, realizującego swe cele na tejże samej bazie źródłowej. Jakie zmiany nastąpią w czwartym tomie, nie wiadomo. Oderwawszy się od międzynarodowego programu, *Bullarium Poloniae* zaczęło dryfować w nieznanym dla użytkowników kierunku.

Drugie z wydawnictw przygotowywanych w Instytucie Historii PAN to edycja polskich *suplik* z XV wieku. Jest to podjęcie dawnej inicjatywy Komisji Historycznej PAU. Przypomnieć trzeba, iż prace Ekspedycji Rzymskiej AU, nad materiałami średniowiecznymi, przechodziły przez różne fazy koncepcyjne. Wahano się stale między dwoma

sposobami wydawania źródeł watykańskich, występującymi równocześnie w programach narodowych i lokalnych wydawnictw. Pierwszym z nich było oparcie wydawnictwa o występujące serie źródłowe i publikowanie pełnych tekstów, ekscerptów i regestów odnoszących się do danego terytorium. Drugim zaś, zgromadzenie pełnego materiału do kolejnych pontyfikatów. Ten typ był odbiciem w skali narodowej lub lokalnej wspomnianych wyżej *Regesta pontificum*. Niemożność dokonania wyboru była przyczyną niepowodzeń w wydawaniu materiałów średniowiecznych. Kwerendę prowadzono oczywiście seriami źródeł, lecz ujawniony materiał, wychwycony przez uczestniczących w Ekspedycji Rzymskiej młodych doktorów krakowskich, czekał potem latami na decyzje profesorskie. Hierarchiczny model nauki krakowskiej ciążył nad efektami pracy. Tomy wydane w ramach *Monumenta Poloniae Vaticana* ujawniają ten brak decyzji dysponentów Tekami Rzymskimi. Ptaśnik w pierwszych tomach wydawnictwa oparł się w zasadzie na seriach źródłowych, ostatni tom MPV wydany przez Długopolskiego, a także przygotowywany tom Jana Dąbrowskiego przyjęły zasadę publikacji materiału ułożonego pontyfikatami.

Podkreślmy jeszcze jedną charakterystyczną cechę prac uczonych krakowskich. Założono oderwanie kwerendzistów od wydawców. Mimo iż bardzo trafnie dobrani jako obiecujący historycy, kwerendziści Akademii nie interesowali się badawczo przeglądany materiał i w zasadzie odnosili potem sukcesy w innych działach historii niż historia Kościoła; podobnie ich zainteresowania chronologiczne były nie związane z czasami, dla których przeprowadzali kwerendę. Przy nikłej znajomości epoki i osób, prace kwerendzistów były prowadzone mechanicznie. Nie zostały też określone przez władze Akademii Umiejętności zasady tworzenia regestów, ekscerptów i odpisów bądź fotokopii. Nie określono jasno zakresu tery-

torialnego. Każdy z kwerendzistów rozstrzygał te sprawy indywidualnie. Rola późniejszych wydawców, którzy po kilkunastu-kilkudziesięciu latach usiłowali przygotować materiały do druku, była więc nie do pozazdroszczenia. Dziś materiały z prac Ekspedycji Rzymskiej mimo prób skompletowania ich, są niepełne. Ukazując bogactwo materiału rzymskiego do dziejów późnośredniowiecznej Polski, wskutek niekompletności nie nadają się do wykorzystania wydawniczego - pozostając oczywiście nadal bezcennym zbiorem wiadomości.

Zespołem źródeł rzymskich, który już po latach działalności Ekspedycji Rzymskiej przyciągnął szczególną uwagę, były *Registra Supplicationum*. W piętnastowiecznych księgach tej serii prowadzono systematyczną kwerendę w latach 1900-1908, obejmując w efekcie czasy od Marcina V do Sykstusa IV. Gdyby wówczas zdecydowano się wydać te materiały, nauka polska jako pierwsza udostępniłaby materiały piętnastowiecznych suplik. Niestety, pozostały one w rękopisie po dzień dzisiejszy. Nadal służą nauce, co można rozpoznać po pojawianiu się w przypisach starych sygnatur tego zespołu, ale nie w takim stopniu, jak powinny ze względu na unikatową wartość.

Ponownie zainteresował się suplikami polskimi, w 1962 roku, założyciel Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie o. Eugeniusz Reczek SI, który rozpoczął systematyczną, choć niestety nie skończoną, kwerendę w suplikach skierowanych do Innocentego VIII, chcąc kontynuować ten nurt pracy przerwany przez Ekspedycję Rzymską. Przebadał również sondażowo inne woluminy suplik, mikrofilmując odnalezione polonika. W 1980 roku doc. Wacława Szelińska, jako stypendystka tegoż Instytutu, dokonała przeglądu woluminów suplik z czasów Kaliksta III, weryfikując wyniki kwerendy Ekspedycji Rzymskiej i mikrofilmując całość polskiego materiału z tego pontyfikatu. W latach 1984-1986 przejrzałem wszystkie

woluminy suplik z czasów Marcina V, dokonując zarówno weryfikacji materiału Ekspedycji Rzymskiej, jak i kontynuując poszukiwania w registrach z drugiej połowy pontyfikatu Marcina V, które albo nie były przejrzone przez krakowskich historyków z Akademii Umiejętności, albo materiały z tej kwerendy uległy zagubieniu.

Supliki są rzeczywiście najbardziej interesującym źródłem późnośredniowiecznym w archiwach watykańskich. Są też relatywnie bardzo dobrze zachowane. Od wyboru Marcina V przetrwało 75-80% wszystkich sygnowanych przez papieży (lub inne upoważnione osoby) suplik, co jest chyba najlepszym wskaźnikiem kompletności w odniesieniu do wielkich serii źródłowych. Dla XV wieku zawierają kilkanaście tysięcy podań pisanych przez Polaków, tak księży jak świeckich. W porównaniu z bullami i brewiami, poddanymi rygorom kancelaryjnym, pozbawionymi zbędnych detali, supliki zachowując tylko schemat podania, prezentują szeroką gamę stylistyczną, od prymitywnych w stylu i argumentacji po precyzyjne podania dekretystów i kurialistów. Niektóre supliki, złożone w sprawach penitencjarnych, posiadają pewne walory literackie, tak cenne wobec braków w naszej literaturze. W zasadzie każdy z suplikantów, prócz królów i biskupów, musiał być w Rzymie, by osobiście złożyć swą suplikę, co przy liczbie suplik corocznie składanych, zmienia całkowicie poglądy na obecność Polaków w Rzymie w XV wieku i ich znajomość Włoch i Rzymu. Wśród autorów suplik przeważają księża, ale nie tylko ludzie z elity kleru, lecz są i plebani, altaryści czy gracialiści. Ich supliki zawierają ogromną liczbę detali o prebendach i ich kolejnych posiadaczach, długotrwałych procesach w Rocie i trybunałach krajowych. Bez materiału ujawnianego przez supliki tworzenie jakichkolwiek wykazów kanoników i prałatów kapituł polskich jest przedsięwzięciem niepełnym, nie odpowiadającym wymaganiom współczesnej prozopografii

i programom badania elit kościelnych czy kulturalnych. Przy braku w archiwach krajowych materiałów do poznania stratyfikacji kleru polskiego aż po XVI wiek, supliki przynoszą informacje o dochodowości posiadanych beneficjów i upraszanych u papieża nowych prebend. Jest to materiał nieporównywalny z innymi zespołami danych, po którego statystycznym opracowaniu będzie trzeba zrewidować dotychczasowe uproszczone poglądy. Będzie też można porównać sytuację duchowieństwa Korony z klerem Śląska, Litwy, Pomorza czy Prus, na co nie zezwalały dotąd znane materiały. Bogactwo suplik, zwłaszcza piętnastowiecznych, było dotąd utajone przed historykami polskimi, gdyż teksty opublikowane np. przez J. Fijałka i Wł. Semkowicza mają niewielki zasięg terytorialny (diec. wileńska), a znane nam dotychczas supliki czternastowieczne – wydane przez J. Ptaśnika w MPV 3 – były przeważnie sporządzane w uproszczonej formie rotułów.

Udostępnienie tak bogatego materiału, dotąd nie docenionego, stało się ważnym i pilnym zadaniem stojącym przed polskimi historykami. Instytut Historii wraz z Papieskim Instytutem Studiów Kościelnych w Rzymie, od dawna zainteresowanym publikacją suplik, podejmuje się obecnie wydawania suplik polskich wnoszonych do papieża w XV wieku. W stosunku do wartości materiału źródłowego nie jest to zadanie wydawniczo wielkie. W przygotowanym programie starano się wyciągnąć wnioski z dotychczasowych realizacji wydawniczych. Przyjęto, iż względy na realne możliwości przygotowania edycji i jej funkcjonalność w stosunku do badaczy, muszą przeważać nad maksymalizmem edytorskim.

Obejmując w zasadzie cały XV wiek (do końca pontyfikatu Aleksandra VI), publikacja musi przez cały czas dotyczyć tego samego terytorium – na zachodzie od diecezji nadodrzańskich wraz z diecezją kamieńską, której ziemie podlegały przecież w większości lennikom Korony

Polskiej, po diecezje Wielkiego Księstwa Litewskiego na wschodzie. Uwzględniając poddanie się Związku Pruskiego królowi polskiemu w r. 1454, obejmować powinna tereny diecezji chełmińskiej i warmińskiej, ewentualnie pomeziańskiej i sambijskiej oraz generalia dotyczące Prus, co nie jest bynajmniej licznym materiałem. Uzyskana w toku kwerendy dokumentacja winna być od razu udostępniana ewentualnym czytelnikom, bez czekania na ukończenie tomów. Mikrofilmowanie lub fotokopiowanie materiału dokonywane na bieżąco i składanie go do dyspozycji Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych zabezpieczy dokumentację przed rozproszeniem, co więcej, umożliwi to przeniesienie całej operacji odpisywania i kolacjonowanie tekstu do kraju, obniżając niezbędną do wykonania tej pracy pulę stypendialną co najmniej o połowę. Wydawcy pracować będą na kopiach złożonego w Instytucie materiału. Złożenie w kraju efektów kwerendy zezwala na kolejne rozstrzygnięcie edytorskie, gdyż umożliwia wydawanie obszernych ekscerptów, zamiast całości suplik. Zmniejsza to koszt wydawnictwa, a retoryczne i stylistyczne detale suplik mogą być badane we wszelkich indywidualnych wypadkach w kraju. Dla zapoznania czytelników z pełnymi tekstami przewiduje się opublikowanie in extenso określonych suplik, spełniających podobną rolę jak "świadkowie" w archeologii. Jednostką wydawniczą jest każda suplika z osobna. Zakres komentarza do poszczególnych suplik powinien być identyczny z komentarzem we współczesnych kodeksach dyplomatycznych: Zbiór dokumentów małopolskich, Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. Zrealizowanie komentarza na takim poziomie naukowym wymaga współpracy zespołu osób, posiadających regionalną specjalizację - Śląsk (dr Halina Manikowska), Mazowsze (dr Kazimierz Pacuski), Pomorze i Prusy (doc. dr hab. Ryszard Marciniak). Dla drugiej połowy XV w. po-

trzebna będzie współpraca ze specjalistą od terenów małopolskich. Opracowanie komentarza do poszczególnych suplik jest posunięciem upraszczającym i skracającym indeksy wydawnictwa.

Tak zaplanowane wydawnictwo wydaje się być realne w przeprowadzeniu. Dodatkowym czynnikiem ułatwiającym jego realizację jest możliwość wykorzystania rejestracji dokonanej przez Ekspedycję Rzymską oraz wyekscerpowania materiału z *Repertorium Germanicum*. Przygotowanie takiej dokumentacji przed rozpoczęciem kwerendy archiwalnej zabezpiecza przed możliwością mechanicznego przeoczenia materiału w księgach suplik.

Jerzy Axer

ZAKŁAD EDYTORSTWA ŁACIŃSKIEGO I GRECKIEGO
INSTYTUTU FILOLOGII KLASYCZNEJ
UNIwersytetu WARSZAWSKIEGO

Na wstępie niech mi wolno będzie powiedzieć, że propozycję udziału w tym spotkaniu przyjąłem z wdzięcznością. Możliwość zreferowania w tym gronie naszych prac i naszych planów na przyszłość to cenna szansa dla nas, jednocześnie zaś doświadczenia zespołu, który mam okazję przedstawić i kwalifikacje, jakimi ten zespół dysponuje mogą się okazać przydatne całemu środowisku badaczy i edytorów poloników watykańskich, chociaż nasze praktyczne doświadczenia w badaniach zbiorów rękopiśmiennych Stolicy Apostolskiej są bardzo skromne. Moja wypowiedź będzie miała następujący porządek. Najpierw zrelacjonuję zasadniczy wątek prac kierowanego przeze mnie Zakładu Edytorstwa Instytutu Filologii Klasycznej Uniwersytetu Warszawskiego, przede wszystkim w takim zakresie, w jakim dla właściwej realizacji tych prac konieczna wydaje się ścisła współpraca z badaczami poloników watykańskich. Potem bardzo krótko zreferuję projekt kształcenia kadr przydatnych dla tego rodzaju badań; projekt, który sobie naszkicowałem po dyskusji w różnych środowiskach zajmujących się pracą nad rękopiśmiennymi archiwaliami, zwłaszcza XVI- i XVII-wiecznymi rękopisami polskimi. Systematyczne kształcenie w tym zakresie wydaje się bowiem dzisiaj podstawowym warunkiem osiągnięcia właściwych rezultatów w naszej pracy. Sądzę, że środowisko, które reprezentuję, może być

przydatne przy organizowaniu takiego nauczania.

Zakład Edytorstwa powstał przed kilku laty (wraz z towarzyszącą pierwszej "Solidarności" zmianą niektórych struktur uniwersyteckich); stanowi część Instytutu Filologii Klasycznej i tak jak to jest w tym Instytucie, powołany został do realizacji określonego typu badań naukowych. Oznacza to, że program prac realizowany jest nie tylko przez osoby zatrudnione w tym Zakładzie (4 stałe etaty naukowo-dydaktyczne), ale także przez znaczną część pracowników z innych Zakładów tego samego Instytutu i przez osoby spoza Instytutu (oznacza to łącznie zespół kilkunastoosobowy). Podstawowe wykształcenie tego zespołu to studia w zakresie filologii klasycznej, rozszerzane i uzupełniane mniej lub bardziej rozbudowanym programem kształcenia neolatynistycznego, a także osiąganymi już po studiach na własną rękę wiadomościami z zakresu paleografii, archiwistyki, polonistyki, historii, teologii, kodykologii etc. Słowem - tym, czego kto zdołał się nauczyć.

Powodem, dla którego Zakład się uformował, nie była chęć uprawiania edytorstwa tekstów antycznych (w naszym Instytucie praktykuje je wielu badaczy bez względu na przynależność do tego czy innego Zakładu), lecz zadanie zgromadzenia i wydania jednego z najciekawszych zespołów staropolskiej korespondencji humanistycznej - korespondencji Jana Dantyszka, biskupa warmińskiego, poety, męża stanu i znakomitego dyplomaty. Takie zadanie zostało nakreślone w momencie, kiedy tworzyłem ten Zakład i plany stopniowo nabierały realności. Dziś rzecz przedstawia się już na tyle konkretnie, że uznałem, iż warto w tym gronie krótko opisać stan prac. Zwłaszcza, że stały się one także jądrem dość szeroko pomyślanych badań archiwalnych i zmusiły nas do gruntownego zastanowienia się nad przydatnością zawodowych latynistów przy edycjach źródeł historycznych i nad sytuacją meto-

dologiczną i kadrową w tego rodzaju edytorstwie.

Koncepcję wydania korespondencji Dantyszka przejąłem od mojego mistrza i nauczyciela profesora Kazimierza Kumanieckiego, który w początkach lat siedemdziesiątych rozpoczął wstępne działania w tym kierunku. Nie ulega wątpliwości, że korespondencja Dantyszka, to z pewnego przynajmniej punktu widzenia, najważniejszy dziś w całej masie nie wydanych poloników archiwalnych korpus korespondencji humanistycznej. Ewentualna edycja byłaby bowiem dziełem o nieocenionej wartości jako dokumentacja historii polskiego Kościoła i polskich dziejów politycznych pierwszej połowy XVI wieku. Byłaby świadectwem porównywalnym jedynie z tym, jakim dla środkowych dziesięcioleci tego wieku stanie się wydanie korespondencji kardynała Stanisława Hozjusza.

Edycja ta miałaby jednak wielką wartość także z innego punktu widzenia: jako źródło do badania najważniejszych wątków dyplomacji europejskiej owego czasu umożliwiające śledzenie sposobu, w jaki nici tej dyplomacji przebiegały przez Europę Środkową i państwo Jagiellonów. Korespondencja Dantyszka stanowi zarazem najważniejsze nie wydane polskie źródło epistolograficzne do rekonstrukcji wspólnoty intelektualnej Europy tego okresu. Niezmiernie szerokie kontakty, jakie utrzymywał Dantyszek z elitą polityków, pisarzy, działaczy religijnych, myślicieli i uczonych swojego czasu - od Hiszpanii poprzez Anglię, Niderlandy, Włochy, Niemcy i Austrię aż po Szwecję i po hiszpańskie osady w Meksyku - sprawiają, że na wielu płaszczyznach i dla uczonych wielu krajów wydanie jego korespondencji będzie miało poważne znaczenie.

Korespondencja Dantyszka rozproszona jest po wszystkich niemal ważniejszych archiwach Europy, a nawet niektórych pozaeuropejskich, a bogactwo tematyczne, zakres osób i spraw wciągniętych w świat tych listów

sprawia, iż ewentualny komentarz stać się musi kroniką życia i myśli bardzo zróżnicowanych środowisk. Planując tak trudne zadanie rozumieliśmy od początku, że można je zrealizować tylko pod warunkiem stworzenia interdyscyplinarnego zespołu i nawiązania gęstej sieci współpracy z kolegami w kraju i za granicą. Poświęciliśmy kilka lat budowaniu załączków takiego zespołu i organizowaniu takiej współpracy. Zespół odbył dobry wstępny trening w zakresie wydawania korespondencji humanistycznej dzięki udziałowi w edycji korespondencji Andrzeja Dudycza (przygotowywanej w ramach współpracy Polskiej i Węgierskiej Akademii Nauk). Dużą wartość miała też dla nas bliska współpraca i przyjaźń ze środowiskiem wydawców korespondencji Hozjusza kierowanym przez ks. prof. Alojzego Szorca z Pracowni Hozjańskiej w Olsztynie.

Powstało też współpracujące z nami środowisko międzynarodowe. Wydanie Dantyszka jest stałym punktem umowy o współpracy naukowej między Uniwersytetem Warszawskim a Uniwersytetem Complutense w Madrycie (od roku 1990 staje się też osobnym punktem umowy o współpracy kulturalnej i naukowej między Polską a Hiszpanią) - rzecz o zasadniczym znaczeniu wobec roli, jaką odgrywała ambasada Dantyszka w Hiszpanii. Podobnie udało się umieścić nasz projekt w umowie Uniwersytetu Warszawskiego z Uniwersytetem w Hamburgu. Znowu rzecz ważna, jako że znajdują się tam cenne zespoły listów, a koledzy z Hamburga proponują pomoc specjalistów zdolnych kompetentnie komentować i wydawać niemieckojęzyczny dział korespondencji Dantyszka. Mniej sformalizowany charakter ma współpraca nawiązana z kolegami ze Szwecji, Holandii i z południa Włoch (Neapol). Ta sytuacja oznacza, że mamy możliwość przeprowadzania kwerend w większości podstawowych zespołów archiwalnych, w których znajdują się listy Dantyszka. Na gruncie krajowym przeprowadziliśmy już rejestrację wielu tysięcy

dokumentów. Kształtuje się też interdyscyplinarne środowisko współpracujące z nami (z udziałem historyków i iberystów). Dwa tzw. "programy węzłowe", w których uczestniczymy, dotyczą badań nad epistolograficznymi źródłami historycznymi do epoki Renesansu i umożliwiają uzyskiwanie koniecznych środków na gromadzenie oraz na wstępne opracowanie materiałów.

Z całą odpowiedzialnością można więc powiedzieć, że istnieje już zespół pracowników, oraz że stworzone zostały warunki dla sensownego wykorzystania kwalifikacji tego zespołu. Projektowana edycja ma niewątpliwie cechy pewnego eksperymentu. Po raz pierwszy zamierzamy wydać wielki zespół humanistycznej korespondencji w tak międzynarodowym opracowaniu. To szansa stworzenia nowego typu komentarza - szansa takiego naświetlenia wydarzeń, które uwzględni prawdziwie europejską, nie zaś jedynie lokalną optykę. Gromadzimy też cały szereg spostrzeżeń ważnych metodologicznie dla całego problemu edytorstwa źródeł historycznych, zwłaszcza zaś łacińskojęzycznych źródeł historycznych. Dodatkową pomoc i dodatkowe oparcie stanowi dla projektowanej przez nas edycji Komisja Neolatynistyczna Komitetu Nauk o Kulturze Antycznej PAN (którą kieruję); tworzy ją interdyscyplinarny zespół badaczy o szerokich kompetencjach. Pomoc i poparcie zadeklarowało też Międzynarodowe Towarzystwo Neolatynistyczne.

Zająłem tak wiele Państwa czasu szczegółowym opisem naszego przedsięwzięcia, ponieważ wydaje mi się, że istnienie tego programu badawczego, i istnienie zgromadzonego wokół tego programu środowiska, może być nieobojętne dla środowiska badaczy poloników watykańskich. I to w dwojakim sensie.

Przede wszystkim jesteśmy naturalnym współuczestnikiem takich badań w przyszłości w takim zakresie, w

jakim zbiory Stolicy Apostolskiej zawierają korespondencję Dantyszka i inne dokumenty, potrzebne przy komentowaniu tej korespondencji. Bardzo zatem gorąco prosimy o radę i pomoc w tym względzie. W panoramie naszych międzynarodowych kontaktów brak mocno utwierdzonych kontaktów z Rzymem. Wstępne rozmowy przeprowadziłem w ostatnich dwóch latach z ks. prof. Henrykiem Wojtyską i z ks. dr. Hieronimem Fokcińskim; ich życzliwe rady były bardzo pomocne. Nie ulega jednak wątpliwości, że systematyczne kwerendy w zbiorach Stolicy Apostolskiej muszą zostać przeprowadzone w najbliższych latach.

Pierwszym zatem powodem mojego dzisiejszego wystąpienia jest prośba o współpracę i pomoc. Drugim jednak jest propozycja pewnej, jeśli tak to można określić, pomocy z naszej strony.

Mój Zakład (i środowisko z nim współpracujące) dysponuje dzisiaj kadrą o rzadkich kwalifikacjach w zakresie edytorstwa tekstów nowołacińskich. Obejmują one znajomość arkanów sztuki edytorskiej i krytyki tekstu, a także znajomość łaciny różnych epok i środowisk (od antyku po w. XVIII); umożliwia to rozumienie języka humanistów obfitującego w pułapki gramatyczne i stylistyczne a także w trudne do rozszyfrowania aluzje literackie. Zespół ten jest też dobrze zorientowany w toczącej się dziś na świecie dyskusji o problematyce listu jako dokumentu kultury ważnego tak dla historyków jak dla filologów i badaczy dziejów myśli religijnej. Wydaje się zatem, że możemy być przydatni jako współpracownicy, jako doradcy i jako eksperci przy różnych przedsięwzięciach edytorskich, które w oparciu o zbiory watykańskie są prowadzone lub planowane. Bardzo chętnie będziemy służyli wszelką pomocą w takim zakresie, w jakim potrafimy jej udzielić.

Jeden rodzaj działalności chcielibyśmy jednak zaproponować od razu z własnej inicjatywy. Ośmieliły mnie do

tego po trosze niegdysiejsze rozmowy z prof. Aleksandrem Gieysztozem o stanie edytorstwa historycznego w Polsce, ośmieliła serdeczna zachęta ze strony ks. dr. Fokcińskiego. Myślę o naszym udziale - o udziale mojego Zakładu - w przyszłym kształceniu specjalistów do prac edytorskich w archiwach watykańskich. A więc w nowoczesnym kształceniu pracowników dobrze przygotowanych do poszukiwań i edycji poloników rękopiśmiennych.

Sytuacja kadrowa na tym polu prac naukowych jest dziś bardzo trudna. Jednym z nas brakuje przyzwoitego przygotowania w zakresie historii, a także archiwistyki i kodykologii; innym w zakresie paleografii; wielu z tych, którzy posiadają wyżej wymienione umiejętności brak natomiast (i to jest dzisiaj coraz powszechniejsze) przyzwoitej znajomości łaciny - zarówno średniowiecznej i renesansowej, która stanowi język badanych dokumentów, jak i łaciny klasycznej, która jest stałym przedmiotem aluzyjnych odniesień w tych tekstach. Uzupełniamy nasze braki ze stanowczo zbyt wielkim udziałem praktyk samokształceniowych. Wiem o tym dobrze, bo sam w nieprzyzwoitym stopniu jestem samoukiem w zakresie studiów historycznych. W ten sposób przy najlepszej woli i największym wysiłku uzdolnionych i ofiarnych ludzi nie da się przygotować nowoczesnie pracujących i wydajnych kadr, prawie niepodobna prowadzić dużych prac wydawniczych na odpowiednim poziomie.

Konieczne jest zatem jak najszybsze zorganizowanie choćby załączka systematycznego kształcenia. Dobrą bazą organizacyjną dla takiego przedsięwzięcia mogłaby być współpraca Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie, Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie, Instytutu Historii PAN, Instytutu Historycznego UW i mojego Zakładu, prowadząca do stworzenia regularnego studium podyplomowego. Byłoby ono przeznaczone dla osób wykształconych w ramach różnych specjalności hu-

manistycznych, a pragnących zyskać kwalifikacje edytora poloników rękopiśmiennych. Ze swej strony mogę zapewnić stosunkowo bardzo dobrą kadrę nauczycielską dla takiego studium w zakresie nauczania łaciny oraz tych elementów kultury klasycznej (i jej renesansowych mutacji), które okażą się potrzebne; moglibyśmy oczywiście poprowadzić także seminaria edytorskie dotyczące epistolografii. Bardzo ważnym składnikiem programu musiałyby być: dzieje Kościoła, historia dyplomacji, archiwistyka – wykładane przez nauczycieli z innych Instytutów i Uczelni. Naturalnym polem ćwiczeń, a zarazem ceną zachętą dla uczestników studium byłaby szansa pracy badawczej w archiwach watykańskich. Studia w Warszawie nie byłyby bardzo kosztowne, a wiele przedsięwzięć edytorskich związanych z zasobami rękopiśmiennymi Stolicy Apostolskiej stałoby się dużo realniejszymi.

Jestem przekonany, że to już niemal ostatni moment, w którym można uratować u nas od zapomnienia ważne umiejętności niezbędne do właściwego uprawiania nowoczesnego edytorstwa historycznego. Bardzo chcielibyśmy się do tego przyczynić. Także dlatego, że edytorstwo źródeł jest czynnikiem wzmacniającym pamięć narodu i poczucie historyczne – jest świadectwem tego poczucia i cennym legatem dla potomnych. Tutaj, na obrzeżu rzymskiej wspólnoty kulturowej winniśmy dzisiaj do takiego świadectwa przywiązywać szczególną wagę. Tymczasem, przy różnych innych dowodach przywiązania do tradycji i doceniania jej roli we współczesności, pielęgnowanie tego strumienia pamięci, którego źródłem są wydobyte z archiwów i fachowo wydane ku pożytkowi współczesnych i potomnych dokumenty przeszłości, jest u nas zaniedbane. Trzeba więc pilnie szukać sposobów przywrócenia szacunku dla tego rodzaju działalności i starać się o pozyskanie kadr odpowiednio wykształconych. Wielki czas

myśleć o tym w chwili, gdy planujemy organizację szerokich prac w zbiorach Stolicy Apostolskiej, w najważniejszej skarbnicy dokumentów poświadczających naszą tożsamość kulturową.

Hieronim Fokciński SI

DOTYCHCZASOWE KIERUNKI PRAC I ZAMIERZENIA
PAPIESKIEGO INSTYTUTU STUDIÓW KOŚCIELNYCH
W ZAKRESIE POSZUKIWAŃ I UDOSTĘPNIANIA
POLONIKÓW WATYKAŃSKICH

W swojej wypowiedzi pragnę zasygnalizować tylko parę wybranych kwestii. Wielu bowiem z Państwa korzystając z naszych materiałów czy informacji, zetknęło się już osobiście z Instytutem - w Rzymie lub w Punkcie Konsultacyjnym w Warszawie - poznało zbiory i stan ich opracowania, zna nasze możliwości, ale też ograniczenia i trudności.

Kto chciałby się bliżej zapoznać z całokształtem działalności Instytutu może skorzystać z omówienia pięciolecia 1983-1987 w najnowszym, czwartym numerze naszego biuletynu naukowego *Informationes*. Corocznie umieszczamy też sprawozdania w *Rocznikach Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie* oraz w *Kronice Rzymskiej*.

W zamyśle fundatorów Instytutu jednym z ważniejszych zadań powstającego ośrodka miały być: rejestracja, gromadzenie, systematyczne opracowywanie i jak najszybsze udostępnianie badaczom zasobów archiwalnych dotyczących Polski a znajdujących się poza krajem, zwłaszcza w zbiorach Stolicy Apostolskiej. Rejestracja, ujęta w system kartotek została pomyślana nie tylko jako logicznie pierwszy etap prac, ale także jako wstęp do zebrania i opracowania możliwie pełnych i usystematyzowanych informacji o każdym dokumencie. O. Eugeniusz Reczek od

początku starał się też prowadzić akcję mikrofilmowania odnalezionych, a jeszcze nie opublikowanych poloników. Nie zawsze jednak było to możliwe. Dlatego w aktualnym stanie rzeczy Instytut posiada o wiele większe możliwości udzielenia wiadomości o tym, gdzie określone materiały się znajdują, aniżeli jest w stanie udostępnić ich reprodukcje. Tych ostatnich, w formie mikrofilmów zbiór rzymski liczy około milion 800 tysięcy klitek, oraz kilkadziesiąt tysięcy odbitek kseroksowych. Większość tych reprodukcji znajduje się już w filii warszawskiej, niektóre w innych ośrodkach oraz w posiadaniu osób prywatnych w kraju i za granicą.

Pełne edycje odszukanych źródeł od początku nie były brane pod uwagę. Wiadomo bowiem, że należyte przygotowanie zwłaszcza większych publikacji jest czasochłonne, kosztowne i każdorazowo może objąć tylko niewielką liczbę dokumentów. W tym samym natomiast czasie, przy stosunkowo niewielkich kosztach można zebrać informacje, zarejestrować i poczynić reprodukcje dokumentacji na różne tematy, z różnych okresów historycznych, i co ważniejsze, wyniki tych badań od razu mogą służyć zainteresowanym naukowcom do różnych prac i tematów. W sytuacji polskiej nauki tak znacznie zapóźnionej w wykorzystywaniu archiwaliów watykańskich zamierzenia te wydawały się jak najbardziej słuszne i realne.

Konsekwentnie do tych założeń o. Reczek odstąpił od najczęściej stosowanej praktyki zbierania dokumentów na określony temat czy za przyjęty okres, decydując się na przeglądanie woluminu po woluminie poszczególnych zbiorów, zwłaszcza tych systematycznie nie przeglądanych przez polskich badaczy, w celu rejestracji wszystkich napotkanych poloników. Równolegle należało też objąć rejestracją dokumenty polskie już opublikowane, zwłaszcza w edycjach obcych, często trudno dostępnych w kraju.

Szeroko pomyślane i realizowane prace wymagały przede wszystkim opracowania sprawnego systemu rejestracji i inwentaryzacji. Ten podstawowy problem rozwiązało. Reczek poprzez założenie kilku, wzajemnie się uzupełniających kartotek-repertoriów.

Przejrzone jednostki archiwalne: woluminy, fascykuły, teczki itp. wykazywane są w **kartotece topograficznej**, gdzie każda z jednostek ma swój opis na osobnej karcie. W ich układzie zachowany jest porządek serii, z której pochodzą, a serie następują po sobie według przyjętego w kartotece schematu. W repertorium topograficznym odnotowane są też jednostki archiwalne, w których nie znaleziono poloników - co jest również cenną wskazówką przy poszukiwaniach.

Poszczególne dokumenty zostały opisane w **kartotece chronologicznej**. Na karcie głównej zebrane są podstawowe elementy rejestrowe: wystawca-autor, adresat, treść dokumentu, miejsce i data, sygnatura - a także elementy formalne przekazu. Za kartą główną umieszczana jest inna, wykazująca ewentualne publikacje danego dokumentu i czy był drukowany w całości, w regeście lub tylko wzmiankowany. Przy dokumentach bogatszych treściowo dochodzi jeszcze karta trzecia, wyszczególniająca nazwy miejscowości, osoby i ważniejsze hasła rzeczowe. Znajdujący się na niej nadruk: *in repertorio systematico invenies insertum sub titulo* wskazuje, że wymienione hasła mają być wprowadzone do następnego repertorium - **systematycznego**, gdzie będzie można znaleźć wskazówki o dalszych dokumentach, w których to hasło również występuje.

Czwarte repertorium - **mikrofilmowe** - jest kartkowym inwentarzem magazynu mikrofilmów zgromadzonych w Instytucie. Poszczególne kartki wykazują, które jednostki archiwalne czy biblioteczne mieszczą się na kolejnych szpulach mikrofilmowych. Podają ponadto różne szczegóły

techniczne taśmy mikrofilmowej i liczbę klatek mikrofilmu. Do repertorium włączane są też dodatkowe kartki, wykazujące osoby lub instytucje, którym przekazano kopię danego mikrofilmu.

Tak pomyślany system kartotek może z powodzeniem służyć celom wydawniczym, na bieżąco natomiast pełni rolę wszechstronnej pomocy dla wszystkich badaczy zainteresowanych zebranymi materiałami. Stopień zaawansowania poszczególnych kartotek, które w sumie liczą około pół miliona kart, jest różny. Są to repertoria, a więc rzecz otwarta na stałe uzupełnianie zarówno ilościowe (nowe karty opisu przejranych woluminów, odszukanych dokumentów, czy karty nowych haseł), jak i jakościowe (nowe elementy na wcześniej wprowadzonych kartach, jak np. ustalona data, aktualna foliacja itp.). Faza rozpisywania nazw osobowych i miejscowych oraz tworzenia haseł rzeczowych jest praktycznie dopiero zapoczątkowana; była dotychczas realizowana na małych odcinkach, głównie z okazji przygotowywania publikacji.

Kwestią otwartą pozostaje nadal, jak praktycznie udostępniać te kartoteki. Całość znajduje się w ośrodku rzymskim i trzeba przyznać, że nie jest zbyt intensywnie eksploatowana. Do Filii, tutaj w Warszawie, zostały sprowadzone dwa katalogi: mikrofilmowy i topograficzny; z innych repertoriów tylko wybrane grupy kart - w celu raczej ilustracji metod prowadzonej rejestracji. Z punktu widzenia czysto technicznego trudną dotychczas kwestią do rozwiązania była chociażby sama reprodukcja tyłu kart, a zwłaszcza uzupełnianie poszczególnych elementów opisu w obu zbiorach jednocześnie. Rozwiązanie wspomnianych trudności ułatwi zapewne zastosowanie techniki komputerowej, której pierwsze próby przeprowadzamy w zakresie bibliografii watykańskiej - o czym będzie mówiła p. Stefania Skwirowska.

Współpraca z Międzynarodową Komisją opracowującą

bibliografię Archivum Secretum Vaticanum przy zbieraniu i przygotowywaniu do druku kolejnego, 5 tomu tejże bibliografii, zaktualizowała myśl publikacji polskiej bibliografii prac opartych nie tylko na Archivum Secretum, lecz na wszystkich innych zbiorach Stolicy Apostolskiej. Omówione wyżej kartoteki, zwłaszcza repertorium chronologiczne mogą tu służyć wydatną pomocą, gdyż ten cel był brany pod uwagę przy jego projektowaniu.

Innym jeszcze projektem będącym już w trakcie realizacji jest zamiar udostępnienia informacji o posiadanych reprodukcjach, zebranych w kartotece mikrofilmowej, poprzez publikację w *Katalogu mikrofilmów i fotokopii poloników z archiwów zagranicznych* wydawanym przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych. Dla niektórych typów źródeł jest to już dość zadowalający stopień informacji, zwłaszcza jeśli publikacja będzie poprzedzona odpowiednim wstępem. Dla wielu jednak, zwłaszcza rozproszonych materiałów w seriach typu "miscellanea", lub gdzie znalazły się one przypadkowo i tytuły serii czy zespołów niewiele lub nic nie mówią, a niekiedy mogą nawet wprowadzać w błąd, ten sposób przedstawiania wydaje się nie zapewniać zbyt wielu korzyści.

Aktualnie informacje zawarte w repertoriach udostępniamy w różnych innych formach. Przekazując od lat reprodukcje materiałów archiwalnych (głównie mikrofilmy) do Punktu Konsultacyjnego, staramy się w *Informationes* poszerzać wiadomości o nich o wszelkie dane będące w naszym posiadaniu. Staramy się przede wszystkim mieć na uwadze tych, którym układ i struktura zbiorów watykańskich jest mało znana, zwłaszcza w wypadkach, gdy nie mieli możliwości zapoznania się z nimi osobiście. Wiadomo bowiem jak mało istnieje dotychczas polskich opracowań i pomocy ułatwiających orientację i korzystanie z tych zasobów.

Obszerniejsze opracowania pewnych typów dokumentacji, np. materiałów konsystorialnych, opublikowane w naszym biuletynie czy innych czasopismach, mają na celu przybliżenie specyfiki źródeł Archiwum Watykańskiego i archiwów innych dykasterii rzymskich, zwłaszcza tych mało znanych na naszym terenie, z jednoczesnym zasygnalizowaniem występujących w nich poloników. Takie też były założenia w odniesieniu do opublikowanego w ubiegłym roku przez ks. W. Gramatowskiego tomu: *Polonika liturgiczne w Kongregacji Obrzędów w latach 1588-1632*. Podobny aspekt zachowuje również przygotowywana publikacja "propositionum" (typ dokumentacji powstającej w Kurii Rzymskiej w ramach procedury nadawania godności biskupich), które znajdują się w archiwum konsystorialnym. Ponadto prowadzone są prace nad publikacją dokumentów polskich z serii "Segreteria dei Brevi", z drugiej połowy XVI wieku oraz korespondencji nuncjuszy apostolskich w Polsce - o czym będzie mówił pan dr Leszek Jarmański.

Obok prac już zaawansowanych, podejmowane są nowe inicjatywy. Po dłuższym okresie kwerend zamierzamy przystąpić do publikacji repertorium dokumentów z Roty Rzymskiej. Aktualnie trwają prace nad scaleniem materiałów odszukanych w różnych seriach archiwalnych celem odtworzenia iter poszczególnych procesów spraw polskich wniesionych przed ten najwyższy trybunał Stolicy Apostolskiej. Bliżej o tym przedsięwzięciu pisze pani doc. Krystyna Bukowska Gorgoni w czwartym numerze *Informations*.

Kończąc swą wypowiedź chciałbym raz jeszcze podkreślić założenie podstawowe naszego ośrodka sformułowane u samych początków, a mianowicie, że jednym z zasadniczych celów Instytutu pozostaje przygotowanie możliwie najpełniejszej podstawy źródłowej pod przyszłe

wydawnictwa, realizowane wspólnym wysiłkiem polskiego środowiska naukowego. Zatem konkretne formy realizacji tego celu, w zależności od potrzeb i oczekiwań tegoż środowiska, mogą i powinny ulegać stałemu dostosowywaniu i dopracowywaniu.

ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW ZIEM WSCHODNICH RZECZYPOSPOLITEJ
(na przykładzie dziejów Kościoła Unickiego
w Królestwie Polskim)

Okres porozbiorowy, kiedy to nie istniała państwowość polska, zmusza badacza do poszukiwań materiałów w archiwach innych państw, przede wszystkim państw zaborczych. Z racji pozycji Kościoła katolickiego na ziemiach Rzeczypospolitej, w których religia obu obrządków, łacińskiego i unickiego, odgrywała ważną rolę, duża liczba poloników znajduje się w archiwach różnych dykasterii watykańskich.

W największym z tamtejszych archiwów, Tajnym Archiwum Watykańskim (Archivio Segreto Vaticano - ASV) zespołem, od którego zaczyna niemal każdy historyk okresu porozbiorowego, są akta Archiwum Nuncjatury Wiedeńskiej, uzupełniane materiałami z zespołu Sekretariatu Stanu (Segreteria di Stato). Ogrom różnorodnych dokumentów tam przechowywanych byłby w gruncie rzeczy nie do przejrzania w czasie zwykle niezbyt długich pobytów w Rzymie. Wielką pomocą jest w tej sytuacji kwerenda przeprowadzona pod kątem widzenia poloników przez Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie¹;

---

¹ Wyniki kwerend ujęte są w repertoriach Instytutu. Zob. też K. Sadowska: *Stan kwerendy Instytutu w Archivum Secretum Vaticanum. Informations*. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych. Rzym-Warszawa 1:1976 s.56 i nn.; T. Zdziech: *Archiwum historyczne Kongregacji Rozkrzewiania Wiary*. Tamże 3:1984 s.5 i nn. Zob. też inne artykuły w Biuletynie. Dotąd ukazały się 4 numery.

chciałabym więc z tego miejsca serdecznie podziękować wszystkim pracownikom tego Instytutu.

Informacje o sprawach polskich można oczywiście znaleźć i w innych zespołach jakże przecież bogatego Archiwum Watykańskiego, np. w papierach osobistych papieży².

Najwięcej miejsca w moich wywodach pragnę jednak poświęcić Archiwum Kongregacji do Spraw Kościelnych Nadzwyczajnych (Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari - AES). Obecna nazwa archiwum brzmi: Archivio Storico del Consiglio per gli Affari Pubblici della Chiesa. Jednakże fascykuły noszą tytuł zgodny z pierwotną nazwą Kongregacji. Archiwum podlega bezpośrednio Sekretariatowi Stanu i mieści się w wieży Borgiów. Korzystanie z niego wymaga oddzielnego pozwolenia.

Wielką pomocą są starannie przygotowane (w maszynopisie) indeksy, sporządzone chronologicznie według podziału geograficzno-politycznego, co pozwala na szybkie zorientowanie się w zasobach Archiwum. Dla spraw Kościoła katolickiego pod panowaniem rosyjskim są to indeksy:

- Russia e Polonia. I vol. Indice delle carte del Primo Periodo fino all'inizio dell'anno 1878³,
- Russia e Polonia. Indice delle carte del Secondo Periodo comprendente il pontificato di S.S. Leone XIII (dal 1878 al 1903)⁴,
- Russia e Polonia. II vol. Indice delle carte del Primo Periodo fino all'inizio dell'anno 1878. Carte di Russia e Polonia⁵.

Układ dwóch pierwszych indeksów jest chronologiczno-

---

2 Por. ASV Archivio Particolare Pio IX: Oggetti vari, np. Polonia sygn. 1372, Polonia Russa sygn. 1502, i inne.

3 Sporządzony w 1977 r.

4 Sporządzony w 1986 r.

5 Sporządzony w 1977 r.

geograficzny według nazw diecezji (np. Varsavia, Mohilev, Chelma) lub regionu (np. Podlachia). Szczególnie pomocne jest krótkie omówienie treści znajdujących się w poszczególnych fascykułach dokumentów.

Indeks noszący podtytuł: "Carte di Russia e Polonia" ma układ chronologiczny i posiada krótką informację o dokumentach zawartych w poszczególnych woluminach, ułożonych też chronologicznie bez wyodrębnienia miejscowości lub problemu.

Na przykładzie źródeł dotyczących likwidacji Unii w diecezji chełmskiej Królestwa Polskiego można sądzić o bardzo dobrym informowaniu Stolicy Apostolskiej o sytuacji Kościoła unickiego na ziemiach polskich. Inna sprawa, na ile te materiały były rzeczywiście znane osobom kompetentnym? Są to rękopisy i druki współczesne omawianym wydarzeniom, dotyczące wspomnianej wyżej likwidacji Unii od chwili rozpoczętej przez władze rosyjskie akcji tzw. oczyszczania obrządku, aż do przyłączenia unitów do rosyjskiej Cerkwi prawosławnej⁶. Pius IX był bardzo uczulony na to, co się w unickiej diecezji chełmskiej dzieje, bowiem zniesienie Unii w 1839 r. przez Mikołaja I na ziemiach wschodnich byłej Rzeczypospolitej nie napawało optymizmem.

Trudno czasami wyodrębnić dokumenty ważniejsze od mniej ważnych. Wszystkie bowiem wydają się mieć pierwszorzędne znaczenie dla historyka. Na szczególną uwagę zasługuje m.in. druk zatytułowany "Stato desolante della Chiesa greco-unita di Chelma"⁷. Jest to opracowanie przygotowane na 414 sesję Kongregacji do Spraw Kościelnych Nadzwyczajnych (9 maja 1874 r.), poświęcone sytuacji w tej diecezji po świeżo otrzymanych wieściach o tam-

---

6 Materiały te znajdują się w AES *Russia e Polonia*. Zgrupowane są głównie w fascykułach 105-111.

7 Tamże, fasc.105 k.39 i nn.

tejszych unitach zabitych i rannych w obronie wiary katolickiej przed przymusowym wcieleniem do Cerkwi prawosławnej.

Druk podzielony został na cztery części:

- I. Origini e vicende generali della Chiesa greco-unita nei dominii di Russia e Polonia.
- II. Vicende della Chiesa greco-unita nel Regno di Polonia, dalla erezione di esso fino alla nomina di mons. Kuziemski attuale vescovo di Chelma.
- III. Amministrazione di mons. Kuziemski ed intrusione del sacerdote Marcello Popiel nella Chiesa di Chelma.
- IV. Questione particolare della così detta depurazione dei riti.

Uzupełnieniem tego obszernego druku jest zbiór zatytułowany "Sommario"⁸. Zawiera on pełne dokumenty lub bardzo obszerne ekscerpty, na które powołują się autorzy powyższego druku. Jest to więc swego rodzaju wydawnictwo materiałów źródłowych.

Zresztą wszystkie archiwalia z cytowanych fascykułów są niezwykle cenne. Dla przykładu, jeden z fascykułów zawiera relacje dyplomatów angielskich akredytowanych w Warszawie, dotyczące sytuacji i likwidacji Kościoła unickiego w Królestwie Polskim, do których załączone są wyciągi z urzędowej prasy rosyjskiej⁹.

Dla sprawy unickich męczenników z Drelowa i Pratulina źródłem o pierwszorzędym znaczeniu, jak można sądzić, jest zbiór dokumentów zawierający 39 pozycji, poprzedzony listem ks. Piotra Semeneni z dnia 3 XII 1875 r.¹⁰ Książd Semenenko pisze w nim do sekretarza Kongregacji do Spraw Kościelnych Nadzwyczajnych, Angelo Jacobiniego, że przesyła mu te dokumenty na prośbę jeszcze jego

⁸ Tamże, fasc.107 k.1-55.

⁹ Tamże, fasc.111 k.23-43.

¹⁰ Tamże, fasc.106 k.22 i nn.

poprzednika, Mariano Mariniego. Marini prosił ks. Semenkę o przetłumaczenie już dostarczonych dokumentów i ewentualne uzupełnienie innymi materiałami, które mogą dodatkowo objaśnić sprawę. Ks. Semenkenko dołączył więc artykuły z prasy polskiej i rosyjskiej oraz dekrety Aleksandra II i jego urzędników, dotyczące unitów z diecezji chełmskiej¹¹. Wśród tych dokumentów na pierwszym miejscu znajduje się list przemyskiego biskupa unickiego Jana Stupnickiego wysłany do nuncjusza w Wiedniu, Lodovico Jacobiniego (na jego żądanie), przedstawiający rzeczowo sytuację w diecezji chełmskiej¹². Do listu biskup dołączył relacje wydarzeń spisane przez księży unickich z tejże diecezji, uznając je za wiarygodne. Księża ci schronili się w zaborze austriackim przed prześladowaniami władz rosyjskich z powodu swej wierności dla Unii. Spośród tych relacji najobszerniejsza jest wypowiedź ks. Teodora Telakowskiego, którą też biskup wyróżnia, ponieważ wydarzenia w Drelowie i Pratulinie przedstawia najpełniej¹³.

Na zakończenie chciałabym zwrócić uwagę na konieczność równoczesnego niemal korzystania z Archiwum Kongregacji do Spraw Kościelnych Nadzwyczajnych i Archiwum Watykańskiego, ponieważ w wielu przypadkach uzupełniają się one nawzajem. Posłużę się jednym z przykładów. W papierach osobistych Leona XIII, znajdujących się właśnie w Archiwum Watykańskim, mamy teczkę z bardzo interesującymi prośbami unitów, skierowanymi do cara Aleksandra III, o zgodę na powrót na łono Kościoła katolickiego¹⁴. Prośby pisane są w 1884 r., a więc w dziewięć lat po oficjalnym przyłączeniu unitów do prawosła-

---

11 Tamże, fasc. 106, 108-110, passim.

12 Tamże, fasc.106 k.31-44.

13 Tamże, fasc.106 k.47-74.

14 ASV Spoglio Leone XIII, sygn. 13d (karty nie numerowane).

wia, podpisane często krzyżykami, gdyż większość osób była niepiśmienna. Materiały te robią na czytelniku wielkie wrażenie, ponieważ wykazują, że mimo cierpień fizycznych i strat materialnych, o których unicy w swych prośbach piszą, ich wiara ciągle nie przestała być żywa. Przy wielu nazwiskach są dodatkowe uwagi: "nie chce być prawosławny" lub "chce być rzymskokatolikiem". Żadnego wyjaśnienia, dlaczego oryginały próśb unitów skierowane do cesarza rosyjskiego znajdują się w papierach Leona XIII, nie ma. Wyjaśnienie tego znajdujemy właśnie w aktach Kongregacji do Spraw Kościelnych Nadzwyczajnych¹⁵. Otóż za pośrednictwem jezuitów z Krakowa zorganizowano wówczas delegację włościan unitów do Rzymu. Delegacja przywiozła prośby unitów skierowane do Aleksandra III i przekazała je papieżowi. Na audiencji udzielonej im przez Leona XIII, 31 lipca 1884 r., unicy złożyli jedną, starannie napisaną zbiorową prośbę do cesarza (po rosyjsku, po polsku i po francusku), oraz list do Ojca Świętego¹⁶. Tłumaczą w nim, dlaczego zwracają się do Aleksandra III za pośrednictwem papieża. Uważają bowiem, że wszelkie ich prośby do cesarza są przez urzędników rosyjskich zatrzymywane.

Powyższy przykład, jak i inne, świadczy o tym, że niełatwo jest znaleźć w jednym archiwum wszystkie wzmiankowane w różnych archiwaliach watykańskich materiały¹⁷.

---

15 AES *Russia e Polonia*, fasc. 171, 172, 174, passim.

16 Tamże, fasc. 172 k.8-10.

17 Tragiczną sytuację unitów w Królestwie Polskim, głównie na podstawie powyższych materiałów, przedstawiłam ostatnio w pracy: *Unia Brzeska i unicy w Królestwie Polskim*. Kuria Metropolitalna Warszawska, Warszawa 1989.

DOKUMENTY W WATYKAŃSKICH ZBIORACH ARCHIWALNYCH
DO DZIAŁALNOŚCI WALERIANA MAGNIEGO OFMCap.
W POLSCE W LATACH 1616-1648.

Walerian Maksymilian Magni z Mediolanu (1586-1661), kapucyn prowincji zakonnej Czesko-Austriackiej, zazna-
czył się głęboko w historii kultury europejskiej XVII
wieku w dziedzinie teologii, filozofii, nauk ścisłych i dy-
plomacji, pełniąc przez 35 lat funkcję misjonarza apo-
stolskiego Kongregacji Rozkrzewiania Wiary w różnych
krajach Europy, w tym także w Polsce za panowania króla
Władysława IV¹.

Zgodnie z tematyką sesji zwracamy tutaj uwagę na
źródła do biografii o. Waleriana znajdujące się w trzech
głównych zbiorach:

- Archivum Secretum Vaticanum (ASV),
- Bibliotheca Apostolica Vaticana (BAV), w dziale rękopi-
sów,
- Archivum Congregationis de Propaganda Fide (ACPF),
przede wszystkim w serii *Scritture originali riferite
nelle Congregazioni Generali (SOCG)*.

Przy tym zakres informacji ograniczamy do materiałów
dotyczących jego działalności w Polsce lub w sprawach
polskich. Należy stwierdzić, iż zachowało się ich wiele i są
one dużej wagi pod względem wartości historycznej.

---

¹ Obszerny i krytyczny biogram W. Magniego znajduje się w: Jan
Ludwik Gadacz: *Słownik polskich kapucynów*. T.2 Wrocław 1986 s.20-
29.

Składają się na nie listy i traktaty o. Waleriana, korespondencja do niego i listowne relacje nuncjuszy papieskich oraz innych osób o nim, wreszcie dokumenty odnoszące się do spraw, w których on bezpośrednio lub pośrednio uczestniczył. Zaś ze względu na treść można powyższe materiały podzielić ogólnie na dotyczące:

- a) przybycia Magniego do Polski za Zygmunta III w 1616 roku,
- b) poparcia polityki religijnej Władysława IV podczas sejmiku koronacyjnego w Krakowie w 1633 roku i w Rzymie wobec Stolicy Apostolskiej (1633-1634),
- c) zabiegów Władysława IV w celu wyniesienia o. Waleriana do godności biskupiej i kardynalskiej (1633-1648),
- d) przygotowań do "Colloquium caritativum" z roku 1645 w Toruniu, inspirowanego przez Magniego popołu z Bartłomiejem Nigrinem, koŃwertytą, byłym pastorem kalwińskim w Gdańsku,
- e) pośredniczenia Magniego, z polecenia Władysława IV, w sprawie unii powszechnej prawosławnych z unitami (1644-1647),
- f) pobytu o. Waleriana w Polsce w latach 1645-1648, w Krakowie, Warszawie i Gdańsku.

Z tymi głównymi zagadnieniami wiąże się wiele innych, bardziej szczegółowych, jak próba sprowadzenia zakonu kapucynów do Polski w roku 1617 i 1626, dysputa Magniego z B. Nigrinem w Gdańsku w 1636 roku, starania o skłonienie Władysława IV do zawarcia związku małżeńskiego z arcyksiężniczką austriacką Cecylią Renatą, twórczość filozoficzna, naukowa i teologiczna o. Waleriana w Polsce, obrona zakonu pijarów w 1646 roku, stosunek do dyzunitów i dysydentów, w tym do Jana Amosa Komeńskiego, i inne.

Coraz częściej ukazują się pozycje drukowane, w któ-

rych korzysta się z materiałów przechowywanych w archiwach watykańskich, związanych z osobą Magniego, są to edycje źródeł² i naukowe rozprawy w formie artykułów³. Niestety, najnowsze studia historyczne poświęcone kwestiom, w które żywo był zaangażowany również o. Walerian, niekiedy nie docierają ani do watykańskich

---

2 J. Cygan: *Zum Ubertritt des Kalvinerpastors Bartholomäus Nigrin zur Katholischen Kirche, 1636-1643. Ein Beitrag zur Geschichte des Ökumenismus in Polen*. *Collectanea Franciscana* 39:1969 s.282-303, 40:1970 s.97-152; Melchior de Pobladora: *Disceptatio historica de cardinalatu Valeriani Magni, 1634-1648*. *Ibidem* 39:1969 s.104-171; *Monumenta Ucrainae historica*. Vol. 11 (1633-1659). *Supplementum*. Coll. Andreas Szeptyckij, ed. Josephus Slipyj. Romae 1974; *Acta S.C. de Propaganda Fide Germaniam spectantia. Die Protokolle der Propagandakongregation zu deutschen Angelegenheiten, 1622-1649*. Ed. Hermann Tüchle. Paderborn 1962; *Acta S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia*. Vol. 1 (1622-1667). Ed. Athanasius Gregorius Welykyj. Romae 1953; *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*. Ed. A. G. Welykyj, vol. 5 (1629-1638), vol. 6 (1639-1648). Romae 1961/62; Zacharias ab Harlem: *Unio Ruthenorum a morte Sigismundi III usque ad coronationem Ladislai IV, 1632-1633*. Tartu 1936.

3 J. Cygan: *Der Anteil Walerian Magnis an der Verteidigung des Piaristenordens*. *Collectanea Franciscana* 38:1968 s.364-372; *idem: Opera Valeriani Magni velut manuscripta tradita aut typis impressa*. *Ibidem* 42:1972 s.119-178, 309-352; *idem: Valerian Magni und die Frage der Verständigung mit der orthodoxen Kirche unter Ladislaus IV. Wasa in den Jahren 1633/34*. *Ibidem* 51:1981 s.333-368; *idem: I tentativi di Sigismondo III Wasa per l'introduzione dell'Ordine dei Cappuccini in Polonia*. *Ibidem* 56:1986 s.303-317 i w polskim tłumaczeniu: *Starania Zygmunta III Wazy o sprowadzenie Zakonu Kapucynów do Polski*. *Studia Franciszkańskie* 3:1988 s.221-237; Georgius Sántha: *P. Valerianus Magni O.M.Cap. et Scholae Piae. Ephemerides Calasanctianae* 28:1959 s.130-145; A.G. Welykyj: *Un progetto anonimo, di Pietro Mohyla, sull'unione delle chiese nell'anno 1645*. W: *Mélanges Eugène Tisserant*. Vol. 3. *Orient Chrétien*. Deuxième partie. Città del Vaticano 1964 s.451-473.

źródeł, ani do uwzględniających je opracowań⁴. Tego rodzaju usterkom winna zapobiec książka prezentująca jego pierwszy, krytycznie wydany życiorys, wraz z chronologią, oraz jego bibliografię podmiotową i przedmiotową⁵.

Na użytek historyków pragniemy tu opisać bliżej źródła do biografii W. Magniego przechowywane w archiwach watykańskich – wyłącznie związane z jego działalnością w Polsce i na rzecz Polski – wskazując na zbiory i numery woluminów, w których one się zawierają, z podaniem w nawiasie roku wydarzeń (same źródła mogą być późniejsze) oraz ogólnej charakterystyki treści ważniejszych wśród nich przekazów.

* * *

---

⁴ Mamy tu na myśli dwie bardzo cenne książki – Ambroise Jobert: *De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la chrétienté, 1517-1648*. Paris 1974; Jan Dziegielewski: *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*. Warszawa 1986.

⁵ Georgius Cygan: *Valerianus Magni (1586-1661). «Vita prima», operum recensio et bibliographia*. Romae 1989. Autor korzystał przeobficie ze źródeł w archiwach watykańskich zarówno w sprawach dotyczących działalności W. Magniego w Polsce jak i w innych krajach, ponadto wskazał na dalsze bogate źródła w różnych archiwach i bibliotekach europejskich.

ASV Fondo Borghese, Serie II:

Vol. 74 (1617), 217 (1617), 220 (1616), 225 (1617), 358 (1616-1617) - o pertraktacjach Magniego w Warszawie i w Rzymie w sprawie założenia zakonu rycerskiego i sprowadzenia zakonu kapucynów do Polski: listy Zygmunta III Wazy, hr. Adolfa Althana, nuncjusza Franciszka Diotalleviego, kardynała Scypiona Caffarelli-Borghese.

ASV Fondo Pio:

Vol. 139 (1634) - racje dla których papież nie może mianować Magniego biskupem na prośby Władysława IV.

ASV Nuntiatura Germaniae:

Vol. 28 (1634) - o papieskim pozwoleniu dla Magniego na powrót do Polski (list kard. Franciszka Barberiniego).

Vol. 29 (1644) - o poselstwie o. Waleriana do Rzymu w imieniu Władysława IV (list kard. Kamila Pamphili-Astalli).

Vol. 125 (1632) - o podróży Magniego do Polski z okazji sejmu koronacyjnego (listy nuncjusza Hieronima Grimaldiego).

Vol. 127 (1633) - o liście Władysława IV do Magniego przedstawionym cesarzowi na temat mediacji w sprawie pokoju w Rzeszy (list H. Grimaldiego) i krytyka ze strony kard. Fr. Barberiniego projektu pokoju o. Waleriana z protestantami.

Vol. 128 A (1634) - o podróży Magniego na dwór polski (list kard. Cyriaka Rocciego).

Vol. 129 (1635) - o propozycji Władysława IV pośredniczenia w traktacie pokojowym, przedstawionej cesarzowi przez Magniego (list nuncjusza C. Rocciego).

Vol. 130 (1635) - o staraniach Władysława IV o wynie-

sienie W. Magniego - który miał być mediatorem w sprawie pokoju powszechnego w imieniu króla polskiego - do godności kardynalskiej, o jego rozmowach z nuncjuszem w Wiedniu o wynikach sejmu polskiego; o małżeństwie Władysława IV z Elżbietą, księżniczką Palatynatu; o poselstwie Magniego do Polski w imieniu cesarza (w listach wiedeńskiego nuncjusza Malatesty Baglioniego) i protest o Waleriana do kard. Antoniego Barberiniego, seniora, przeciwko zniesławianiu go w Kurii Rzymskiej w związku z jego kandydaturą do kardynałatu.

- Vol. 131 (1636) - kopia listu Władysława IV w sprawie kandydatury o Waleriana do godności kardynalskiej i w obronie jego dobrego imienia; list Magniego do tegoż króla w tych samych sprawach; protest barona Franciszka Magniego przeciwko zniesławianiu brata Waleriana; wyjaśnienia kard. Fr. Barberiniego (w listach do nuncjusza w Wiedniu), iż w Rzymie nie było zniesławiania osoby szanowanego kapucyna, o czym nuncjusz ma go poinformować.
- Vol. 131 G (1633) - o zleceniach danych W. Magniemu, za radą cesarza, ze względu na wielki jego wpływ na Władysława IV, aby w Polsce podczas sejmu koronacyjnego bronił Kościoła unickiego (listy C. Rocciego do Fr. Barberiniego i do nuncjusza w Polsce Honorata Viscontiego).
- Vol. 131 K (1634) - o wyjeździe W. Magniego do Polski z Wiednia, na prośbę Władysława IV i życzenie cesarza (listy C. Rocciego do Fr. Barberiniego).
- Vol. 131 L (1635) - o chęci mediacji Władysława IV w traktacie pokojowym ujawnionej przez Magniego (listy C. Rocciego do Fr. Barberiniego).
- Vol. 131 O (1633) - o poleceniu cesarza, aby W. Magni jako zaufany Władysława IV zajął się obroną unitów podczas sejmu koronacyjnego w Krakowie (list C.

Rocciego do Fr. Barberiniego).

Vol. 132 (1637) - o hr. Franciszku Magnim, bracie Waleriana, który zawiózł do Polski powiadomienie o zgodzie cesarza na małżeństwo Władysława IV z Cecylią Renatą (listy M. Baglioniego nuncjusza i jego sekretarza do Fr. Barberiniego); kopia listu kapucyna Franciszka Rozdrażewskiego do cesarza o zatwierdzenie nowego biskupa wybranego przez kapitułę Ołomuńca, przekazanego w Ratysbonie w 1636 roku.

Vol. 133 (1637) - o spotkaniu posłów Władysława IV z W. Magnim, wezwanym do Wiednia dla wyjaśnienia sprawy posagu Cecylii Renaty obiecanego przez zmarłego cesarza Ferdynanda II (listy M. Baglioniego do Fr. Barberiniego).

Vol. 140 (1644-1645) - o rozmowach Magniego z nuncjuszem w Wiedniu o "Colloquium caritativum" między katolikami i protestantami, przygotowywanym w Polsce, i o prośbie króla Władysława IV, aby o. Walerian udał się do Polski i do Rzymu z poselstwem w tej sprawie (listy Kamila Melziego do kard. Sekretarza Stanu Jana Jakuba Pancirolego).

Vol. 142 (1644-1646) - o przekazanych przez W. Magniego nuncjuszowi wiedeńskiemu wiadomościach: o zamiarze Władysława IV poślubienia Marii Ludwiki Gonzagi, o porozumieniu Polski z Moskwą przeciw Tatarom i Turkom, o poparciu Francji dla Władysława IV na arbitra w sprawie pokoju powszechnego; o informacjach nuncjusza na temat podejrzeń na dworze cesarskim odnośnie hr. Fr. Magniego jakoby udzielał tajnych wiadomości Szwedom, któremu król polski zlecił negocjacje z dowództwem szwedzkim i wysłał go jako swego posła do cesarza, papieża i książąt włoskich w celu uzyskania pomocy do wojny z Turcją, planowanej wbrew opozycji szlacheckiej

- (listy K. Melziego do kard. Sekretarza).
- Vol. 143 (1646) - wiadomości o działalności poselskiej hr. Fr. Magniego (listy K. Melziego do kard. Sekretarza).
- Vol. 144 (1647) - o poselstwach hr. Fr. Magniego, jak wyżej.
- Vol. 145 (1647-1648) - o inwektywach posłów hiszpańskich przeciw braciom Magnim, jakoby Walerian dążył do papieżstwa a Franciszek do królestwa w Neapolu, o zrzeczeniu się kardynałatu przez Jana Kazimierza Wazę na korzyść Waleriana (listy K. Melziego do kard. Sekretarza).
- Vol. 146 (1648) - o protestach na sejmie w Polsce przeciwko pobytowi tam Waleriana, hr. Fr. Magniego i jego żony oraz sekretarza Ludwika Fantoniego; o przybyciu na dwór wiedeński w Linzu Fr. Magniego po zgonie Władysława IV dla wytłumaczenia się przed cesarzem i o powrocie Waleriana z Gdańska do Wiednia (listy K. Melziego do kard. Sekretarza).

ASV Nuntiatura Poloniae:

- Vol. Add. 3 (1647-1648) - król Władysław IV w sprawie kardynałatu dla Waleriana Magniego.
- Vol. Add. 13 (1647-1648) - jak wyżej.
- Vol. 45 (1632) - o przybyciu do Polski o. Waleriana, ewentualnego doradcy w sprawach pojednania między prawosławnymi i unitami (listy Fr. Barberiniego i nuncjusza H. Viscontiego).
- Vol. 46 (1633) - o przybyciu o. Waleriana do Krakowa oraz o jego roli zwolennika polityki Władysława IV wobec Rusinów prawosławnych i greckokatolickich podczas sejmu koronacyjnego (listy H. Viscontiego i kard. Fr. Barberiniego).
- Vol. 47 (1634-1637,1639) - pobyt Magniego w Warszawie i we Lwowie w 1634, jego wyjazd do Gdańska w 1635

na spotkanie z królem i pobyt w Wilnie w 1636 r., prezentacja jego kandydatury do kardynałatu, zajęcie się Magniego sprawą Ormian lwowskich w 1634 roku (list do H. Viscontiego); sprawa kardynałatu o. Waleriana w listach biskupa Piotra Gembickiego i nowego nuncjusza Mariusza Filonardi, informującego Fr. Barberiniego o aprobachie sejmowej dla polityki Władysława IV wobec prawosławia, który powoływał się na moralne poparcie swego stanowiska ze strony o. Waleriana, misjonarza apostolskiego, oraz o obietnicy spowiednika królewskiego, jezuity, iż skłoni monarchę, aby go nie wywyższał.

Vol. 48 (1634-1636) - o staraniach, by Magni skłonił króla do małżeństwa z katoliczką; o kardynałacie lub biskupstwie dla niego; o stosunku króla i Magniego do pojednania prawosławnych z unitami; o sprawie mediacji Władysława w traktacie pokojowym (listy H. Viscontiego i Fr. Barberiniego).

Vol. 49 (1633) - relacje z sejmu koronacyjnego w Krakowie, wotum Magniego *Species facti* popierające przywileje dane przez króla prawosławnym, i jego list do kard. Fr. Barberiniego; krytyczne uwagi sekretarza Kongregacji Rozkrzewiania Wiary Fr. Ingolego, i inne ważne dokumenty od stanów Rzeczypospolitej.

Vol. 50 (1641) - o uczuciowym stosunku Władysława IV do sprawy kardynałatu o. Waleriana (list M. Filonardiego).

Vol. 51 (1642) - sprawa kardynałatu Magniego (listy M. Filonardiego).

Vol. 52 (1645) - o przybyciu W. Magniego do Warszawy (list nuncjusza Jana de Torres).

Vol. 53 (1645-1648) - o przybyciu Magniego do Warszawy, o plotkach na dworze cesarskim na temat wygórowanych ambicji o. Waleriana i jego brata hr.

Franciszka, królewskiego posła; o kandydaturze Waleriana do kardynałatu popieranej przez dwór królewski w Polsce (listy tegoż nuncjusza do kard. Sekretarza).

Vol. 54 (1646) - o pobycie Magniego w Warszawie i Krakowie, gdzie podjął się założenia hospicjum dla misjonarzy apostołskich za pozwoleniem króla i poparciem kanclerza Jerzego Ossolińskiego; o wyjeździe hr. Fr. Magniego z poselstwem do cesarza i o jego żonie ochmistrzyni dworu królowej (listy nuncjusza jak wyżej).

Vol. 55 (1647-1648) - o hr. Fr. Magnim i jego poselstwie.

Vol. 56 (1648) - o książkach wydanych w Akademii Wileńskiej przeciw filozofii W. Magniego i o jego wyjeździe do Gdańska, mimo iż biskup ordynariusz Mikołaj Wojciech Gniewosz jest mu przeciwny; o sprawie kardynałatu dla o. Waleriana, o wrogości powszechnej Polaków do Magnich, o konflikcie Waleriana z oficjałem gdańskim i biskupem M.W. Gniewoszem, o wyjeździe Magnich z Polski (listy nuncjusza J. de Torres do kard. Sekretarza), ponadto list M.W. Gniewosza z wyjaśnieniem, dlaczego wypędza Waleriana z Gdańska i ze swych diecezji, i list kard. Alojzego Capponi z poleceniem, by W. Magni wycofał się z Gdańska oraz opuścił Polskę.

Vol. 175 (1633-1635) - o W. Magnim w listach Fr. Barberiniego do H. Viscontiego, m.in. sprawa polityki religijnej Władysława IV wobec dyzunitów.

Vol. 177 (1633-1634) - o stosunku Magniego do polityki religijnej Władysława IV i jego małżeństwa, o pobycie Magniego w Rzymie i w Polsce (listy Fr. Barberiniego do H. Viscontiego, i odwrotnie).

Vol. 178 (1646-1648) - o W. Magnim i o hr. Fr. Magnim, ambasadorze (w odpisach listów kard. Sekretarza

Stanu), o hospicjum misjonarskim w Krakowie założonym przez o. Waleriana (list kard. K. Pamphili-Astalli).

Vol. 192 (1633) - o korespondencji W. Magniego z nuncjuszem w Polsce (list H. Viscontiego do Fr. Barberiniego).

Vol. 218 (1616) - o W. Magnim mającym przybyć od Zygmunta III do Rzymu w sprawie założenia zakonu rycerskiego (listy kard. S. Caffarelli-Borghese do nuncjusza w Polsce Fr. Diotalleviego).

ASV SS Principi:

Vol. 62 (1647) - Władysław IV prosi papieża o godność kardynalską dla W. Magniego.

Vol. 64 (1645) - list Władysława IV do papieża polecający W. Magniego do przedstawienia sprawy "przyjacielskiej rozmowy" w Toruniu między katolikami i protestantami.

Vol. 74 (1647) - list królowej Marii Ludwiki Gonzaga do kard. Sekretarza Stanu polecający W. Magniego do kardynalatu.

BAV Barberiniani Lat.:

Cod. 2135 (1634, 1636) - listy Władysława IV przedstawiające W. Magniego do kardynalatu.

Cod. 3206 (1643) - list tegoż króla w sprawie kardynalatu H. Viscontiego i W. Magniego.

Cod. 6067 (1642) - o W. Magnim udającym się z Wiednia do Rzymu (w listach nuncjusza wiedeńskiego do nuncjusza weneckiego).

Cod. 6160 (1633-1637, 1639) - o W. Magnim popierającym politykę religijną Władysława IV pragnącego uczynić go kardynałem (list króla); podróż Waleriana z królem do Prus i na Litwę (listy nuncjusza M.

- Filonardiego); list W. Magniego do Władysława IV podczas pobytu w Wilnie w 1636 r.; o pobycie Waleriana we Lwowie w 1634 r. (listy H. Viscontiego).
- Cod. 6161, jak w cod. 6590 (1635-1637) - o W. Magnim udającym się do Polski w roku 1635; o królewskiej drukowanej promocji dla niego na kardynała, z dołączoną do niej relacją Waleriana o stanie Kościoła w Pradze podczas okupacji saskiej w latach 1631-32; o jego pobycie w Wilnie i o poparciu jego kandydatury do kardynalatu ze strony posłów Hiszpanii; o wysłaniu Magniego przez króla do cesarza dla negocjacji w sprawie małżeństwa Władysława IV z Cecylią Renatą (listy M. Filonardiego).
- Cod. 6162 (1633-1634) - o W. Magnim podczas sejmiku koronacyjnego w Krakowie (w listach M. Filonardiego z 1640 r.) i jego wotum *Species facti* podpisane dnia 24 II 1633 oraz list do Fr. Barberiniego.
- Cod. 6500 (1642-1643) - listy W. Magniego do Łukasza Holsteniusa: przybycie do Rzymu z Moraw, stosunek kard. A. Barberiniego seniora do o. Waleriana, wyjazd z Rzymu, prośba by Ł. Holstenius ocenił książkę Magniego *De luce mentium, et eius imagine*, Rzym 1642.
- Cod. 6585 (1633) - o wyjeździe Magniego wraz z królem Władysławem IV z Krakowa poprzez Częstochowę do Warszawy (list H. Viscontiego do Fr. Barberiniego); list o. Waleriana do nuncjusza H. Viscontiego informujący, że go wezwano do Rzymu z powodu stanowiska zajętego wobec polityki religijnej króla Polski na sejmie koronacyjnym.
- Cod. 6586 (1635) - o Magnim przebywającym w Austrii, któremu H. Visconti przesłał listy od Fr. Barberiniego.
- Cod. 6588 (1634) - o obronie w Rzymie przez Magniego polityki Władysława IV względem prawosławnych; o

jego stosunku względem małżeństwa króla z księżniczką Palatynatu, protestantką; o stosunku o. Waleriana do królewskich przywilejów dla kościoła prawosławnego wydanych w 1633 roku i poselstwie do cesarza w imieniu Władysława IV, który go przedstawił do biskupstwa (listy nuncjusza H. Viscontiego i kard. Fr. Barberiniego).

Vol. 6589 (1635-1636) - o kandydaturze W. Magniego do biskupstwa i kardynałatu z ramienia Władysława IV, skłoniętego do tego - wedle osądu H. Viscontiego - przez samego Waleriana; o negatywnym stanowisku w tej sprawie Kurii Rzymskiej i polskiej opinii publicznej; o rzekomym informowaniu Władysława przez Waleriana, iż polski monarcha jest lekceważony w Kurii Rzymskiej; o zachęcaniu tegoż króla przez Magniego do starań o mediację w traktacie pokojowym; o cesarskim poleceniu dla o. Waleriana, aby przeszkodził małżeństwu Władysława z protestancką księżniczką po swym przybyciu do Polski dnia 14 XII 1635 r., czym się zajął podczas pobytu z królem w Gdańsku na początku 1636 roku (listy nuncjusza i Fr. Barberiniego).

Cod. 6590, jak w cod. 6161 (por. wyżej).

Cod. 6592 (1640) - o drukowanej królewskiej prezentacji W. Magniego do kardynałatu (list M. Filonardiego).

Cod. 6593 (1641) - o kandydaturze W. Magniego do kardynałatu (listy tegoż M. Filonardiego).

Cod. 6594 (1642) - o prezentacji o. Waleriana przez Władysława IV do kardynałatu (listy nuncjusza do Fr. Barberiniego).

Cod. 6596 (1635-1636, 1639) - o kardynałacie proponowanym przez Władysława IV dla W. Magniego i o jego wyjeździe z Wilna dnia 10 IX 1636 oraz rzekomym pragnieniu zostania spowiednikiem królowej

- (listy M. Filonardiego do Fr. Barberiniego).
- Cod. 6597 (1636) - listy rezydenta Władysława IV w Rzymie Jana Dominika Orsiego oraz listy tegoż króla do kard. Fr. Barberiniego i papieża Urbana VIII o wyniesienie W. Magniego do godności kardynalskiej.
- Cod. 6609 (1634) - listy Władysława IV do Fr. Barberiniego i do papieża, by W. Magni mógł przybyć do Polski, gdyż go potrzebuje szczególnie w związku z mediacją w traktacie o pokój w Rzeszy; dokumenty dotyczące pojednania Rusinów prawosławnych i unickich.
- Cod. 6610 (1634-1637, 1641) - listy Władysława IV do kard. Antoniego Barberiniego, juniora, do papieża i do kard. Jana Chrzyciciela Pallotto z prośbą, by W. Magni mógł przybyć do Polski i by został wyniesiony do godności kardynalskiej.
- Cod. 6614 (1636) - pisma urzędowe Władysława IV do papieża w sprawie W. Magniego i innych.
- Cod. 6631 (1634) - list pochwalny J. Ossolińskiego dla o. Waleriana wracającego z Polski do Czech, adresowany do Fr. Barberiniego.
- Cod. 6660 (1634-1635, 1637) - o kardynalacie dla Magniego i niezadowoleniu Władysława IV z powodu odrzucenia przez papieża jego kandydatury (w liście Dominika Roncallego do Fr. Barberiniego).
- Cod. 6975 (1634) - o odwołaniu W. Magniego do Polski pod pozorem specjalnych zadań zleconych mu przez króla (list C. Rocciego).
- Cod. 6988 (1634) - relacje wiedeńskiego nuncjusza o pertraktacjach W. Magniego w imieniu Władysława IV na dworze cesarza, któremu nie podoba się wrogość Waleriana względem jezuitów również mu przeciwnych; nuncjusz przypuszcza, że traktowano o zbliżającym się wygaśnięciu rozejmu polsko-szwedzkiego, o pokoju, o odzyskaniu Lotaryngii, o na-

czelnym dowództwie wojsk cesarskich, o lidze katolickiej, o wyborze Ferdynanda III na króla rzymskiego, o zwróceniu Władysławowi IV długów za wiano matki i macochy, o przedstawieniu Waleriana przez króla Polski do biskupstwa lub kardynałatu (listy nuncjusza M. Baglioniego do Fr. Barberiniego).

Cod. 6989 (1635) - w imieniu Władysława IV W. Magni omawia z cesarzem sprawę pośrednictwa królewskiego w traktacie pokoju powszechnego w Rzeszy na wniosek króla duńskiego i za zgodą Francji, oraz wkroczenie Polski do Prus z powodu niedopełnienia przez elektora Brandenburgii warunków inwestytury należącej do Rzeczypospolitej (listy wiedeńskiego nuncjusza, jak wyżej, któremu Magni wyjaśnia, że król Polski został obrażony sposobem, w jaki papież odrzucił jego kandydaturę do biskupstwa i kardynałatu).

Cod. 6990 (1635) - M. Baglioni informuje Fr. Barberiniego o zastrzeżeniach czynionych przez ambasadora Francji, z racji zaangażowania Jana Kazimierza Wazy w cesarskim wojsku z zaciągiem kawalerii, przeciwko wiarygodności pokojowej mediacji Władysława IV, mimo iż W. Magni zapewnia, że to w niczym nie grozi Francji.

Cod. 6991 (1635) - o informacji D. Roncallego, iż odrzucenie kandydatury W. Magniego do kardynałatu byłoby ze szkodą powszechną, bo on jest przewidziany przez Władysława IV do reprezentowania go w traktacie pokojowym (list M. Baglioniego do Fr. Barberiniego).

Cod. 7002 (1637) - M. Baglioni informuje Fr. Barberiniego o konsultacjach z W. Magnim w sprawach posagowych przyszłej królowej Polski Cecylii Renaty.

- Cod. 7050 (1634) – o odjeździe Magniego z Wiednia do Polski (listy M. Baglioniego do Fr. Barberiniego).
- Cod. 7051 (1635) – o ubolewaniu Magniego, po przybyciu z Polski do Wiednia, z powodu ujemnej opinii o nim papieża i Fr. Barberiniego; o jego rozmowach z cesarzem i cesarskimi doradcami w sprawie małżeństwa Władysława IV i o stosunkach polsko-austriackich; o wysłaniu Waleriana do Polski w imieniu Ferdynanda II, któremu król polski obiecał wojсковą pomoc; o zleceniu danym Magniemu przez Władysława IV negocjowania w sprawie jego mediacji w traktacie pokojowym dla dobra całego chrześcijaństwa, które potem król pragnąłby zjednoczyć przeciw Turkom; o zapewnieniach Magniego co do pożytku mediacji króla polskiego na rzecz powszechnego pokoju, wspólnie ze Stolicą Świętą, którą zachęca do pozyskania tegoż monarchy dla tak wzniesłego celu; król oczekuje przybycia Magniego do Polski, z uzyskanymi odpowiedziami, przed rozpoczęciem sejmu, by móc zacząć tę akcję natychmiast po zawarciu pokoju cesarza z Saksonią (listy Aleksandra z Ales do Fr. Barberiniego).
- Cod. 7052 (1629, 1633–1635, 1644) – w korespondencji z Fr. Barberinim W. Magni przekazuje: wiadomości o królewiczu Władysławie Wazie pragnącym walczyć czynnie przeciw Szwedom; kopię listu króla Władysława IV do siebie pisanego z Tykocina 15 V 1633; relację królewską o sposobie rozwiązania sporów religijnych między Rusinami prawosławnymi i unitami wraz z listem do papieża i do A. Barberiniego juniora i pisma dowodzące niewinności króla oraz list tegoż do stygmatyczki pawijskiej, kapucynki, Marii Domitylly Galuzzi. W liście z 10 I 1634 do A. Barberiniego Magni wspomina swoją misję do Polski za Zygmunta III w latach 1616–17, gdzie też trak-

tował w sprawie Orderu Niepokalanego Poczęcia N.M.P., oraz zaproszenie go do Polski przez króla Władysława IV, z którym pertraktował z upoważnienia papieskiego w sprawie mediacji w układach o pokój w Europie; następnie porusza sprawę negocjacji dotyczących małżeństwa króla z księżniczką Palatynatu. W liście do Fr. Barberiniego 16 IX 1643 żali się, iż przez kard. A. Barberiniego, seniora, został oddalony z Rzymu od spraw związanych z B. Nigrinem, a w liście do Jana Chrzyciela Barsottiego 5 V 1644 omawia konwersję tegoż Nigrina i swój zamiar udania się do Gdańska.

Cod. 7086 (1634) - Fr. Barberini ocenia pozytywnie, na podstawie relacji nuncjusza, działalność W. Magniego w Polsce w 1633 roku (list do Aleksandra z Ales).

Cod. 7087 (1635) - Fr. Barberini darzy uznaniem gotowość Władysława IV pośredniczenia w traktacie o pokój powszechny, o której powiadomił go W. Magni (list do Aleksandra z Ales).

Cod. 8656 (1633) - relacje Aleksandra z Ales w listach do kard. Jana Franciszka Guidi di Bagno o przybyciu W. Magniego do Rzymu, gdzie wraz z J. Ossolińskim bronił przywilejów udzielonych prawosławnym przez Władysława IV, który też proponuje Magniego do godności kardynalskiej; o odzyskaniu przez króla równowagi duchowej wskutek pokornego polecenia się, listownie, modłom zakonniczy M.D.Galuzzi - za napomnieniem o. Waleriana - o czym zaświadczał Ossoliński.

BAV Chigi:

Cod. R.I.27 (1635) - w relacji nuncjusza H. Viscontiego o Polsce, pisanej w 1636 r. wspomniany jest W. Magni w związku ze sprawą małżeństwa Władysława IV

z księżniczką Palatynatu.

BAV Vaticani Lat.:

- Cod. 8472 (1636-1637, 1640, 1643) - o staraniach Władysława IV o kardynałat dla W. Magniego, popieranego też przez dyplomację hiszpańską w czasie wizyty u króla w Wilnie w 1636 r. (listy M. Filonardiego do kard. Sekretarza Stanu).
- Cod. 8637 (1636, 1643) - prezentacja Magniego do kardynałatu przez Władysława IV.
- Cod. 13507 (1642-1643, 1645) - sprawa kandydatury Magniego do kardynałatu oraz jego pertraktacje w Rzymie w sprawach polskich i przybycie do Polski w 1645 r.
- Cod. 13508 (1647-1648) - sprawa kardynałatu Magniego, jego pobyt w Polsce i wyjazd po śmierci Władysława IV (korespondencja kard. Ernesta W. Harracha z J. Chrz. Barsottim).
- Cod. 13512 (1636, 1641, 1644, 1646-48) - kandydatura W. Magniego do kardynałatu oraz pobyt w Gdańsku i Wilnie w 1636 (listy tegoż Magniego z 1636 r. do Władysława IV i innych); jego kontakty z B. Nigrinem i korespondencja w tej sprawie z J. Ossolińskim (listy W. Magniego z 1641 r. do J. Chrz. Barsottiego); list kanclerza J. Ossolińskiego z Krakowa 7 VIII 1644 do W. Magniego z powiadomieniem o królewskim pozwoleniu na przybycie do Polski z misją apostolską, i że spotkanie z Władysławem IV nastąpi w Krakowie lub w Warszawie; o pobycie W. Magniego w Warszawie w latach 1644, 1646-47 (listy Magniego z tych lat do J. Chrz. Barsottiego); pobyt W. Magniego w Gdańsku w 1648 r. i jego spór z biskupem włocławskim Mikołajem W. Gniewoszem (listy Magniego z 1648 r. do J. Chrz. Barsottiego i do M.W. Gniewosza, list prymasa Macieja Lubieńskiego do kard.

A. Capponi oraz listy M.W. Gniewosza i Fr. Ingolego do W. Magniego); sprawa kardynałatu W. Magniego i zrzeczenie się tej godności przez Jana Kazimierza Wazę (list tegoż (?) do D. Roncállego i hr. Fr. Magniego do J. Chrz. Brsottiego z Warszawy 14 XI 1647 oraz listy W. Magniego do tegoż Barsottiego z Warszawy 6 IV i 30 X 1647 r.); akcja na sejmie w 1647 r. przeciwko pobytowi W. Magniego, jego brata i bratowej w Polsce (list W. Magniego z Warszawy 18 V 1647 do J. Chrz. Barsottiego); doświadczenie W. Magniego z próżnią barometryczną w Warszawie 1647 r. (w listach W. Magniego z Warszawy do J. Chrz. Barsottiego 27 VII i 3 VIII 1647, w tym drugim jest mowa o stosunku W. Magniego do Galileusza oraz w liście dominikańskiego teologa Piotra M. Vistarinię z Pawii w 1648 r. do Ludwika z Salice); ponadto obszerna korespondencja hr. Fr. Magniego, królewskiego posła i starosty księstwa raciborsko-opolskiego z J. Chrz. Barsottim, z lat 1646-48, dotycząca Polski.

Cod. 13513 (1645, 1647) - W. Magni wspomniany w korespondencji hr. Fr. Magniego z Władysławem IV w liście z 23 IX 1645 r.

Cod. 13517 (1644) - list Władysława IV do W. Magniego, który ma przybyć do Polski w sprawie pożądanego przez Kurie Rzymską odwołania "Colloquium caritativum".

ACPF SOCG:

Vol. 56 (1626) - list W. Magniego do Fr. Ingoli, sekretarza Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, o przeszkodach z racji ustawodawstwa zakonnego w prowadzeniu kapucynów do Polski.

Vol. 59 (1634) - list W. Magniego do kard. A. Barberi-

- niego, juniora, ze Lwowa 9 X 1634, omawiający sytuację religijną Ormian, wraz z notatką o wskazaniach Magniego dla Władysława IV w tej sprawie.
- Vol. 60 (1641) - M. Filonardi o stosunku W. Magniego do prawosławia.
- Vol. 61 (1642-1643) - B. Nigrin wspomniany w liście J. Ossolińskiego; o poglądach teologicznych W. Magniego w listach Konrada Bergiusa z Bremy i D. Corbinianusa z Królewca z 1642 r.; negocjacje o. Waleriana w Rzymie w Kongr. Rozkrzewiania Wiary w 1643 r. w celu uzyskania pozwolenia na urządzenie w Polsce "przyjacielskiej rozmowy" między katolikami i protestantami przy okazji konwersji B. Nigrina, dla nawrócenia protestantów Prus i Pomorza.
- Vol. 63 (1646) - list W. Magniego do Fr. Ingoli o swoim, i swego brata Franciszka wraz z żoną, przybyciu do Polski; o rozmowach z Władysławem IV w Warszawie; o mieszkaniu i pracy w Krakowie, gdzie przygotowywał do druku książkę przeciw J.A. Komeńskiemu; list Jana Fantuzziego, audytora nuncjusza, o hospicjum dla misjonarzy apostołskich w Krakowie założonym przez Waleriana.
- Vol. 64 (1646-1647) - list W. Magniego do kard. prefekta Kongr. Rozkrzewiania Wiary z Warszawy 27 X 1646, w którym mówi o sytuacji arian w Polsce, o rezultatach "Colloquium caritativum", o fundacji hospicjum dla misjonarzy w Krakowie, o sprzeciwie kapituły katedralnej krakowskiej na założenie klasztoru kapucynów w tym mieście, o swoich rozmowach z królem i królową w ogrodach królewskich w Warszawie; dołącza egzemplarz swej teologicznej książki przeciw J.A. Komeńskiemu.
- W listach zaś W. Magniego do Fr. Ingoli z 1647 r. mówi się o planach wojny Władysława IV przeciw

Turcji, o arianach, o projekcie P. Mohyły unii prawosławnych z unitami, o hr. Fr. Magnim ambasadorze królewskim, o zamiarze Waleriana przeniesienia się z misją do Gdańska, o poleceniu go przez J. Ossolińskiego tamtejszemu biskupowi M.W. Gniewoszowi żądającym usunięcia z królewskiego dworu obcokrajowców, w tym też Magnich (pozostanie on jednak w Warszawie przez pewien okres z woli króla); dalej pisze Walerian o swoich rozmowach z kanclerzem J. Ossolińskim na temat nominacji Sylwestra Kossowa na prawosławnego metropolitę Kijowa i o przygotowywanym synodzie prawosławnych w sprawie unii z grekokatolikami oraz o kontrowersjach dogmatycznych katolików łacińskich z prawosławnymi, które Walerian ma przemyśleć w porozumieniu z nuncjuszem; opisuje też swoje dyskusje ze Zbigniewem Gorajskim, kasztelanem chełmskim, kalwinistą, ogólnie wielce szanowanym, oczekującym jakiegoś porozumienia w wierze między katolikami i protestantami; informuje Ingolego, iż król pozwala zatrzymać się w Polsce monsignorowi Atanazemu Pattellazzo i że, dowiedziawszy się o pomocy Wenecji, niektórzy z polskich panów żalowali odrzucenia przez sejm planów wojny króla przeciw cesarstwu ottomańskiemu; W. Magni odradzał królowi popieranie unickiego biskupa, nie będącego bazylianinem; zwraca się do Ingolego z obroną zakonu pijarów, których zna, proponuje by ich przywrócić do prawnej sytuacji, jaką mieli za Pawła V; w woluminie są listy króla w obronie tego zakonu.

Vol. 65 (1648) – w listach W. Magni opisuje swoją misję apostolską w okresie od 22 V do 18 IX 1648 r. w Gdańsku: trudności co do swego pobytu, czynione ze strony biskupa ordynariusza M.W. Gniewosza i oficjała gdańskiego Floriana Falka po zgonie Wła-

dysława IV, kontakty ekumeniczne z protestantami gdańskimi i swój filozoficzno-teologiczny manifest do senatu i obywateli miasta w związku ze swoją misją; o W. Magnim donoszą listy nuncjusza J. de Torres, prymasa M. Łubieńskiego, M.W. Gniewosza; o stosunku biskupów polskich do Waleriana (list pijara Hiacynta od św. Grzegorza); o zaangażowaniu Magniego w sprawę pojednania prawosławnych z unitami z upoważnienia zmarłego króla i o jego nowych planach akcji na rzecz pojednania protestantów z Kościołem katolickim poprzez publiczny powszechny dialog (listy do Fr. Ingoli i kard. prefekta Kongr. Rozkrzewiania Wiary); pozytywna ocena filozofii i teologii W. Magniego w liście Jana Petra-Fontanusa z Braniewa, Duńczyka; krytyka augustynizmu Magniego przez Reginalda Maori, włoskiego augustianina w Warszawie; uwagi Waleriana o stosunku M.W. Gniewosza i innych biskupów polskich do zakonnego sposobu życia, misjonarzy apostołskich i jurysdykcji papieża (listy do kard. prefekta i sekretarza Kongr. Rozkrzewiania Wiary); wzmianki w listach W. Magniego o klasztorach katolickich w Gdańsku i okolicy oraz o świeckich katolikach, w szczególności o Janie Thesmerze; ujemna charakterystyka mentalności polskiej szlachty i jej sejmów; pozytywna ocena Władysława IV za jego zaangażowanie w sprawę "Colloquium caritativum" w Toruniu w 1645 r. i za plany wojny przeciwko Turcji; o książkach filozoficznych Magniego wydanych w Warszawie, przesłanych Fr. Ingolem; recenzja książki Pawła Sarpiego, serwity, o historii Soboru Trydenckiego, którą W. Magni gotów był przygotować do druku; informacja Waleriana o otrzymanym poleceniu kard. prefekta Kongr. Rozkrzewiania Wiary opuszczenia Gdańska i Polski oraz o swoim stąd

wyjeździe (list do tegoż kardynała).

- Vol. 74 (1632) - list Bazylego z Aire, kapucyna, najbliższego współpracownika W. Magniego w misji w Czechach, do Fr. Ingolego (?), z Wiednia 27 XI 1632, o wyborze Władysława IV na króla Polski, o czym został powiadomiony przez elekta.
- Vol. 75 (1632-1633) - Bazyli z Aire o sytuacji różnawierców w Polsce po sejmie koronacyjnym oraz o działalności na nim dla dobra unitów W. Magniego, którego powrotu oczekuje (Bazyli do Fr. Ingolego); listy Waleriana do tegoż, w których m.in. protestuje przeciwko surowej ocenie swego stosunku do prawosławnych w Polsce, przesyła wyjaśnienia o swym postępowaniu i teologicznym wotum danym podczas sejmu koronacyjnego, z załączeniem listów do kard. A. Barberiniego, juniora, o podobnej treści; w liście z Wiednia 3 XII 1632 W. Magni powiadamia Fr. Ingolego, że Władysław IV zaprosił go na swoją koronację.
- Vol. 76 (1634) - o podróży W. Magniego do Rzymu na wezwanie kardynałów A. Barberiniego, seniora, i A. Barberiniego, juniora, dla wyjaśnienia swego postępowania podczas sejmu koronacyjnego w Krakowie w 1633 r. (listy Bazylego z Aire) i list Waleriana z Warszawy 11 IX 1634, w którym chwali Władysława IV jako chrześcijańskiego bojownika przeciw Turkom.
- Vol. 80 (1638) - list W. Magniego do Bazylego z Aire, z Brna 25 X 1638, w którym m.in. czyni wzmiankę, że spotka się w Mikułowie z Władysławem IV wracającym z uzdrowiska w Austrii.
- Vol. 82 (1640) - w liście do A. Barberiniego, juniora, i do Fr. Ingolego W. Magni prosi o poparcie dla uzyskania papieskiego pozwolenia na udanie się do Polski dla pojednania B. Nigrina i innych prote-

stantów z Kościołem katolickim, czego nadzieję stwarza korespondencja z Nigrinem i opinia protestanckiego teologa z Bremy Konrada Bergiusa o jego książce *De acatholicorum credendi regula iudicium*, Praga 1628; por. list do Fr. Ingolego z Brna 6 X 1640 r.

Vol. 83 (1640-1641) - Bazyli z Aire donosi Fr. Ingolemu w liście z 3 XI 1640, że W. Magni zajęty studiami, liczy na możliwość nawrócenia na katolicyzm B. Nigrina i innych licznych protestantów; Walerian oczekując odpowiedzi Nigrina i innych z Polski, informuje Fr. Ingolego, że obecnie wydaje swe teologiczne dzieło *Iudicium de acatholicorum et catholicorum regula credendi*, Wiedeń 1641, podstawę swoich dysput z protestantami, i że pragnie przed rozpoczęciem z nimi dialogu udać się do Rzymu dla otrzymania papieskich upoważnień; przekazuje dla Kongregacji na jego ręce rękopis zaprzyjaźnionego z Nigrinem Szymona Simonsa Alzatzczyka: *D. Johannis Botsacci, Antivalerianus Andabata* (dzieło zaginione), i kopię listu K. Bergiusa do siebie z 9 XI 1640 oraz odpis listu J. Ossolińskiego z Warszawy 15 II.1641, w którym proponuje Walerianowi spotkanie z Nigrinem, wewnątrznie już katolikiem, w Warszawie, pod pretekstem leczenia podagry.

Vol. 85 (1641-1642) - o konwersji B. Nigrina i nieoficjalnym złożeniu katolickiego wyznania wiary na ręce W. Magniego na Morawach w 1641 r. (listy obu do Kongr. Rozkrzewiania Wiary); układ między nimi o przygotowywaniu przez Nigrina teologów protestanckich na północy Polski i w Prusach do dialogu ekumenicznego; list kardynałów Kongregacji do Nigrina w 1642 r. zamieszkałego w Elblągu; list Mikołaja Barsottiego z Lukki, późniejszego biografą o. Waleriana, do Fr. Ingoli, z Sokolnic na

Morawach 3 III 1642, o konwersji Nigrina.

Vol. 127 (1644) – W. Magni w listach z Krakowa do nuncjusza w Wiedniu i do Fr. Ingoli informuje o stanie przygotowań w Polsce do "Colloquium caritativum", którego Władysław IV jest głównym autorem, i o stanowisku polskich biskupów w tej sprawie; dołączone pismo *Leges servandae a Collocutoribus* (na odwrocie "forma divisata del P.re Valeriano Cap.no"), czyli wskazania o sposobie dysput podczas kolokwium, aprobowane przez Magniego.

Vol. 336 (1633–1634) – pisma W. Magniego dotyczące pojednania prawosławnych i unitów podczas sejmu koronacyjnego w 1633 zatytułowane przez Fr. Ingolego: *Formula diplomatis expediendi in causa Ruthenorum iuxta mentem patris Valeriani de Mediolano capuccini; Scripta patris Valeriani in causa Ruthenorum unitorum cum schismaticis pro Rege; Copie delle scritture del p.re Valeriano sulla causa de' Rutheni*, z listem do A. Barberiniego, juniora, pisanym w Rzymie 20 XII 1633 po przybyciu tutaj wraz z posłem nadzwyczajnym do papieża J. Ossołińskim; w woluminie ponadto są zapisy o przebiegu posiedzeń teologów i kardynałów Kongr. Rozkrzewiania Wiary w Rzymie w dniach 20 i 22 XII 1633 oraz 27 I, 6 i 20 III 1634, podczas których wysłuchiwano relacji Waleriana o sprawach pojednania Rusinów prawosławnych i greckokatolickich.

Vol. 338 (1640, 1644–45, 1648) – listy i pisma W. Magniego dotyczące "Colloquium caritativum" w Toruniu z 1645 i zabiegów o unię Rusinów prawosławnych i unitów w Rzeczypospolitej: wysłany w 1644 roku do Polski, aby udaremnić urządzenie owego kolokwium, Walerian, przybywszy potem do Rzymu, informuje kard. prefekta Kongr. Rozkrzewiania Wiary listem z 11 I 1645 i Fr. Ingolego listem z 12 I

1645, że odwołanie kolokwium jest rzeczą niemożliwą i niewskazaną; inne jego pisma w tej sprawie, to: *Sommario di una informazione data dal p.re Valeriano, Informazione di fr. Valeriano da Milano* (różne redakcje); notatki Fr. Ingolego pod datą 7 II 1645 w czterech punktach; sprawa unii dyzunitów i unitów w liście W. Magniego pisany w Rzymie do kard. prefekta Kongr. Rozkrzewiania Wiary 28 I 1645 i relacja z posiedzenia teologów i kardynałów tejże Kongregacji dnia 16 III 1645, podczas którego sprawdzono list kredencjalny Władysława IV dla Waleriana oraz rozpatrzono przywiezione przez niego pismo prawosławnego metropolity kijowskiego Piotra Mohyły; osoby W. Magniego dotyczą: pismo Fr. Ingolego do nuncjusza w Polsce w obronie Waleriana przeciw żądaniom biskupa M.W. Gniewosza usunięcia go z Gdańska w 1648 r.; notatki Fr. Ingolego z posiedzenia teologów Kongregacji dnia 13 VIII 1648 i informacja, że dekret odwołujący Waleriana z Polski został wydany za sugestią kard. Sekretarza Stanu J.J. Pancirolego; dekret Kongregacji z 7 VIII 1645 r. wymienia kapucynów: Ludwika z Salice, późniejszego biografę Waleriana, i Ferdynanda z Lodi, zmarłego w Warszawie w 1647, którzy zostali socjuszami Magniego w Polsce (bez Honorata z Bambergi); kopia dekretu Kongregacji z 20 VIII 1640 r. z wyrażeniem zgody na spotkanie Waleriana z B. Nigrinem w Krakowie, na prośbę J. Ossolińskiego, oraz list Fr. Ingoli do kard. A. Barberiniego, seniora (?), z 24 VIII 1640, w którym powtórnie prosi kardynała, aby uzyskał zgodę od papieża na udanie się Waleriana do Krakowa lepiej go informując, ponieważ poprzedni list w tej sprawie do kardynała został mu odesłany przez prałata Cevę z oświadczeniem jakoby papież nie skłaniał się do

- udzielenia takiego pozwolenia.
- Vol. 407 (1644) - W. Magni powiadamia Fr. Ingolego listem z Warszawy 1 X 1644, iż skłonił króla Władysława IV do przesunięcia o kilka miesięcy terminu rozpoczęcia "Colloquium caritativum", a teraz monarcha ten wysłał go do Rzymu dla negocjacji w tej sprawie, jak i w sprawie unii prawosławnych i unitów oraz Ormian z Kościołem łacińskim, które to zlecenia odpowiadają jego obowiązkowi misjonarza apostołskiego.
- Vol. 410 (1645) - Magni w liście do Fr. Ingolego prosi, za zgodą generała swego zakonu, o 3 kapucynów na socjuszy w swojej apostołskiej misji wśród protestantów w Niemczech, Hesji, Brandenburgii itp., aby ich pozyskać dla pojednania z Kościołem katolickim, jak to się stało z B. Nigrinem, oraz o zezwolenie na drukowanie książek bez pozwolenia ordynariuszy i lokalnych inkwizytorów, chociaż bez aprobaty swoich przełożonych zakonnych.

W zakończeniu wypada nadmienić, że ze względu na oszczędność miejsca nie podajemy tu omówienia źródeł zachowanych w Archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary w serii *Acta*, dotyczących działalności Waleriana Magniego w Polsce, są one bowiem wydane drukiem przez Hermana Tüchlego i Atanazego Grzegorza Welykyja, jak podano w przypisie n. 2. Ponadto nie rościmy sobie pretensji, iż odszukaliśmy w watykańskich archiwach wszystkie dokumenty dotyczące W. Magniego, jednakże wydaje się, że dotarliśmy do wszystkich źródeł podstawowych, które rzeczywiście są bogate i godne uwagi historyków.

Z PROBLEMATYKI EDYCJI AKT NUNCJATUR
NA PRZYKŁADZIE KORESPONDENCJI
GERMANICA MALASPINY

W przygotowywanej w ramach prac Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie edycji akt Nuncjatury Polskiej u schyłku XVI w. uwzględniono archiwalia z lat 1592-1598, które wyznaczają okres sprawowania urzędu nuncjusza w Polsce przez biskupa San Severo, Germanica Malaspinę (1550-1603). Odegrał on dość znaczną rolę w papieskiej służbie dyplomatycznej. Pozostawał w niej już za pontyfikatu Grzegorza XIII. Był nuncjuszem w Grazu (1580-1584), Pradze (1584-1586) i Neapolu (1591); wreszcie w rok po powrocie z Polski do Włoch pojechał w poselstwie do Siedmiogrodu. Ponadto zlecano mu specjalne misje dyplomatyczne. W 1575 r. został wysłany na zgromadzenie elektorów do Ratyzbony. W 1582 r. przebywał na sejmie Rzeszy w Augsburgu, a w roku następnym udał się do Kolonii w celu załagodzenia tamtejszych sporów. Przed objęciem nuncjatury w Polsce prowadził rozmowy z arcyksięciem Ferdynandem w Innsbrucku (1592)¹.

Łącznie z aktami nuncjatury G. Malaspiny zostaną opublikowane źródła dotyczące poselstw nadzwyczajnych Stolicy Apostolskiej wysłanych do Polski w latach 1592-

---

¹ *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592-1605.* Ed. K. Jaitner. Tübingen 1984, Bd.1 s.CCX-CCXIV.

1598. Należy do nich zaliczyć misje Bartłomieja Powsińskiego (1593), Aleksandra Komulovicia (1594; w latach 1595-1597 wizytator apostolski diecezji wileńskiej), Alfonsa Viscontiego (1595), Marzia Malacridy (1595-1596), nuncjaturę nadzwyczajną Benedetta Mandiny (1596) i legację "a latere" Enrica Caetaniego (1596-1597), do której odnoszą się szczególnie liczne materiały źródłowe.

Spośród wielu problemów, jakie wyłoniły się w toku działalności urzędowej G. Malaspiny w Polsce, w centrum jego uwagi znalazły się: walka ugrupowań politycznych w Rzeczypospolitej, spory pomiędzy katolikami i różnawiercami oraz realizacja reformy Kościoła katolickiego, kwestia rekatolizacji Szwecji związana z objęciem tronu szwedzkiego przez Zygmunta Wazę, zaostrzenie w stosunkach polsko-austriackich wywołane m.in. rywalizacją o wpływy w księstwach naddunajskich i negatywnym stanowiskiem arcyksięcia Maksymiliana w sprawie zaprzysiężenia układu bytomsko-będzińskiego z 1589 r., toczące się kilka lat pertraktacje o przystąpienie Rzeczypospolitej do planowanej ligi antytureckiej i wreszcie unia Cerkwi prawosławnej z Kościołem rzymskokatolickim.

Z uwagi na dokładność opisu bieżących wydarzeń, regularność i stosunkowo dużą częstotliwość przesyłania relacji do Rzymu, a także na ich poufny charakter, akta nuncjatury G. Malaspiny i wymienionych wyżej papieskich poselstw nadzwyczajnych stanowią niezastąpione źródło informacji o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej i jej dziejach wewnętrznych w omawianym okresie. Stąd z ubolewaniem należy stwierdzić, że były one dotąd wykorzystywane, zwłaszcza przez badaczy polskich, w niedostatecznym stopniu. Można fakt ten traktować jako jedną z przyczyn, iż w nielicznych zresztą opracowaniach dotyczących historii Polski u schyłku XVI w. (w szczególności zaś po sejmie inkwizycyjnym z 1592 r.)

nie brak opinii fałszywych i niewystarczająco udokumentowanych źródłowo.

Uwzględnianie w dotychczasowych badaniach historyków polskich w dość ograniczonym zakresie wspomnianych akt wiąże się bez wątpienia z trudnościami w dotarciu do tych archiwaliów przechowywanych poza granicami kraju. Warto też zaznaczyć, że ich odpisy znajdujące się w Bibliotece PAN w Krakowie są niekompletne, fragmentaryczne i wyjątkowo niedbałe. Kwerendy archiwalnej nie może również zastąpić wertowanie dawnych i nowszych wydawnictw źródłowych, w których opublikowano jedynie nieliczne dokumenty związane z działalnością dyplomatów papieskich w Polsce u schyłku XVI w., urywki ich korespondencji dotyczące prawosławia, Ukrainy, spraw mołdawskich, wołoskich i siedmiogrodzkich oraz fragmenty diariusza legacji kardynała E. Caetaniego².

Wobec znacznego rozproszenia materiałów archiwalnych stanowiących przedmiot niniejszej edycji, ich skompletowanie wymaga żmudnej kwerendy, której efe-

---

² Zob. zwłaszcza: *Relacje nuncjuszków apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548-1690*. Wyd. E. Rykaczewski. Berlin-Poznań 1864, t.2; *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*. Ed. A.G. Welykyj, vol.1 (1550-1593), vol.2 (1594-1608), Romae 1959; *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600)*. Ed. A.G. Welykyj. Romae 1970; *Monumenta Ucrainae historica*. Vol.1 (1075-1623), ed. A. Septyckyj, Romae 1964, vol.9-10 (1075-1632), *supplementum*, coll. A. Septyckyj, ed. J. Slipyj. Romae 1971; *Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento*. Ed. C. Isopescu, cz.1 w: *Ephemeris Dacoromana*. Vol.2 Roma 1924 s.475-500, cz.2 w: *Diplomatarium Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani*. Vol.1 Roma 1925 s.378-505; *Itinerario in Polonia del 1596 di Giovanni Paolo Mucante cerimonia pontificio (parte prima: Cracovia)*. Ed. J.W. Woś. Roma 1981; *I due soggiorni del card. legato E. Caetani a Varsavia (1596-1597) nella «Relazione» del maestro di cerimonie Giovanni Paolo Mucante*. Ed. J.W. Woś. Firenze 1982.

które niekiedy są niewspółmierne do włożonej pracy. W Archivum Secretum Vaticanum poszukiwania prowadzono dotychczas w około dwudziestu zespołach archiwalnych, przy czym większe partie akt nuncjatury G. Malaspiny i wymienionych poselstw nadzwyczajnych odnaleziono w następujących zbiorach: Fondo Borghese, Nunziatura di Polonia, Nunziature Diverse, Fondo Pio, Minutae Brevium, Minutae Brevium ad Principes, Segreteria dei Brevi. W Bibliotece Watykańskiej owocne okazały się poszukiwania w zespołach: Barberiniani lat., Capponiani, Chigi, Urbinate lat. Pomyślne rezultaty dała również kwerenda w państwowych i prywatnych zbiorach rękopisów przechowywanych na terenie Rzymu (Archivio Caetani, Archivio Doria-Landi-Pamphili, Biblioteca Casanatense, Biblioteca Vallicelliana, Deutsches Historisches Institut) oraz w Archivio di Stato w Turynie i Florencji.

Jakkolwiek kontynuowanie kwerendy jest konieczne, obecnie można już stwierdzić, iż przynajmniej w zakresie korespondencji urzędowej pomiędzy G. Malaspina a Tajnym Sekretariatem Papieskim odnaleziono niemal komplet tekstów. Inna rzecz, że pomimo niewielu luk są one różnorodne pod względem formy i wartości przekazów. Znaczna część listów, w tym zdecydowana większość przesłanych nuncjuszowi instrukcji, występuje wyłącznie w postaci kopii. Dalsza kwerenda rozstrzygnie być może wątpliwość, czy zachowały się również ich oryginały. W każdym razie nie są one przechowywane w San Severo, dokąd G. Malaspina powrócił po zakończeniu kariery w dyplomacji papieskiej³, natomiast o losach jego prywatnego archiwum brak wyraźnych danych. Podobnie jak

---

³ W świetle informacji podanej przez J. Rainera (*Nuntiatur des Germanico Malaspina, Sendung des Antonio Possevino. 1580-1582. Grazer Nuntiatur*. Bd.1 Wien 1973 s.XXII przyp. 89) w San Severo brak jakichkolwiek materiałów odnoszących się do nuncjatur G. Malaspiny.

korespondencja wielu innych nuncjuszy nie miała część relacji G. Malaspiny zachowała się zarówno w formie oryginałów, jak i licznych kopii, sporządzonych nie tylko współcześnie w jego czy też papieskiej kancelarii, ale także później najprawdopodobniej z polecenia kolekcjonerów w celu wzbogacenia rodowych bibliotek⁴.

Wstępne zasady wydania akt Nuncjatury Polskiej u schyłku XVI w. zostały już wyłożone w ostatnim Biuletynie Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych⁵, stąd obecnie chciałbym zwrócić uwagę jedynie na niektóre zagadnienia. Różnorodność metod opracowania materiałów archiwalnych w dotychczas opublikowanych wydawnictwach zawierających akta nuncjatur świadczy o istnieniu szeregu kwestii dyskusyjnych i zmusza do zajęcia wobec nich własnego stanowiska. Zasadnicza różnica zdań zaznaczyła się już w sprawie kryteriów wyboru tekstów źródłowych. Wydawcy czescy, francuscy i włoscy ograniczali się do edycji niemal wyłącznie oficjalnej korespondencji nuncjuszy z Sekretariatem Stanu, natomiast austriaccy, belgijscy, niemieccy i polscy uważali na ogół za niezbędne uwzględnienie w mniejszym czy też większym zakresie również innych tekstów związanych z działalnością papieskich dyplomatów i uzupełniających wiadomości podane w ich relacjach. Maksymalistycznego stanowiska bronił m.in. W. Friedensburg, który w końcu ubiegłego wieku określił szerokie ramy liczących już około 30 tomów *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, wydawanych przez Preussisches - a od 1936 r. - Deutsches Historisches Institut in Rom⁶. Z propozycją zawężenia zakresu rzeczowego tej publika-

---

4 Por. *Nuntiaturen des Vergerio 1533-1536*. Ed. W. Friedensburg. *Nuntiaturberichte aus Deutschland*. Abt.1 Bd.1 Gotha 1892 s.XV.

5 *Informationes* 4:1989 s.139-143.

6 *Nuntiaturen des Vergerio 1533-1536* s.X-XI.

cji wystąpił jednakże ostatnio H. Goetz⁷. W części zasadniczej wydanego przez niego tomu zostały zamieszczone oficjalne raporty nuncjusza Giovanniego Delfina i przesłane mu z Rzymu instrukcje, a dość ograniczony wybór innych materiałów do tej nuncjatury znalazł się w dodatku. O pominięciu wielu z nich zdecydował fakt, że niemal całkowicie wyeliminowano je z przypisów rzeczowych, w których - niezależnie od dodatku - edytorzy niemieccy publikowali dotąd, najczęściej w formie regestów i ekscerptów, wszelkie odnalezione teksty stanowiące uzupełnienie korespondencji urzędowej.

Nie mniej kontrowersyjną kwestią pozostaje rejestrowanie dokumentów lub ich znacznych fragmentów zastosowane m.in. w *Acta Nuntiaturae Gallicae* i w większości wydanych dotąd tomów *Nonciature de Flandre*⁸. Metoda ta nie zyskała uznania przede wszystkim u wydawców *Nunziature d'Italia*. Edytorzy niemieccy, kierując się wytycznymi ustalonymi przez W. Friedensburga, materiały źródłowe z XVI w. na ogół publikowali w całości, podczas gdy występujące w znacznie większej ilości akta nuncjatur z pierwszej połowy XVII w. wydawali zarówno *in extenso*, jak i w regestach i ekscerptach⁹. Pewne odstępstwa od tej zasady odnośnie do tekstów z XVI w. wprowadził w 1959 r. H. Lutz, który opowiedział się m.in. za odsyłaniem mniej ważnych dokumentów (w tym także korespondencji urzędowej nuncjuszy) do

---

⁷ *Nuntiatur Giovanni Delfinos (1572-1573)*. Ed. H. Goetz. *Nuntiaturberichte aus Deutschland*. Abt.3 Bd.6 Tübingen 1982 s.XIX-XX.

⁸ P. Blet: *Acta nuntiature Gallicae*. *Archivum Historiae Pontificiae* 1:1963 s.420; G. Müller: *Nuntiaturberichte aus Mittel- und Osteuropa*. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 57:1977 s.178-180.

⁹ H. Lutz: *Nuntiaturberichte aus Deutschland*. *Vergangenheit und Zukunft einer "klassischen" Editionsreihe*. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 45:1965 s.274-324.

komentarza oraz regestowaniem ich fragmentów o mniejszym znaczeniu. W jego ślady poszedł G. Müller, jak również wydawcy *Nuntiaturberichte aus Deutschland* publikowanych przez Görres-Gesellschaft (B. Roberg, W. Reinhard)¹⁰. Wspomniany już H. Goetz jakkolwiek generalne zasady opracowania edytorskiego tekstów przejął od swoich poprzedników, uznał jednak za wskazane ograniczyć do minimum streszczenia i skrócenia, stosując je jedynie w przypadku formuł pozdrowieniowych, powtórzeń i nieistotnych uwag¹¹. Również wydawca *Grazer Nuntiatur*, J. Rainer, wyraził niedawno pogląd, że akta nuncjatur z XVI w. należy w miarę możliwości wydawać *in extenso*¹². Wobec szybkiego już w drugiej połowie XVI w. wzrostu ilości materiałów dotyczących działalności papieskich dyplomatów przekonywające argumenty podawane na poparcie twierdzenia o potrzebie publikowania tekstów w całości nie usuwają jednak całkowicie dylematu, przed którym często stoją edytorzy: regestować czy dokonywać trudnego wyboru źródeł.

U podstaw przyjętych zasad edycji akt Nuncjatury Polskiej u schyłku XVI w. leży przekonanie o konieczności uwzględnienia stosunkowo szerokiego zakresu odnośnych materiałów archiwalnych i wydania w całości partii źródeł o podstawowym znaczeniu. Zasadniczo in

---

10 *Ibidem* s.311; *Nuntiaturen des Pietro Camaiani und Achille de Grassi, Legation des Girolamo Dandino (1552-1553)*. Ed. H. Lutz. *Nuntiaturberichte aus Deutschland*. Abt.1 Bd.13 Tübingen 1959 s.XXX; G. Müller: *op. cit.* s.181.

11 *Nuntiatur des Girolamo Martinengo (1550-1554)*. Ed. H. Goetz. *Nuntiaturberichte aus Deutschland*. Abt.1 Bd.16 Tübingen 1965 s.XXVI-XXVII; *Nuntiatur Giovanni Delfinos (1572-1573)* s.XX.

12 *Nuntiatur des Germanico Malaspina und des Giovanni Andrea Caligari 1582-1587*. Ed. J. Rainer u. S. Weiss. *Grazer Nuntiatur*. Bd.2 Wien 1981 s.XX; J. Rainer: *Nuntiaturberichte: Forschungsstand und Forschungsprobleme*. *Innsbrucker Historische Studien* 9:1986 s.74-75.

extenso zostaną zatem opublikowane następujące archiwalia wchodzące w skład właściwego zrębu wydawnictwa:

- a) urzędowa korespondencja między G. Malaspina (i urzędnikami jego kancelarii) oraz pozostałymi dyplomatami papieskimi wyprawionymi do Polski w latach 1592-1598 z jednej strony, a Kurią Rzymską z drugiej;
- b) korespondencja pomiędzy wspomnianymi dyplomatami;
- c) dokumenty, akty, mamoriały i inne pisma sporządzone przez tych dyplomatów lub pochodzące z ich kancelarii.

Warto w tym miejscu podkreślić, że edycją objęte będą również te fragmenty tekstów należących do wyżej wymienionych grup, które nie dotyczą bezpośrednio spraw polskich; są one szczególnie liczne i obszerne w depeszach z lat 1593-1594, pisanych podczas pobytu nuncjusza wraz z Zygmuntem Wazą w Szwecji¹³. Przewiduje się natomiast opuszczanie początkowych i końcowych formuł grzecznościowych, datacji, podpisów, adresów i regestów sporządzonych w kancelarii odbiorcy na odwrocie listów. Regestowane zaś będą powtórzenia oraz teksty lub ich obszerniejsze ustępy wydrukowane poprawnie w łatwo dostępnych publikacjach.

Poza tekstami zaliczonymi do podstawowego zrębu wydawnictwa zostaną opublikowane w obszernym wyborze - w znacznej mierze w całości, ale też w regestach lub ekscerptach - materiały uzupełniające. Należą do nich:

---

¹³ Ważkie argumenty przeciwko opuszczaniu fragmentów relacji nuncjuszy odnoszących się do spraw innych krajów przytoczył H. Goetz (*Nuntiatur des Girolamo Martinengo 1550-1554*, loco cit.); por. Lutz: *Nuntiaturberichte* s. 302, 311.

- a) korespondencja różnych osób z przedstawicielami Klemensa VIII w Rzeczypospolitej w latach 1592-1598 pozostająca w ścisłym związku z powierzonymi im misjami. Dopuszcza się tu możliwość sporządzania regestów, a także pomijania zwłaszcza tych listów lub ich części, które zawierają ogólne wiadomości skądinąd znane;
- b) dokumenty, akty, memoriały i listy różnych osób dotyczące poselstw papieskich sprawowanych w Polsce w omawianym czasie, a także spraw, które były przedmiotem ich działalności urzędowej.

Jeśli chodzi o różnego rodzaju załączniki i teksty pozostające wprawdzie w pewnym związku ze sprawami wzmiankowanymi w relacjach G. Malaspiny i pozostałych przedstawicieli papieża, lecz nie odnoszące się bezpośrednio do ich działalności urzędowej, to należy zaznaczyć, że będą one opublikowane w znacznie mniejszym wyborze od tego, którego dokonali w *Monumenta Poloniae Vaticana* wydawcy korespondencji J.A. Caligariego i A. Bolognetiego. Nie oznacza to oczywiście, iż wydawca może czuć się zwolniony od podawania informacji o miejscu przechowywania dokumentów wzmiankowanych w publikowanych źródłach. Za zastosowaniem takiego ograniczenia przemawia zarówno konieczność wyraźnego rozdzielania akt nuncjatury od innych grup materiałów archiwalnych, mogących stać się przedmiotem odrębnych edycji, jak też praktyczna potrzeba wyznaczenia kresu kwerendy.

Stefania Skwirowska

«BIBLIOGRAFIA DELL'ARCHIVIO VATICANO»
ORAZ POLSKA BIBLIOGRAFIA PRAC
OPARTYCH NA ZBIORACH WATYKAŃSKICH

1. Przedmiot i założenia Bibliografii Archiwum Watykańskiego.

W połowie lat pięćdziesiątych obecnego stulecia Archiwum Watykańskie podjęło na nowo inicjatywę - przy współdziałaniu instytucji włoskich i międzynarodowych - gromadzenia materiałów do centralnej bibliografii prac powstałych na bazie dokumentów z Archivum Secretum Vaticanum (dalej cyt. jako ASV). Bibliografia miała obejmować studia i edycje źródeł watykańskich dotyczące historii poszczególnych narodów i państw, a także opracowania bezpośrednio odnoszące się do zbiorów i historii samego Archiwum. Rejestracją postanowiono objąć zarówno druki zwarte, jak i artykuły z czasopism i wydawnictw zbiorowych. W zakresie form publikowanej w nich dokumentacji watykańskiej, zdecydowano uwzględnić edycje in extenso, faksymilia, regesty, opisy, a nawet i wzmianki o dokumentach.

W początkowym etapie prac powstały dwie kartoteki. W pierwszej zgromadzono rejestrowane pozycje wedle układu alfabetycznego autorów lub tytułów. W drugiej kartotece rejestrowano podane w nich źródła według sygnatur archiwalnych. W toku gromadzenia materiałów bibliograficznych powstała myśl ich sukcesywnego publikowania, z

przeznaczeniem dla innych ośrodków naukowych¹. Początkowo zamierzono zwykłą reprodukcję kartotek, ostatecznie jednak udało się zrealizować ich publikację w formie książkowej, pomniejszając opis na kartkach do stosownej wielkości. W latach 1962–1966 ukazały się cztery kolejne tomy Bibliografii Archiwum Watykańskiego, pod redakcją prof. Giulio Battellego². W tomie pierwszym zamieszczono głównie pozycje bibliograficzne z ostatnich 30 lat, by możliwie szybko poinformować o pracach najnowszych. W dwu następnych tomach poszerzono ten zakres, uwzględniając prace opublikowane po roku 1920. Tom czwarty natomiast zawiera przede wszystkim publikacje wcześniejsze, które ukazywały się od roku 1881, a więc odkąd Archiwum Watykańskie w pełni udostępniło badaczom swoje zasoby.

Ponieważ bibliografią postanowiono objąć publikacje różnych krajów i narodowości, uwzględniające dokumenty watykańskie, powstaje pytanie, w jakim stopniu udało się to zadanie zrealizować. Ze zrozumiałych względów w niniejszym omówieniu zwrócono uwagę tylko na pozycje polskie. Musimy stwierdzić, że w czterech pierwszych tomach Bibliografii nie zajmują one wiele miejsca. Uwzględniono tu zaledwie 35 prac autorów polskich lub Polski dotyczących. Nie zarejestrowano zatem większości prac polskich opartych na zbiorach ASV³. Także dobór mate-

---

1 G. B(attelli): *La bibliografia dell'Archivio Vaticano*. Rivista di Storia della Chiesa in Italia 14:1960 s.135-137; A. Gieysztor: *Archivio Segreto Vaticano*. Studia Źródłoznawcze 6:1961 s.190-191.

2 *Bibliografia dell'Archivio Vaticano*. Vol. 1-4. Città del Vaticano 1962-1966.

3 Walerian Meysztowicz mający w czasie okupacji możliwość korzystania tylko ze zbiorów Biblioteki Watykańskiej wylicza w swoim *Reperitorium bibliographicum pro rebus polonicis Archivi Secreti Vaticani*. Vaticani 1943 - zastrzegając się co do niekompletności tego zestawienia - około 130 prac, w których są cytowane dokumenty ASV. W now-

riałów z zakresu polskiego piśmiennictwa historycznego jest przypadkowy, a więc też niereprezentatywny dla nauki polskiej. Włączono bowiem do Bibliografii głównie opracowania w językach kongresowych. Pozostaje więc spora luka w zakresie informacji o pracach polskich, którą należałoby wypełnić.

Międzynarodowa Komisja Bibliografii Archiwum Watykańskiego wznowiła niedawno swoją działalność i w 1988 roku zaprosiła do współpracy Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie. Tom piąty będący obecnie w przygotowaniu ma zawierać w zasadzie prace najnowsze. Instytut podjął się opracowania i dostarczenia Redakcji opisów prac polskich opartych na zasobach ASV. Pierwsza partia materiałów bibliograficznych, za lata 1945-1983, została już przekazana. Zawiera ona prace opublikowane przede wszystkim na łamach czasopism naukowych ukazujących się w kraju. Łącznie zdołano przejrzeć czternaście tytułów periodyków za okres blisko 40 lat powojennych. Opisy opracowano według zasad i metody przyjętej w *Bibliografia dell'Archivio Vaticano*. Kolejno będą przeglądane i opracowywane, oprócz dalszych czasopism, również druki zwarte oraz polonika zagraniczne.

Przeoglądając czasopisma i wyszukując w nich artykuły oparte na materiałach ASV, uwzględniono także prace, których podstawą źródłową były inne zasoby archiwalne Stolicy Apostolskiej, również te znajdujące się w Bibliotece Watykańskiej. Jak wiadomo, Biblioteka ta posiada także bogate zbiory dokumentacji ściśle archiwalnej, od dawna

---

szym zestawieniu B. Bilińskiego: *I Polacchi nell'Archivio Vaticano e il primo trentennio dell'Expeditione Romana 1886-1916*. W: *L'Archivio Segreto Vaticano e le ricerche storiche*. Roma 1983 s.60-61, podaje autor sporo tytułów z okresu powojennego, choć i to zestawienie dalekie jest od kompletności.

już wykorzystywane przez wielu autorów⁴.

Opisy bibliograficzne prac opartych na innych zbiorach aniżeli ASV, nie są oczywiście przekazywane do aktualnej Bibliografii, ale są gromadzone w kartotece Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych. Stanowią one załączek przyszłej polskiej bibliografii, która w zamierzeniu ma objąć wszystkie zasoby archiwalne Stolicy Apostolskiej.

2. Metoda opracowania materiałów w *Bibliografia dell'Archivio Vaticano*.

Aby pełniej uchwycić wartość informacyjną i użytkową omawianej Bibliografii, trzeba także zanalizować metodę jej opracowania. Tomy wydane w latach 1962–1966, rejestrują publikacje zarówno opracowane na zasobach Archiwum Watykańskiego, jak i temu archiwum poświęcone, a więc przewodniki po zbiorach, inwentarze, omówienia dokumentacji, wydawnictwa źródłowe, sprawozdania z kwerend archiwalnych, opracowania tematyczne itp. Bibliografia obejmuje swym zasięgiem wszystkie te prace, niezależnie od języka ich publikacji, miejsca wydania i formy wydania. Mogą to być pozycje oparte w całości na Archiwum Watykańskim, a także prace uwzględniające tylko fragmentarycznie dokumentację ASV. Zasięg chronologiczny Bibliografii obejmuje okres od udostępnienia zasobów Archiwum dla badań naukowych (1881 r.) aż do chwili bieżącej.

Redakcja Bibliografii nie stawia, w zasadzie, żadnych ograniczeń swoim współpracownikom w doborze materiałów. Można by więc powiedzieć, iż selekcja materiałów bi-

---

⁴ Zob. m.in. H. Fokciński, T. Zdziech: *Biblioteca Apostolica Vaticana. Informationes* 2:1980 s.7–27.

bliograficznych zależy wyłącznie od ośrodków narodowych przygotowujących opisy bibliograficzne.

W głównym zrzębie Bibliografii ASV występują dwa układy alfabetyczne. W pierwszym układzie (Autori e Opere) uszeregowano pozycje bibliograficzne według nazwisk autorów lub haseł tytułowych w pracach anonimowych. W drugim - (Fondi e Documenti), zasadą porządkującą materiały bibliograficzne są nazwy (sygnatury) zespołów i serii archiwalnych wymienionych w publikacjach części pierwszej. Na początek jednak wysunięto prace poświęcone zagadnieniom ogólnym Archiwum Watykańskiego. Podobnie pod nazwami konkretnych zespołów i serii najpierw podano opracowania ogólne, typu przewodników czy inwentarzy, następnie prace dotyczące grup archiwaliów, a potem opracowania sięgające do pojedynczych woluminów czy dokumentów. Jest to najbogatszy dział w każdym z tomów. Informacje podane w tym drugim układzie alfabetycznym wskazują, jakie zespoły i w jaki sposób zostały wykorzystane przez poszczególnych badaczy.

Trzeba zwrócić uwagę, że Bibliografia ASV nie posiada indeksów. Układ alfabetyczny pozycji bibliograficznych, w pierwszej części, pełni więc jednocześnie funkcję indeksu autorskiego wskazując, jacy autorzy i jakie prace zostały uwzględnione. Niewątpliwą jednak luką jest brak indeksu nazw osób i miejscowości występujących w opisach bibliograficznych i w adnotacjach o materiałach archiwalnych. Nie ma też w Bibliografii zestawień chronologicznych, chociażby ogólnych.

Bardzo natomiast użyteczne są dwa spisy pomocnicze. Pierwszy, na początku każdego tomu, to wykaz uwzględnionych w danym tomie Bibliografii zespołów i serii archiwalnych (Prospetto dei fondi). Drugi, niezmiernie cenny spis, na końcu tomów - (Segnature archivistiche anti-

che o inesatte), podaje wykaz dawnych sygnatur, cytowanych we wcześniejszych pracach, lecz dzisiaj już nie używanych, ponieważ dane archiwalia zostały na nowo opracowane lub gdzie indziej umieszczone. Wykaz ten obejmuje również niedokładne cytacje lub inne niż te zastosowane w Bibliografii, odsyłając do odpowiednich sygnatur aktualnych. Jest to owoc jakże żmudnej i troskliwej pracy Redaktorów Bibliografii, w wypadkach, gdy sygnatury podane w materiałach zebranych przez ośrodki narodowe nie wydawały się poprawne.

Opis pozycji bibliograficznych w pierwszej części każdego z tomów Bibliografii ASV (Autori e Opere) nie odbiega od ogólnie przyjętych norm. Część ta jest zresztą stosunkowo niewielka w porównaniu z następną, wzmiankowaną wyżej częścią analityczną tomu (Fondi e Documenti), będącą już rezultatem rejestracji materiałów archiwalnych, uwzględnionych w tychże pozycjach bibliograficznych. Rejestracja dokonywana była na kartkach (schede), które w publikowanej Bibliografii ASV stanowią odrębne jednostki, zawierające trzy podstawowe informacje, podane w ustalonej kolejności i w jednakowej formie graficznej.

Pierwsza wyróżniona informacja dotyczy nazw zespołu archiwalnego i serii, podanych w skrócie lub w pełni, oraz numeru czy innego oznaczenia kolejnego woluminu, względnie woluminów lub dokumentów. Niekiedy poniżej sygnatury przytacza się, w nawiasie okrągłym, sygnaturę dawną lub niedokładną, zastosowaną w cytowanej pozycji bibliograficznej. Tu należałoby zwrócić uwagę badaczy na jakże ważną rolę prawidłowej cytacji pełnych sygnatur archiwalnych, na podstawie których dana praca powstała. Nieprawidłowe lub niepełne podanie sygnatury archiwalnej może być powodem powielenia błędów w opi-

sie bibliograficznym, jak również w dalszych pracach naukowych.

Druga informacja, drugi wyróżniony element opisu, to adnotacja o dokumencie, czy dokumentach, sformułowana na podstawie analizy bibliografowanego tekstu. Zazwyczaj obejmuje ona tylko datę i temat lub też wymienia wystawcę czy głównych adresatów dokumentu. Adnotacja ta formułowana jest zawsze w języku włoskim, niezależnie od języka publikacji czy dokumentu.

Trzecia informacja, także wyodrębniona graficznie, zawiera skrócony opis pozycji bibliograficznej (książki, artykułu) z zaznaczeniem stron, dotyczących wskazanego dokumentu. Podany jest również sposób jego publikacji, a mianowicie jeśli chodzi o dokumenty, czy są to teksty pełne, rejestrowane czy tylko wzmiankowane, albo też czy zamieszczone jest faksymile; wyróżnia się także opisy źródeł. Wypada tutaj zaznaczyć, że nie wszystkie pozycje wymienione w alfabetycznym wykazie autorów i dzieł zostały wprowadzone do tej analitycznej części Bibliografii.

3. Projekt polskiej bibliografii prac opartych na archiwaliach Stolicy Apostolskiej.

W prezentowanych czterech tomach publikacji *Bibliografia dell'Archivio Vaticano* polskie prace oparte na archiwaliach ASV zostały uwzględnione w stopniu minimalnym. Wiadomo też, że Redakcja boryka się nadal z dużymi trudnościami zarówno w doborze materiałów, jak i w realizacji wydawniczej tak dużej objętościowo bibliografii. Opracowanie więc polskiej wersji bibliografii prac sięgających do tychże archiwaliów, niewątpliwie byłoby użyteczne nie tylko na terenie kraju, ale także na forum międzynarodowym. Miejscem dla publikacji polskiej biblio-

grafii mógłby stać się biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych.

Bibliografia polska powinna, oczywiście, rejestrować możliwie w sposób pełny, wszystkie prace naukowe autorów polskich i obcych o ile dotyczą Polski, a więc byłyby to zarówno publikacje krajowe, jak i polonika zagraniczne.

Po analizie doboru, układu i opisu Bibliografii ASV warto spojrzeć na tę Bibliografię jako ewentualny wzorzec polskiej bibliografii poświęconej archiwaliom "watykańskim", zgromadzonym jednakże nie tylko w samym Archiwum Watykańskim, ale i w Bibliotece Watykańskiej, jak również w innych archiwach i zespołach archiwalnych Stolicy Apostolskiej znajdujących się obecnie poza Archiwum Secretum Vaticanum, jak np. Archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary.

Dyskusyjna w odniesieniu do bibliografii polskiej może być zasada wyraźnie przyjęta w Bibliografii ASV, pomijania prac opartych nie na bezpośrednich badaniach w archiwach, ale powstałych na podstawie edycji źródłowych. Wydaje się, że w polskiej bibliografii nie powinno się rezygnować z tego typu opracowań. Wówczas jednak w odpowiedniej strefie opisu bibliograficznego należałoby chyba wskazać, że praca oparta jest na publikacji źródłowej, a nie na bezpośrednio przeglądanych materiałach archiwalnych.

Wydaje się też, że materiały bibliograficzne powinny być opracowane w zmodyfikowanej i bardziej ujednoliconej formie w stosunku do powyżej omówionej Bibliografii ASV, w oparciu także o bieżące normy opisu bibliograficznego, i z zastosowaniem w większej mierze skrótów, które mają szczególne znaczenie przy ewentualnym opracowaniu komputerowym.

Z kolei przy informacji o treści publikowanych doku-

mentów archiwalnych można by się zastanawiać, czy adnotacja winna być krótka, niejako hasłowa, czy i na ile użyteczny byłby pełniejszy opis dokumentu.

Niewątpliwie należałoby utrzymać zasadę zaznaczania mylnie cytowanych sygnatur, by ustrzec potencjalnych użytkowników bibliografii przed powielaniem błędnych danych. W polskich warunkach jest to jednak zadanie o wiele trudniejsze, nie ma bowiem możliwości bezpośredniego sprawdzenia w archiwum. Katalogi, repertoria i mikrofilmy znajdujące się w Mikrofilmowym Punkcie Konsultacyjnym w Warszawie, mogą służyć wydatną pomocą, ale w pełni nie zastąpią bezpośredniego kontaktu z archiwaliami. Sprawdzanie wszystkich sygnatur byłoby zresztą praktycznie niewykonalne. Zatem poszczególne opisy winny zawierać informację, czy przytoczone sygnatury zostały sprawdzone, czy też nie.

Co do układu bibliografii, to narzuca go w pewien sposób sam dobór materiałów. Można tu przyjąć za wzór wypróbowany już schemat Bibliografii ASV, czyli zasadniczy układ według sygnatur archiwalnych i bibliotecznych, poprzedzony odrębnym wykazem pozycji bibliograficznych, w alfabetycznym układzie autorów i tytułów prac anonimowych - z pełną już cytacją wydawniczą. Niewątpliwie bardzo pożyteczne byłoby uzupełnienie publikowanej bibliografii indeksem osób i miejscowości występujących bądź w opisie bibliograficznym, bądź w adnotacjach o dokumentach.

Na zakończenie dodajmy jeszcze uwagę w sprawie kolejności publikowania odpowiednich fragmentów bibliografii. Już wiadomo, że nie wszystkie materiały zebrane z lat 1945-1988 wejdą do piątego tomu publikacji *Bibliografia dell'Archivio Vaticano*. Znaczna część musi poczekać na ogłoszenie w terminie późniejszym. W tej sytuacji należałoby zdecydować, czy w polskiej wersji podać tylko

te opisy, które nie zostały przesłane do redakcji rzymskiej, czy też opublikować wszystkie dotąd zebrane materiały za wyżej wspomniane lata, a następnie ogłaszać bibliografię z kolejnych lat z uzupełnieniami za lata wcześniejsze. Odrębną zapewne sprawą byłaby próba opracowania bibliografii z okresu Drugiej Rzeczypospolitej, a także z okresu zaborów.

Tadeusz M. Trajdos

POLONICA W ARCHIWUM GENERALNYM
ZAKONU KARMELITÓW TRZEWICZKOWYCH W RZYMIE

Trzykrotny pobyt stypendialny w Rzymie (1983, 1987, 1989), poświęcony przygotowaniom rozprawy habilitacyjnej na temat początków działalności Zakonu Karmelitów Trzewickowych w Królestwie Polskim, pozwolił mi zapoznać się z materiałami dotyczącymi karmelitów polskich przechowywanymi w Archiwum Generalnym tego zakonu w Rzymie (Collegium Albertinum, Via Sforza Pallavicini 10). Polonika te nie były dotąd ani gruntownie przebadane, ani też prezentowane polskiemu środowisku naukowemu. Z tego powodu wydaje mi się pożyteczne choćby lapidarne omówienie tekstów związanych z polskim Karmelem, które się w tym archiwum znajdują.

Na pierwszym miejscu trzeba wymienić rękopis, mający postać kodeksu papierowego, oprawnego w skórzane okładki z tłoczonymi zdobieniami. Zawiera on bezcenną kronikę fundacji klasztorów karmelitańskich w Polsce, pióra prowincjała polskiego Aleksandra Koślińskiego, pt. *Fundationes monasteriorum F.F. Carmelitarum Antiquae Regularis Observantiae per Regnum Poloniae et provincias adiacentes breviter collectae per R.P.M(agistrum) Alexandrum Kośliński provincialem dictae provinciae*, napisaną w latach 1650–1653 (sygn. arch. I Pol. 2). W dniu 24 XI 1673 r. złożono w archiwum Kurii Generalnej wierną, skolacjonowaną z oryginałem, kopię rękopiśmienną tej kroniki, sporządzoną przez dwóch karmelitów polskich (sygn. arch. I Pol. 3). Tekst kopii został opatrzony doda-

tkowymi glosami marginalnymi, które do wykładu autora wprowadzają szereg uwag objaśniających i krytycznych oraz dyskusję nad wątpliwościami rzeczowymi bądź chronologicznymi. Na pustych foliach tego kodeksu (po indeksie rozdziałów f. 153-154) wpisywane były w różnym czasie i przez różne osoby dodatkowe informacje, dotyczące zarówno średniowiecznej, jak i późniejszej historii karmelitów (f. 155-162).

Sam tekst Koślińskiego stanowi szczególny w XVII w. przykład krytycznej analizy rozmaitych legend służących interesom Zakonu. Autor poddaje bacznej obserwacji przekazy źródłowe formujące materiał faktograficzny jego pracy, przy czym wykorzystuje szeroką kwerendę przeprowadzoną w ówczesnych archiwach i kancelariach polskich: zakonnych, diecezjalnych i miejskich.

Pierwotny zamysł autora, ujawniony we wstępie, obejmował napisanie dwóch tomów, z których drugi zawierać miał relacje "spraw i wydarzeń" dziejących się w klasztorach polskich, w oparciu o archiwalia i tradycje ustne. Niestety, Kośliński urzeczywistnił tylko w połowie swe zamierzenie - pisząc tom pierwszy (151 kart) z indeksem rozdziałów na końcu, poświęcony okolicznościom fundacji klasztornych w porządku chronologicznym od schyłku XIV w. po połowę XVII stulecia. Warto sobie uzmysłwić, że cała oficjalna historiografia zakonna, poczynawszy od Juana Baptisty de Lezana, posługiwała się odtąd w kwestiach polskich niemal wyłącznie kroniką Koślińskiego. Ogromna wartość tego dzieła leży też w stosowanej przez Koślińskiego metodzie przytaczania *in extenso* licznych, często dziś zaginionych, przywilejów dotacyjnych i donacyjnych, przez co jego narrację przeplata rodzaj kopia-riusza-kodeksu dyplomatycznego.

Mam nadzieję w niedalekiej przyszłości przygotować pierwszą krytyczną edycję tej kroniki, wymagającą wszakże, właśnie z uwagi na materiał dokumentacyjny,

porównawczej kwerendy i skolacjonowania z uchowanymi resztkami rękopiśmiennej spuścizny karmelitańskiej w Polsce.

Pozostałe polonica Archiwum Generalnego uporządkowane są w segregatorach zawierających teczki z aktami rękopiśmiennymi prowincji polskich zakonu bądź poszczególnych konwentów, ułożonymi chronologicznie.

Pośród poloników omawianego archiwum nie zachowały się żadne rękopisy średniowieczne, natomiast wśród wielu tekstów nowożytnych znaleźć można noty i relacje o sprawach karmelitańskich w Polsce od wprowadzenia zakonu tj. od końca XIV wieku. I tak, pośród dodatkowych notatek wpisanych rozmaitymi rękoma na ostatnie, puste karty księgi z kopią kroniki Koślińskiego (1673 r. - sygn. I Pol. 3), na kartach 157-157v, odnajdujemy szczegółową relację przebiegu cudu Trzech Hostii w Poznaniu (1399), który spowodował tamtejszą fundację karmelitańską. Autor notatki powołuje się na Miechowitę, Kromera i Tretera oraz Rainalda, ustala zależność między relacjami historiografów, przytacza dokładniej Stefana Damalewicza (*Series archiepiscoporum Gnesnensium*) oraz dzieło Tomasza Tretera temu wydarzeniu poświęcone (1609), opisuje drobiazgowo monstrancję-relikwiarz i kształt Hostii oraz charakter kultu publicznego w jego epoce, a więc fakty ogromnej wagi dla badacza czci eucharystycznej w Polsce. Dodatkowe notatki podpisane przez o. Ignacego od św. Józefa (datowane: Rzym 28 V 1672, sic) określają sposób prezentacji i przechowywania Trzech Hostii w klasztorze poznańskim, przedstawiają los tego klasztoru w czasie najazdu Szwedów, architekturę i wystrój kościoła, obfitość dotacji królewskiej i darowizn prywatnych oraz rodzaj majątności. Jest to sumaryczny raport z wizytacji dokonanej zapewne wśród klasztorów "strictioris observantiae" tego czasu. W konfrontacji ze znanymi w Polsce

archiwaliaми stanowi ważny element rekonstrukcji działalności karmelitów poznańskich przy sanktuarium pielgrzymkowym na obrzeżu miasta.

Tematyka o karmelitach poznańskich w średniowieczu powraca w materiale segregatora *II Polonia Conventus 5* (w skrócie: *II Pol. Conv. 5*). Teczka 1 (Conv. singuli: Poznań 1598–1660) zawiera m.in. na luźnej karcie papieru (tekst sprzed połowy XVII w.): *Compendiosa historia miraculi circa Sacratissimum Eucharistiae Sacramentum facti in tribus hostiis a muliere Christiana furto ex templo Praedicatorum Poznaniae sublatis et Iudaeis extraditis*, przy czym źródłem ma tu być inskrypcja na ołtarzowej tablicy marmurowej (in altari insculpta) w kościele Bożego Ciała w Poznaniu. Wraz z samą fabułą cudu Eucharystii relacja obejmuje też wiadomości o fundacji i erekcji klasztoru poznańskiego podług przekazu: "ex libro rerum memorabilium antiquitatum eiusdem conventus". W dokumencie złożonym w Kurii Generalnej zakonu w r. 1620, określonym: *Memoriale ex parte Conventus Posnaniensis Ord. Carmelitarum*, wylicza się funkcje kultowe i szczególne czynności liturgiczne tego konwentu, a w obrębie tym mamy opis cudu z r. 1399 i dowody na cudowność Hostii zaświadczaną przez wiernych. Mowa też jest o przywilejach odpustowych i nabożeństwach odprawianych przed monstrancją oraz o hojności prywatnych donatorów. Raport ów wskazuje na prestiż religijny klasztoru poznańskiego w całej Polsce.

Do okresu średniowiecznego związanego tak z Poznaniem jak i z Bydgoszczą sięga inny z kolei rękopis z cytowanej wyżej teczki, zawierający m.in.: *Extractum ex Cathalogo Sanctorum Regni Poloniae Patronorum Romae approbato et conscripto per Varsevicium canonicum Cracoviensem, A. 1602 edito, f. 15*. Stanowi on najstarszą dotąd znaną wskazówkę o literackiej próbie ujęcia biografii-żywotu karmelity Stanisława z Poznania, pochowa-

nego w konwencie bydgoskim 2 VI 1420 r., w którym polscy karmelici upatrywali patrona-męczennika w pierwszej fazie pracy zakonu w Polsce. Według tego żywotu został on na wzór św. Wojciecha zamordowany przez "pogan" w krzyżackich Prusach podczas misji kaznodziejskiej. Ten sam rękopis zawiera też relację: *Brevis et compendiosa descriptio erectionis conventus et ecclesiae B.M.V. de Monte Carmelo Cracoviae in Arenis factae*, który to opis pochodzi "ex libro antiquitatum eiusdem conventus memorabilium". Relacja przytacza tu okoliczności i przebieg fundacji karmelitów krakowskich, początek budowy świątyni i klasztoru, główne nadania Jagiełły, dyskusję o tzw. legendzie Władysława Hermana na Piasku, wreszcie według o. Jacka Duracza - mówi o powstaniu i cudach obrazu Matki Boskiej Piaskowej.

Problemów średniowiecznych początków prowincji polskiej karmelitów dotyczą notatki na karcie 159v kopii kroniki Koślińskiego (*I Pol. 3*), gdzie narrator historii klasztoru gdańskiego cytuje przekazy o rzekomej jego fundacji przez księcia Subisława w r. 1170, powołując się na "Theatrum genealogiae" Hermana Henniroma z Luneburga, który wszakże w cytowanym fragmencie najpewniej myślał o założeniu opactwa cystersów w Oliwie.

Także w zakresie materiałów dotyczących kwestii nowożytnych dziejów zakonu, wskażmy na zawartość już tylekroć przywoływanych ostatnich kart kodeksu z kopią pracy Koślińskiego (1673). Znajdziemy tu (f. 155-155v) dokładny wypis uchwał kapituły prowincji polskiej odbytej 13 IV 1674 w Poznaniu, wraz z rejestrem istniejących konwentów, nominacją na urzędy, ordynacją studiów itd., z relacją o trzech konwentach ściślejszej obserwancji (na 31 łącznie wymienionych i 5 filii-rezydencji).

Inne noty dotyczą konfirmacji przez generała zakonu prowincjałów polskich w XVI w. (1594, 1597) oraz nomina-

cji niższych dygnitarzy tej prowincji (1505).

Obszerny materiał faktograficzny zawiera relacja z Gdańska (f. 159) obrazująca, po krótkim wstępie historycznym, sytuację karmelitów w siedzibie na Starym Mieście w nieustannej konfrontacji z luterańskim mieszczaństwem w XVI i XVII w. Jest tu wiele kapitalnych szczegółów o metodach pracy duszpasterskiej i katechetycznej zakonników w tych szczególnych warunkach.

Te same fakty naświetla dokumentacja zawarta w segregatorze *II Pol. Conv. 6*, w teczce 3 (Conv. singuli: Gdańsk 1546-1678), której pierwszy rękopis *Iura et controversia Fratrum Carmelitarum Gedanensium ratione trium iugerium in inferiori Schotlandia, monasterium ipsorum contententium* (sic) relacjonuje spór (w latach 1542-1612) o dobra klasztorne nadane w Stoppenbruk nad Radunią za miastem przez mieszczkę Annę Moldachową w XV w., które w XVI w. zostały zagrabione przez dzierżawców, popartych z satysfakcją przez luterańskich rąców, w celu rozpętania niechęci wobec zakonu i uszczuplenia ich posesji.

Pośród pozostałych rękopisów tej teczki zwracają uwagę akta sporu karmelitów z dominikanami gdańskimi 1646-1649, liczne kopie i sumariusze nadań i kontrowersji majątkowych oraz dokumentacja ostrego sporu z luteranami w r. 1678 o użytkowanie posesji należącej do klasztoru.

W paru różnych teczkach przewija się sprawa sądowa karmelitów trzewickowych z bosymi o klasztor fundowany w Lublinie. Na kartach cytowanego kodeksu, po tekście kroniki Koślińskiego (*I Pol. 3*; f. 161-162) znajduje się obszerny wywód tego sporu wraz z przytoczeniem kopii memoriałów i apelacji do Trybunału Lubelskiego.

W segregatorze *II Pol. Conv. 2*, w teczce 1 (Conventus Cracoviensis 1578-1650) znajdują się bieżące relacje różnych aspektów prawnych tego sporu (1635-1636) oraz druk *R.P.D. Celso. Cracovien. Foundationis pro Patribus*

Carmelitanis antiquae observantiae contra Patres Discalceatos, wydany w Rzymie w 1649 r. w drukarni Kamery Apostolskiej, zawierający pisma adwokackie oraz sumariusz akt prawnych dotyczących zamierzonej fundacji klasztoru w Lublinie. Sumariusz, będący wyciągiem z dokumentów przysłanych z kraju, zawiera uchwałę rady miejskiej Lublina (16 V 1624), zgodę biskupa krakowskiego na fundację (30 V 1624), wyrok audytora Kamery Apostolskiej, zgodę Władysława IV (15 VI 1645) oraz: zgodę rady miejskiej Lublina (3 IX 1645), kolegiaty lubelskiej (16 VII 1646), prepozyta szpitala (17 VII 1646), augustianów (15 VII 1646) i franciszkanów (5 VII 1646); zakończony jest opisem samej fundacji z podaniem uposażenia ze strony konwentu macierzystego na Piasku w Krakowie ("Donationes et census loci Lublinensis") oraz atestacji różnych instytucji, że uposażenie jest wystarczające.

Ta sama sprawa występuje w teczce 3 (Conv. singuli Crac. 1651-1669) tegoż segregatora *II Pol. Conv. 2*, gdzie spoczął zbiór różnych przekazów dokumentów wystawianych w sporze o Lublin oraz inny druk wydany w Rzymie 3 VI 1652 r. *Decisio S. Rotae Romanae coram Rev. D. Du Nozet decano in causa Cracovien. Foundationis*, a z r. 1664 dalsze sentencje w tej sprawie.

Wśród pozostałych kwestii występujących w materiałach tego archiwum trzeba wskazać obfitą korespondencję oficjalną między prowincją polską i konwentami a Kurią Generalną, głównie po łacinie, ale też po włosku i francusku.

W segregatorze *II Pol. Conv. 2*, w teczce 1 (Conv. Crac. 1578-1650) są to:

1. pismo wystosowane w 1578 r. przez kapitułę prowincji zebraną w Krakowie do generała zakonu Joachima w kwestii stanu moralnego, organizacyjnego i edukacyjnego prowincji polskiej,

2. list do generałów czterech zakonów żebrzących wysłany z Krakowa w r. 1586 w sprawie filadelfii (braterskiej współpracy) mendykantów w Polsce,
3. liczne listy przeorów krakowskich do wikariuszy generalnych i prokuratorów zakonu (od 1607) w sprawach personalnych, dyscyplinarnych i z wiadomościami o dokuczliwych sporach lokalnych.

Warte wzmianki są m.in. zawiadomienie (1624) o sporze sądowym z dominikanami krakowskimi i kościołem św. Leonarda oraz listy przeora Koślińskiego (po włosku, 1635) o zakonniku z klasztoru karmelitów bosych Bernardzie od św. Józefa, który pragnął przejść do trzewickowych, ale jego przełożeni odmawiali zgody. Sprawa ciągnęła się parę lat.

W teczce 2 tegoż segregatora *II Pol. Conv. 2* mieszczą się "Litterae Fratrum" tj. korespondencja prowincjałów: Serapiona Knijpera 1658-1682, Eliasza Szablowskiego 1661-1683, Mikołaja Stoińskiego 1674-1681, także poza okresami sprawowania urzędu. W listach Szablowskiego występuje ciekawy problem publicznych form kultu organizowanych w Krakowie przez współdziałające 4 zakony żebrzące, przy ostrych sprzeciwach ze strony biskupa krakowskiego.

Teczka 3 (*Conv. singuli: Crac. 1651-1669*) zawiera też korespondencję Koślińskiego oraz relacje Jana Hałdusza dotyczące starań o utrzymanie nowo założonej w r. 1635 siedziby w Gułtowskiej Woli, dziedzictwie Krasińskich, pomimo sprzeciwów miejscowego plebana.

W segregatorze *II Pol. Conv. 5*, w teczce 1 (*Conv. singuli: Poznań 1598-1660, Doc. Varia*) złożono korespondencję tegoż klasztoru przyslaną do Kurii Generalnej i dotyczącą m.in. opłat, treści przywilejów odpustowych, wieczystych fundacji mszalnych, wysokości dziesięcin, oraz zawierającą liczne relacje procesowe. W r. 1634 miał miejsce spór z biskupem i klerem poznańskim o utrzyma-

nie przywilejów mendykanckich. W latach 1648–1649 karmelici bronili się przed poborem mesznego plebańskiego z ich majątku w Czapurach, wytaczając obszerną argumentację prawną. To samo dotyczyło odmowy płacenia dziesięciny snopowej z ich folwarku w Starołęce Mniskiej (ok. 1650). W r. 1659 trwają usilne starania o przejęcie kamienicy Świdwów, miejsca bezczeszczenia przez Żydów i męki Trzech Hostii, jako locus miraculis.

W tymże segregatorze *II Pol. Conv. 5* mieszczą się też "Documenta Varia" w 3 grupach: 1598–1660, 1660–1675, 1678–1681. W teczce 2 (Conv. singuli: Pozn. 1660–1675, Doc. Varia) wśród ogromnej korespondencji zwraca uwagę ogłoszenie w r. 1661 o przejściu konwentu poznańskiego do karmelu "strictioris observantiae", a w 1672 r. obszerny opis ukazujący skutki najazdu Szwedów i sposób życia klasztorów ściślejszej obserwancji. Są też częste wykazy składu konwentu. Lata 1672 i 1675 przynoszą nam wiadomość o dysharmonii wewnątrz klasztoru (skandal wywołany przez lektora studium oraz żądanie odwołania przeora Anioła Smuczewicza na życzenie całej wspólnoty).

Teczka następna, 3 (Conv. singuli: Pozn. 1678–1681, Doc. Varia), zawiera wiele świadectw stanu edukacji zakonnej, dyscypliny, liturgii konwentualnej, typu pobożności itd.

Segregator *II Pol. Conv. 6* w teczce 1 (Conv. Pozn. Doc. Varia 1682–1685) posiada m.in. liczne kopie donacji dla klasztoru, komentarze do ściślejszej reguły (strictioris observantiae) i z roku 1683 znakomity komplet biogramów zakonnych pt. *Familia Posnaniensis Sacralis Corporis Christi* tj. całego składu konwentu.

W teczce 2 (Conv. Pozn. Doc. Varia 1686–1792, Doc. sine data) mieszczą się ważne dokumenty o bractwie szkaple-rznym. Według zapisu z r. 1686 bractwo to założono w Poznaniu dopiero po r. 1640 wraz z przydziałem kaplicy brackiej. Listy z początku XVIII w. donoszą o dewasta-

cjach po wojnie północnej. Z 1733 r. mamy kompletny katalog profesów i laików prowincji wielkopolskiej z datami urodzenia i złożenia ślubów. W grupie "Documenta sine data" spotykamy bogaty wykład treści i form kultu Bożego Ciała w poznańskim Karmelu.

Osobny zupełnie fragment zespołu stanowią w archiwum akta urzędowe prowincji działających na terenie Rzeczypospolitej od końca XVII wieku.

Segregator *II Pol. Acta 1* obejmuje:

1. Akta prowincji ruskiej Św. Józefa 1690-1793,
2. Akta konwentów reformowanych prowincji polskiej 1712-1724,
3. Akta prowincji wielkopolskiej Najśw. Sakramentu 1731-1862,
4. Akta prowincji litewskiej Wszystkich Świętych 1767-1793,
5. Akta prowincji Św. Jerzego na Litwie i Białorusi 1781.

Segregator *II Pol. Acta 2* zawiera tylko 2 teczki:

1. Akta prowincji małopolskiej 1783-1793,
2. Akta prowincji Galicji Austriackiej 1852-1899.

Segregator *II Pol. Commune 1* zawiera akta ogólne "provinciae Poloniae" z lat 1607-1677, 1678-1725 oraz także z prowincji małopolskiej (Minoris Poloniae) 1733-1793. Najcenniejszym dokumentem w tym zbiorze jest *Compendium Libri Provinciae (nunc deperditi) continens Acta Capituli Prov. ab anno 1463-1667 nec non alia pro historia antiqua Provinciae servientia* - z dopiskiem polskim "Ten dokument pisano w Krakowie 6 III 1678 r." Autorem "Compendium" był Martin Behm, regens filozofii w studium klasztoru na Piasku w Krakowie. Dzięki tej jedynej kopii ocalała w jakimś stopniu księga prowincji czesko-polskiej (potem polskiej) rejestrująca od 1463 r.

wszystkie kolejne postanowienia, statuty i ordynacje kapituł prowincjalnych. Przynoszą one m.in. prezentacje nominatów i elektów na urzędy w prowincji, a także przegląd organizacji, jurysdykcji i erekcji kolejnych konwentów. W szczególności znajdziemy tu drobiazgowo sprawozdania z funkcjonowania studiów konwentualnych i prowincjalnych wraz z porządkiem zajęć oraz imionami profesorów i studentów.

Wypada na koniec podkreślić, że w materiałach polskich tu zgromadzonych nie ma poza konwentami Krakowa, Poznania i Gdańska żadnych innych odrębnych kolekcji archiwalnych rękopisów dotyczących innych konwentów na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

**WYKAZ POLONIKÓW
W ARCHIWUM GENERALNYM KARMEELITÓW W RZYMIE**

- I Pol. 2 - kronika A. Koślińskiego, oryg.
I Pol. 3 - - " - - " - kop.

segregatory:

- II Pol. Commune 1- prow. polska 1607-1677, 1678-1725
- prow. małopolska 1733-1793
- II Pol. Acta 1 - prow. ruska Sw. Józefa 1690-1793
- konwenty reformowane prow. polskiej 1712-1724
- prow. wielkopolska Najśw. Sakramentu 1731-1862
- prow. litewska Wszystkich Świętych 1767-1793
- prow. Sw. Jerzego na Litwie i Białorusi 1781
- II Pol. Acta 2 - prow. małopolska 1783-1793
- prow. Galicji Austriackiej 1852-1899
- II Pol. Conv. 2 teczka 1 (Conv. Crac. 1578-1650)
teczka 2 (Litterae Fratrum)
teczka 3 (Conv. singuli: Crac. 1651-1669)

- II Pol. Conv. 5 (Conventus: Poznań 1598-1681)
teczka 1 (Conv. singuli: Pozn. 1598-1660, Doc. Varia)
teczka 2 (Conv. singuli: Pozn. 1660-1675, Doc. Varia)
teczka 3 (Conv. singuli: Pozn. 1678-1681, Doc. Varia)
- II Pol. Conv. 6 (Conventus singuli: Poznań 1682-1792)
teczka 1 (Conv. Pozn. Doc. Varia 1682-1685)
teczka 2 (Conv. Pozn. Doc. Varia 1686-1792, Doc. sine
data)
- II Pol. Conv. 6 teczka 3 (Conv. singuli: Gdańsk 1546-1678)

AKTA KONSYSTORIALNE W «BULLARIUM POLONIAE»

Wydawcy *Bullarium Poloniae*, Irena Sułkowska-Kuraś i Stanisław Kuraś, włączyli do trzeciego tomu (Rzym, Lublin 1988), obejmującego lata 1378-1417, po raz pierwszy, nowy typ dokumentacji watykańskiej, a mianowicie akta konsystorialne. W księgach tych akt odnotowywano przede wszystkim sprawy omawiane i zadecydowane na konsystorzach, czyli wspólnych naradach papieża z kardynałami. Ponieważ przedmiotem niniejszego omówienia i konkretnych uwag jest mało znany rodzaj dokumentacji, o którym we wstępie do *Bullarium* nie ma żadnych wzmianek, warto najpierw podać o nim nieco ogólnych informacji.

Głównym źródłem wiadomości są oczywiście same księgi akt konsystorialnych, zachowane jednak w sposób ciągły dopiero od końca XV wieku. Znalazły w nich odbicie ważniejsze sprawy dotyczące przede wszystkim całego Kościoła. Były to więc kwestie organizacji terytorialnej (tworzenie, łączenie, znoszenie biskupstw), ustanawianie biskupów, kardynałów, nadawanie paliuszy, kwestie stosunków dyplomatycznych z władcami (przyjmowanie poselstw, wysyłanie legatów apostolskich), ważniejsze kwestie dyscypliny kościelnej (ekskomuniki, interdykty) i inne. Zasadniczymi informacjami, jakie podają akta konsystorialne, są decyzje papieskie podjęte w sprawach przedstawianych na konsystorzach, a zatem akty prawne papieża (*actum*). Postanowienia w większości tych spraw zapadały na konsystorzach zwyczajnych (*consistorium*

secretum), niektóre jednak miały miejsce na konsystorzach publicznych względnie półpublicznych.

Z wszystkich trzech rodzajów posiedzeń - zwyczajnych, publicznych czy półpublicznych - były prowadzone księgi zapisów na użytek dwóch urzędów: Kancelarii Apostolskiej i Kamery Świętego Kolegium. Tworzą one obecnie dwie serie archiwalne: *Acta Vicecancellarii* oraz *Acta Camerarii*, i wchodzi w skład Archiwum Konsystorialnego, jednego z ważniejszych działów Archiwum Watykańskiego. Z kopii woluminów tych dwóch serii, z oryginałów i kopii prywatnych zapisek kardynałów, uczestniczących w konsystorzach, oraz z innego typu dokumentacji łączącej się ze sprawami omawianymi na konsystorzach papieskich, składa się trzecia seria Archiwum Konsystorialnego - *Acta Miscellanea*.

Ponadto kopie pojedynczych woluminów z *Acta Camerarii* i *Acta Vicecancellarii*, a niekiedy kopie całych ich ciągów, można jeszcze spotkać w innych działach Archiwum Watykańskiego, w Bibliotece Watykańskiej, w ważniejszych bibliotekach Rzymu, a także wielu miast Europy¹.

---

¹ Cała seria złożona z kopii znajduje się m.in. w Archivio del Sostituto del Concistoro, w Archiwum Watykańskim. Bliższe omówienie serii archiwalnych zob. Remigius Ritzler: *Per la storia dell'Archivio del Sacro Collegio*. W: *Mélanges Eugène Tisserant*, t.5. Città del Vaticano 1964 (Studi e Testi 235) s.299-338; Leonard E. Boyle: *A Survey of the Vatican Archives and of its medieval holdings*. Toronto 1972 (Pontifical Institute of Mediaeval Studies Toronto. Subsidia Mediaevalia 1) s. 80-83; Lajos Pásztor: *Archivio Segreto Vaticano w: Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia*. Città del Vaticano 1970 (Consiglio Internazionale degli Archivi. Guida delle fonti per la storia delle Nazioni - Collectanea Archivi Vaticani 2) s. 127-144; Tenze: *Guida delle fonti per la storia dell'Africa a sud del Sahara negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia*. Zug 1983 (Conseil International des Archives. Guide des sources de l'histoire des Nations - Collectanea

Często nie tylko wymienione już dwie podstawowe serie zapisów z narad konsystorialnych i ich kopie, ale także wszelkie inne materiały służące do przygotowania obrad, lub powstające po nich, są też nazywane, ze względu na łączność z konsystorzami – aktami konsystorialnymi. W tym ogólnym, szerokim znaczeniu określenie to wskazuje raczej tematykę dokumentacji, rodzaj spraw, jednak nie oznacza nazwy grup czy serii archiwalnych. W sensie natomiast ściślejszym, bardziej zawężonym, przez akta konsystorialne rozumie się wyłącznie zapisy w księgach kard. Kamerariusza i w księgach kard. Wicekanclerza oraz oczywiście ich kopie. W ramach niniejszego omówienia będziemy stosowali określenie "akta konsystorialne" wyłącznie w tym węższym znaczeniu, zgodnie zresztą z ich zastosowaniem w Bullarium.

Z okresu średniowiecza, czyli do końca XV wieku, zachowało się w Archiwum Watykańskim stosunkowo niewiele akt konsystorialnych, i są one rozrzucone po zbiorach przeważnie typu miscellanea. Do najstarszych należą dwa woluminy – wykorzystane w Bullarium: wolumen pierwszy z serii *Acta Miscellanea* Archiwum Konsystorialnego oraz wolumen 121A z serii *Armarium XII*, działu *Miscellanea Armariorum*². Dalsze natomiast wskazane przez Wydawców woluminy jako: "Armara XII, t.121", oraz "Miscellanea, Armara XII, t.121", znalazły się w wydawnictwie przez niedopatrzenie lub pomyłkę³.

Archivi Vaticani 3) s.161-169.

² Zob. Lajos Pásztor: *Le cedole concistoriali*. *Archivum Historiae Pontificiae* 11:1973 s. 211 przypis 5.

³ W numerze 1281 *Bullarium* t. 3, podana jest informacja: "Ibid. Armara XII, t.121, s. XVII, f.22-22v", a w numerze 1364: "Ibidem, Miscellanea, Armara XII, t.121, f.59. Ibidem, t.121A, f.31". W cytowanych miejscach w *Bullarium* chodzi o wolumen 121A z *Miscellanea Armario-*

Obydwa zachowane woluminy zawierają materiały z lat 1409–1433, i są uważane za późne, siedemnastowieczne kopie nie zachowanego do dzisiaj, wcześniejszego przekazu z ksiąg konsystorialnych Św. Kolegium. Kopie te różnią się nieco między sobą w odczytaniu nazw geograficznych, imion i nazwisk osób, nieraz kolejnością zapisów, różnego typu wstawkami, ale w zasadzie zgodnie, bez opuszczeń, podają te same udzielone przez papieża prowizje. Wydawcy Bullarium wykorzystali ten właśnie, konkretny rodzaj zapisów, mówiących o ustanowieniu przez papieża biskupów i opatów, oraz o nadaniach paliuszy.

Zapis z każdego posiedzenia poprzedzony jest datą konsystorza, a następnie podane są kolejne, dokonane przez papieża prowizje na biskupstwa czy opactwa - z wymienieniem nazwy diecezji (jeśli nadanie dotyczy opactwa, to również podana jest diecezja, w której ono się znajduje), przyczyny wakat (najczęściej śmierć poprzednika, ale rzadko podane jest jego imię) oraz imienia i funkcji spełnianej przez nowo mianowaną osobę. Mamy zatem do czynienia z bardzo krótkim i zwięzłym, całkowicie sformalizowanym zapisem o podjęciu decyzji udzielenia prowizji papieskiej, zazwyczaj bez jakichkolwiek informacji dodatkowych. W sumie jest to niejako rodzaj spisu nadanych beneficjów.

Typowym przykładem zapisu prowizji jest najwcześniejszy polonik w tych woluminach, z 9 VIII 1409 r., nie wykazany w Bullarium, dotyczący ustanowienia opatem we Wrocławiu Pawła, prepozyta z Płocka: *Item providit [Dominus Noster] monasterio S. Vincentii extra muros Vratislavienses Ordinis Praemonstratensis vacanti per*

---

rum, *Armarium XII*. Kwestia ta zostanie bliżej omówiona w dalszej części opracowania.

*mortem N. ultimi abbatis, de persona fratris Pauli praepositi Beatae Mariae Magdalenae extra muros Plocenses*⁴.

Dla bliższej charakterystyki tych dwóch, zachowanych woluminów należy dodać, że zawierają one szereg informacji stanowiących najwyraźniej prywatne notatki piszącego, niekiedy nie mające z konsystorzem nic wspólnego. Cechą istotną ze względu na możliwość określenia urzędu, dla którego były te księgi spisywane, oraz celu, jakiemu miały służyć, jest podawanie w nich skrupulatnie liczby kardynałów biorących udział w konsystorzach i zaznaczenie wypadków, kiedy ich absencja była usprawiedliwiona. Uzasadnia to domysł, że zapiski były prowadzone w celu ustalenia wysokości dochodów, uzależnionej od obecności na posiedzeniach i liczby dokonanych nadań. Te między innymi cechy wskazują, że akta powyższe były prowadzone na użytek kardynała Kameraliusza Św. Kolegium i można by je zaliczyć do serii *Acta Camerarii*.

Po tym zwięzłym przedstawieniu akt konsystorialnych spróbujmy wskazać ewentualne racje, dla których ten rodzaj zapisów mógł być wprowadzony do wydawnictwa typu bullarium. W pierwszym tomie Wydawcy sprecyzowali wprost i jednoznacznie zakres edycji *Bullarium Poloniae*: "Zgodnie ze swoją nazwą 'Bullarium' zawiera jedynie bulle, to jest dokumenty wystawiane przez papieży"⁵. Zauważmy jednak, że już w okresie objętym tomem pierwszym *litterae* papieży bywały niekiedy wysyłane z

---

4 ASV Arch. Consist. Acta Misc. wol.1 f.5 oraz ASV Misc., Arm. XII wol. 121A f.6v. Wydał ten tekst J. Korzeniowski w: *Analecta Romana quae historiam Poloniae saec. XVI illustrant ex archivis et bibliothecis excerpta*. Kraków 1894 (Scriptores Rerum Polonicarum 15) s.28, a następnie I. Lisowski: *De servitiis: communi et minutis episcoporum Poloniae*. Romae 1982 n.12 s.152.

5 *Bullarium Poloniae*. T.1. 1000-1342. Romae 1982 s.XX.

inną pieczęcią niż ta, od której dopiero później, w połowie XIV w. weszło w użycie słowo *bull*a na oznaczenie różnego rodzaju dokumentów papieskich⁶. Zapisy z ksiąg konsystorialnych, o których jest mowa, nie są jednakże "dokumentami" w tym sensie, ani nawet nie służyły ich przygotowaniu. W ustaleniu motywów, jakimi mogli się kierować Wydawcy (jak już wspomnieliśmy, we wstępie do omawianego tomu nie ma o tym wzmianki) usprawiedliwione więc będzie sięgnięcie do argumentów podanych przy okazji wprowadzenia, do drugiego tomu *Bullarium*⁷, suplik - dokumentacji również nie będącej bullami.

Przede wszystkim państwo Kurasiowie zwracają uwagę⁸, że supliki należą do dyplomatyki papieskiej, ponieważ były z reguły spisywane przez specjalnych notariuszy przy Kurii papieskiej według ustalonego formularza, i należy je "uznać za tzw. 'wzór dokumentowy', czyli początkowe stadium papieskich *litterae communes*". Dalej zauważają, że suplika opatrzona sygnaturą papieża służyła "przeważnie bez pośrednictwa brulionu" do sporządzenia dokumentu - "oryginału"⁹. Słusznie natomiast

---

6 Por. Rabikauskas P.: *Diplomatica pontificia*. Roma 1972 (wyd. 3) s.54; a także s.22, 41-48, 75-78. - Warto przypomnieć też wcześniejszy artykuł P. Rabikauskasa, którego polskie tłumaczenie ukazało się w *Informationes* 4:1989 pod tytułem: *O znaczeniu słów "bull*a" i "*breve*", s.53-60.

7 *Bullarium Poloniae*. T. 2. 1342-1378. Romae 1985.

8 Przedmowa do tomu drugiego *Bullarium*, w języku polskim, zamieszczona jest w tomie trzecim s.VII-IX.

9 Por. jednakże rozdział P. Rabikauskasa "Ratio confectionis documentorum pontificiorum" w: *Diplomatica pontificia*. Roma 1972 (wyd.3) s.61-65, oraz fragment o tzw. "Abbreviatores" sporządzających minuty w Kancelarii Apostolskiej, s. 88-90. - Prawdopodobnie przedstawiony w Przedmowie do *Bullarium* sposób powstawania dokumentu papieskiego na podstawie suplik zdecydował o przyjętym w tej publikacji schemacie wydawniczym, w którym po streszczeniu dokumentu papieża podawana jest najpierw sygnatura archiwalna supliki, a dopiero potem wska-

podkreślają Wydawcy, że "sam akt prawny, na przykład nadania beneficjum, dokonywał się w chwili zasygnowania przez papieża supliki, a nie spisania i opieczętowania dokumentu", wobec czego "mimo używania w dyplomatyce papieskiej terminu 'datum', data dokumentu papieskiego poza nielicznymi ... wyjątkami, identyczna ... z datą supliki, odnosi się do akcji prawnej, a więc odpowiada temu, co w dyplomatyce nie papieskiej nazywa się terminem 'actum'. Kilkuletnie nieraz opóźnienia w spisaniu dokumentu papieskiego pozwalają na przypuszczenie, że już w XIV w. na podstawie samej zasygnowanej przez papieża supliki można było np. objąć postulowane beneficjum"¹⁰. Podsumowaniem tych spostrzeżeń jest uwaga: "Skoro więc papieskie litterae communes poza nielicznymi wyjątkami zawierają te same dane, jakie zawiera suplika, mogłoby się wydawać i niestety nieobeznany z dyplomatyką historykom często się wydaje, że można opierać się wyłącznie albo na samych dokumentach papieskich, albo jeszcze lepiej na samych suplikach jako ich pierwowzorce"¹¹.

Do powyższych racji przemawiających za publikowaniem w jednej edycji i bulli, i suplik, Wydawcy Bullarium dodają jeszcze argument ze stanu zachowania obydwu rodzajów dokumentacji¹², oraz z faktu, że supliki niekie-

---

zane jest miejsce przechowywania w archiwum samego streszczonego dokumentu.

10 *Bullarium* t.3 s.VII-VIII. - O szczegółach dotyczących sygnatury suplik dokonywanej osobiście przez papieża, bądź przez wicekanclerza czy referendarzy, o datacji suplik, a także o niektórych ich typach ("sola signatura", "motu proprio") zob. cyt. *Diplomatica pontificia* s.105-107, 109-111, oraz w języku polskim artykuł W.Szelińskiej: *Registra Supplicationum w Archiwum Watykańskim (XIV-XV w.)* *Informationes* 3:1985 s.56-57, 64-68, 75-77.

11 *Bullarium* t.3 s.VIII.

12 Na s.VIII czytamy: "...w zależności od pontyfikatu zaledwie od

dy są o wiele bogatsze w szczegóły, które bywają dla historyków niezmiernie cenne.

Jakie elementy z przytoczonej argumentacji mogły zadecydować o publikowaniu w Bullarium akt konsystorialnych, i w jakim stopniu? Nawiązując do pierwszego argumentu, należy zauważyć, że akta konsystorialne powstawały oczywiście w Kurii papieskiej. Podają one także datę decyzji papieża, tę samą, którą mają później spisane litterae. Zatem "datum" dokumentu papieskiego oznacza "actum" papieża dokonujące się na konsystorzu. Jednakże w aktach konsystorialnych mamy odnotowane owe "acta", decyzje papieskie, już jako czynność dokonaną: "fuit consistorium in quo Dominus Noster transtulit ..., providit", a więc nie jest to bezpośredni wyraz decyzji papieża, i nie jest potwierdzony jego własnoręcznym podpisem. Niemniej dla badacza jest to już sygnał, że bulla powinna być wystawiona, i to właśnie pod tą datą konsystorza. Ten element istotnie daje podstawę do łączenia zapisów z ksiąg konsystorialnych z dokumentem końcowym, określanym najpierw jako litterae, a następnie jako bulla.

Wydawcy Bullarium podkreślili jednak bardzo silnie inne jeszcze cechy łączące supliki z bullami, a mianowicie: pełnione przez suplikę funkcje, że trzeba je uznać za tzw. "wzór dokumentowy", następnie procent zachowania suplik, oraz - jak się wydaje, dla Wydawców rzecz bynajmniej nie drugorzędnej wagi - obszerniejszą niekiedy treść supliki od samej bulli¹³. Tych jednak cech

---

40% do 70% suplik znajduje swe odpowiedniki w zachowanych dokumentach, a tylko 35% do 49% dokumentów posiada swe pierwowzory w zachowanych suplikach". W sprawie obliczeń zachowanych bulli por. uwagę w przypisie 30.

¹³ Przedmowa do tomu drugiego *Bullarium*, w języku polskim, jak zaznaczyliśmy, jest zamieszczona w tomie trzecim *Bullarium* s. VII-IX.

przemawiających za włączeniem do edycji, akta konsystorialne absolutnie nie posiadają. Natomiast wręcz idealnie spełniałyby takie warunki, łącznie z podaniem daty aktu prawnego, pojawiające się później, od końca pontyfikatu papieża Marcina V (1417-1431), egzemplarze ceduł konsystorialnych (cedula consistorialis) i w jeszcze większym stopniu - kontraceduł (contracedula).

Tego rodzaju dokumentację spotykamy przy nadawaniu beneficjów wyższych, określanych inaczej konsystorialnymi, czyli przy nadaniach biskupstw i niektórych opactw (obsady niższych beneficjów dokonywano na podstawie zatwierdzonej supliki). Po skończonym konsystorzu kardynał składający relację, czyli przedstawiający sprawę prowizji, miał obowiązek przedłożyć kardynałowi Wicekanclerzowi na piśmie, w ustalonej formie, zasadnicze dane omawianej prowizji, a zwłaszcza warunki, pod jakimi została ona udzielona, i wszystkie zobowiązania. To była właśnie cedula konsystorialna. Z kolei w imieniu wicekanclerza była wystawiana tzw. kontracedula. W treści nie odbiegała - poza niektórymi formułami - od samej ceduły. Takie postępowanie miało na celu zapewnienie jak największej poprawności wszystkich elementów, które miały być ujęte w bulli. W wypadku przedstawiania osoby kandydata przez samego papieża cedula bywała sporządzana przez sekretarza osobistego i z jego podpisem. Zatwierdzenie papieskie było wyrażone formułą "Ita est" z następującym po nim inicjałem imienia chrzestnego papieża i pieczęcią rybaka¹⁴.

Mówiąc o cedule jak i kontracedule pozostajemy - podobnie jak w wypadku sygnowanej supliki - w obrębie specjalnego rodzaju dokumentacji (Beurkundungsbe-

---

¹⁴ Podstawowym opracowaniem problematyki ceduł jest przytoczona w przypisie 2 praca L. Pásztor: *Cedole*.

hle; Wydawcy Bullarium mówią o "wzorze dokumentowym"), służącej do przygotowania i wystawienia ostatecznego dokumentu. Właśnie w formie ceduł decyzje podejmowane na konsystorzach i niezbędne szczegóły były przekazywane do odpowiednich urzędów kurialnych w celu wystawienia bulli. Natomiast omawiane zapisy z ksiąg konsystorialnych - pomijając już fakt, że są bardzo związane - nie miały bezpośredniego związku ani z wystawieniem bulli, ani nawet tychże ceduł. Akta należące do ksiąg kard. Kamerariusza św. Kolegium (jest to potwierdzone dla XVI w., ale zapewne tak było i wcześniej) spisywał "clericus Sacri Collegii" na podstawie notatek przekazywanych przez tegoż kardynała zaraz po skończonym konsystorzu¹⁵. Zapisy z akt konsystorialnych przynoszą datę decyzji papieskiej, ale - rzecz dla historyka ważna - do wysłania bulli mogło jednak nie dojść, jak w wypadku zasłużonego historyka Jana Długosza¹⁶, względnie do objęcia beneficjum wystarczyła cedu-

---

15 Funkcje kardynała Kamerariusza szczegółowo zostały zebrane i ujęte w "Statuta et constitutiones Sacri Collegii S.R.E. cardinalium de officio Camerarii ipsius Collegii sub Leone X". Zostały one opracowane w 1514 r. i aprobowane przez papieża w roku następnym. Tekst jest opublikowany w: *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, t.3 Monasterii 1923, reimpressio Patavii 1960 s.81-84. W statutach sporo miejsca poświęcono obowiązkowi "kleryków św. Kolegium". M.in. na stronie 83 czytamy: "Item quod uterque clericus Sacri Collegii vel alter ipsorum semper diebus consistorialibus comitentur Reverendissimum Camerarium Sacri Collegii et ab eo intelligant, quid circa iura et statum Sacri Collegii sit factum vel ordinatum; et quod per Camerarium singulo consistorio describantur provisiones factae in eo, et de /his referat?/ ipse Camerarius clericis praedictis vel alteri eorum; et quod clerici in omnibus consistoriis portent papyrum et atramentum, ut Camerarius praesens vel eius substitutus eo absente descriptiones provisionum huiusmodi facere possit".

16 Zob. Wincenty Urban: *Nominacja księdza Jana Długosza na arcybiskupa lwowskiego*. Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teolo-

ła konsystorialna, odpowiednik sygnowanej supliki w wypadku niższych beneficjów. Akta konsystorialne zawierają ponadto wiele pomyłek, liczne są zwłaszcza zniekształcenia nazwisk i nazw, sporo jest opuszczeń nadań – może udzielonych poza konsystorzem. W tym wypadku kardynał Kamerariusz nie był zainteresowany w ich odnotowywaniu. Te spostrzeżenia potwierdzają dodatkowo, że omawiane tutaj zapisy z ksiąg konsystorialnych nie mogły stanowić "wzoru dokumentowego", czyli nie mogły być początkowym stadium papieskich *litterae communes*. Aby spełnić ten cel, musiałyby odznaczać się bezwzględną poprawnością i zawierać wszystkie potrzebne dane. Oczywiście zawierają datę "actum" papieża, ten element występuje jednak i w innych seriach akt finansowych Stolicy Apostolskiej. Przykładowo, w grupie woluminów z odnotowanymi podziałami dochodów (*divisiones*), w watykańskiej serii ksiąg *Obligationes et Solutiones*, spotykamy sformułowania o prowizji: "Fuit promotus Rome, V Id. augusti, pontificatus domini Johannis XXIII anno III. Fuerunt in eius promotione cardinales ..."17. Ponadto stopień pewności, że bulla istotnie została wystawiona, jest w tym wypadku znacznie większy, aniżeli na podstawie akt konsystorialnych. Jeśli bowiem nowo mianowany biskup czy opat, lub ich pełnomocnik, składał zobowiązanie uiszczenia opłat (*obligationes*) a tym bardziej, jeśli już tego dokonał (*solutiones*), wtedy mamy solidniejszą podstawę do przeświadczenia, że końcowy dokument był wystawiony. Ponadto seria woluminów *Obligationes et Solutiones* jest o wiele kompletniejsza (z lat 1378-1418

---

giczne 12:1980 s.165.

17 *Polonica ex libris "Obligationum et Solutionum" Camerae Apostolicae ab a. 1373*. Collegit I. Lisowski. Romae 1960 (Elementa ad fontium editiones 1) s.114 n.264. Zapis z 6 marca 1414 r.

zachowało się ponad 20 woluminów¹⁸) i zawiera materiały spisywane współcześnie z wydarzeniami. Tymczasem wykorzystane w Bullarium akta konsystorialne to późne, siedemnastowieczne, raczej niezbyt staranne kopie. W obydwu woluminach brak znacznej części nadań z tych lat, a ponadto regularna seria tychże akt rozpoczyna się dopiero pod sam koniec XV w.

Z przeprowadzonej analizy narzuca się wniosek, że w Bullarium, jeśli ma ono zachować przyjęty przez wprowadzenie suplik charakter (pozostawiając już poza dyskusją wszystkie argumenty za i przeciw takiej decyzji), powinny by w przyszłości znaleźć się raczej ceduły i kontraceduły, a nie zapiski z akt konsystorialnych. Wykorzystane przez Wydawców akta z ksiąg kard. Kamerariusza nie były po prostu spisywane dla takiego celu i faktycznie z samymi dokumentami papieskimi niewiele miały wspólnego. P. Rabikauskas analizując założenia pierwszego tomu *Bullarium* wskazał, wśród innej jeszcze dokumentacji, która mogłaby wejść do tak pojętej edycji, również ceduły konsystorialne. Akt konsystorialnych jednak nie wymienił, gdyż istotnie trudno je podciągnąć pod określenie "dokumentu wystawianego przez papieża", skoro były spisywane, przynajmniej znaczna ich część, w celach rozliczeń finansowych między kardynałami¹⁹.

---

18 *Tamże* s.3-21; *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano*. A cura di G. Gualdo. Città del Vaticano 1989 s.360.

19 P. Rabikauskas w recenzji zamieszczonej w *Archivum Historiae Pontificiae* 21:1983 s.305 pisze: "Für die Zeit nach 1400 werden dabei sicherlich ausser den Bullen auch Papstbrevien sowie 'cedulae consistoriales', Motu proprio-Schreiben, vom Papst signierte Suppliken berücksichtigt. Die Bezeichnung 'Bullarium' entspricht infolgedessen nur teilweise dem, was man nachher veröffentlicht". Słusznie natomiast wydał akta konsystorialne kard. Kamerariusza J. Lisowski w ramach edycji dokumentacji finansowej, znajdującej się w Archiwum Watykań-

Jeśli Wydawcy Bullarium stawiają sobie za cel wskazanie wszystkich sytuacji, w których mogły być wystawione bulle, choć ani oryginałów, ani kopii ich nie znają, sięgnięcie do akt konsystorialnych jest uzasadnione. Z tytułu udzielonej prowizji można się istotnie spodziewać, że bulla była wystawiona. Takie jednak wypadki w trzecim tomie Bullarium są tylko dwa (por. dalej przypis 23). W pozostałych miejscach ta racja odpada, gdyż akta konsystorialne zostały wskazane po streszczeniu bulli. W sumie jednak zastępowanie nie znanej bulli innego rodzaju dokumentacją, nawet w rodzaju supliki sygnowanej czy ceduły, niesie z sobą spore ryzyko, bo jak już zaznaczyliśmy, litterae z różnych zresztą racji, w ogóle mogły nie być wystawione czy wysłane. Musi natomiast budzić zdziwienie publikacja suplik, o których wiadomo, że po ich zatwierdzeniu już dalsze dokumenty papieskie nie były w ogóle wystawiane²⁰. Korzystanie z akt konsystorialnych, w dodatku tak jak zostały one opublikowane w Bullarium, przynosi dalsze, niemałe komplikacje, o których jeszcze będziemy mówili.

Powyższe uwagi, z punktu widzenia tutaj poruszonego, nie miałyby tak wielkiego znaczenia, gdyby przyjąć, że *Bullarium Poloniae* zawiera rzeczywiście wszystkie dokumenty papieskie dotyczące Polski i ziem, które do niej należały na przestrzeni wieków, a zwłaszcza gdyby określenie "dokument" przyjąć w jego szerokim znaczeniu, obejmującym wszelkie akta i zapisy, jakie powstawały w Kurii Rzymskiej w związku z napływającymi sprawami i wysyłanymi pismami papieskimi. We wstępie do pier-

---

skim i dotyczącej Polski - Ioannes Lisowski: *De servitiis: communi et minutis episcoporum Poloniae*. Romae 1982. Na marginesie należy zauważyć, że i ten Autor nie stosuje ogólnie przyjętych nazw serii konsystorialnych.

20 *Bullarium* t.3 s.VIII.

wszego tomu, jak to wyżej już wspomnieliśmy, czytamy jednak zapowiedź, że "zgodnie ze swoją nazwą 'Bullarium' zawiera jedynie bulle, to jest dokumenty wystawiane przez papieży". Opublikowane akta konsystorialne nie służyły nawet do przygotowania bulli, jak supliki sygnowane i wzmiankowane wyżej ceduły konsystorialne. Zatem jeśliby miały one wejść do dalszych tomów tej publikacji, wtedy jeszcze trudniej byłoby odpowiedzieć na pytanie, dlaczego przyjęta została dla niej obecna nazwa. Jeśliby natomiast edycja miała objąć rzeczywiście wszystkie tego rodzaju zapisy znajdujące się w zbiorach Stolicy Apostolskiej a dotyczące Polski, wtedy - nawet dla okresu objętego omawianym tutaj tomem *Bullarium* - należałoby przeprowadzić kwerendy w wielu jeszcze dalszych zbiorach Archiwum Watykańskiego, Biblioteki Watykańskiej, a także w innych zbiorach Stolicy Apostolskiej.

Przejdziemy obecnie do kwestii bardziej formalnych, które stanowią nie mniej istotny cel niniejszych uwag. Omówimy kolejno sprawę zasięgu geograficznego kwerendy i jej kompletności zarówno w odniesieniu do serii archiwalnych, jak i do konkretnie wykorzystanych woluminów, kwestię cytowania dotychczasowych edycji, sposób cytowania serii archiwalnych, a następnie - przyjęty w *Bullarium* ogólny, graficzny schemat wydawniczy. W końcu zestawione będą informacje, jakich dostarcza *Bullarium* o zapisach konsystorialnych, oraz propozycje zmian w tym zakresie.

W sprawie zasięgu geograficznego edycji należy zasygnalizować kolejne jego zawężenie w trzecim tomie. Wydawcy analizując słabnące więzi łączące ziemie zachodnie z resztą Polski, dochodzą do wniosku: "nie wydaje się przeto celowym umieszczanie dokumentów papieskich dotyczących diecezji kamieńskiej, lubuskiej i wrocławskiej

po r. 1378 w Bullarium Poloniae"²¹. Nie wchodząc już w słuszność takiej decyzji, zauważmy, że tak zwięzłe i kategoryczne stwierdzenie wymagałoby pewnego rozwinięcia. W edycji bowiem znalazło się wiele dokumentów z tego obszaru, o ile jakoś nawiązywały czy to do terytorium Polski, czy Polaków. Wystarczy zresztą zajrzeć do indeksu pod hasło Wrocław, a także Kamień i Lubusz. Jest faktem, że już wcześniej wyższe beneficja na tych ziemiach coraz częściej obejmowali Czesi i Niemcy. Niemniej kryterium to - pomijając nawet niespodziewane, aktualne odniesienia, nie jest zbyt ostre i w praktyce budzi wątpliwości. Między innymi w 1409 r. opatem klasztoru premonstratensów we Wrocławiu został prepozyt z klasztoru płockiego, Paweł. W aktach konsystorialnych jest o tym wzmianka (przytoczyliśmy ją wcześniej), w Bullarium natomiast ani bulli, ani tej wzmianki nie ma. Nie wiadomo w tym przypadku, czy informacja ta została pominięta z racji przyjętego, zawężonego pojęcia zasięgu terytorialnego, czy po prostu przez przeoczenie.

W załączonych dalej zestawieniach, celem ujednoczenia podstawy porównania, pominęliśmy wszystkie zapisy, o ile nie miały one wyraźnego powiązania z Polską, zarówno z terenów diecezji kamieńskiej, lubuskiej i wrocławskiej, jak i z nie uwzględnianych od 1243 r. w Bullarium biskupstw chełmińskiego, pomezkańskiego, warmińskiego i sambijskiego.

Z tematyką powyższą - zakresu prowadzonych poszukiwań do całej edycji - łączy się bezpośrednio kwestia dokładności kwerendy przeprowadzonej przez Wydawców Bullarium najpierw ogólnie w aktach konsystorialnych, a następnie w woluminach tych akt objętych kwerendą. W tej samej bowiem serii *Acta Miscellanea* znajdują się akta

---

21 *Bullarium* t.3 s. XI-XII.

konsystorialne o więcej niż pół wieku wcześniejsze²². Nie zostało podane, czy Wydawcy je przeglądali i ewentualnie nie znajdując żadnych informacji dotyczących Polski, zaczęli publikację dopiero od woluminu zaczynającego się w 1409 roku. I w tym wypadku krótka informacja we wstępie o podstawie źródłowej edycji pozwoliłaby rozwiązać tę wątpliwość. Ponadto w naszych polskich warunkach, przy prawie całkowitym braku polskich informatorów o źródłach watykańskich i znanych trudnościach z dostępem do literatury zagranicznej, takie bliższe, szczegółowe wprowadzenie do całej złożonej problematyki podstawy wydawniczej byłoby niezwykle użyteczne.

Nie mniej istotne jest pytanie o kompletność kwerendy w woluminach, które Wydawcy przejrzeni, i z których publikują wzmianki. Z jednej strony chodzi o odpowiedź na pytanie, czy edycja przynosi wszystkie dokumenty znajdujące się w wymienionych woluminach, a z drugiej strony, skoro mamy do czynienia z kopiami, która z nich jest ewentualnie pełniejsza, czyli przynosi więcej wzmianek polskich; wreszcie, której przekaz jest poprawniejszy.

Zestawienie w Tabeli 1 wskazuje – jeśli weźmiemy pod uwagę kolumny cytacji w Bullarium – że analizowane woluminy byłyby raczej różniącymi się znacznie między sobą wypisami z pierwowzoru, aniżeli właściwymi jego kopiami. Przyjmując nawet zawężone rozumienie pojęcia dokumentacji dotyczącej Polski (bez ziem zachodnich i północnych), zaproponowane przez Wydawców, w Bullarium winno się znaleźć 13 zapisów istniejących w aktach konsystorialnych – tymczasem jest tych zapisów tylko 7.

---

²² ASV Arch. Consist. Acta Misc. wol. 20 zawiera zapisy z lat 1333, 1361-1417.

Tabela 1

Polonika (z obszaru objętego przez Bullarium)
z akt konsystorialnych za lata 1409–1417
w Bullarium i w repertorium Instytutu

Data zapiski	<i>Acta Misc. 1</i>		<i>Misc. Arm. XII 121A</i>	
	Bullar.	Rep.Inst.	Bullar.	Rep.Inst.
1409.08.09	---	f.5	---	f.6v
1410.06.18	---	f.17v	---	f.17
1410.08.13	---	f.21	---	f.20
1410.11.10	---	f.22v	---	---
1411.01.07	n.1281	f.24v	---	f.22–22v
1411.05.11	---	f.29v	---	f.25v
1412.04.30	---	f.38v	n.1364	f.31
1412.08.09	n.1386	f.41v	n.1386	f.33
1412.08.09	---	f.41v	n.1387	f.33
1412.08.26	n.1393	f.42	n.1393	f.33–33v
1412.10.07	---	f.44	---	f.34v
1414.09.12	n.1456	f.63v–64	---	f.44v
1414.09.28	n.1461	f.65v–66	---	f.45v

Opuszczone zostały informacje o aktach konsystorialnych po streszczeniach przy numerach: 1261, 1270, 1277 oraz 1300. Należy przypuścić, że jest to wynik przeoczenia czy wina korekty, ponieważ w pierwszym i ostatnim wypadku zacytowana jest edycja Lisowskiego, który podaje, w jakim miejscu znalazł te zapisy. Ponadto dwukrotnie (zapisy z 1409 VIII 9 oraz 1412 X 7) brak jest wzmianki o aktach konsystorialnych, gdy nie odnaleziono bulli. Wtedy jednak, zgodnie z przyjętą wcześniej zasadą dla suplik i zastosowaną również dla akt konsystorialnych

(por. numery 1456 i 1461), gdy nie odnaleziono bulli²³, powinna by się znaleźć treść zapiski z akt konsystorialnych, gdyż inaczej taka dokumentacja dotycząca Polski ginie zupełnie.

Sprawą uderzającą w tabeli jest również fakt odnalezienia niektórych zapisek tylko w jednym z wymienionych woluminów, innych w dwóch, a dwie wystąpiły w jeszcze jakoby innych woluminach (oczywiście należy przypomnieć, że cytowanie woluminów - "Armara XII 121" i "Misc. Arm. XII 121" jest pomyłką). Jednakże z 13 notatek 12 znajdujemy w obydwu woluminach i tak powinny były być w edycji wykazane. Dlaczego Wydawcy, mając w rękę i jeden, i drugi wolumen, opuszczali - i według jakiego kryterium, raz jeden przekaz, to znów drugi, nie widać jakiegoś uzasadnienia. Korzystającemu z Bullarium nie zostały podane racje takiego wyboru (o ile by istniały) przemawiające za wskazaniem akurat wersji tej kopii, a nie innej. Po prostu nie będzie nawet świadom, że taka sama notatka w drugiej kopii istnieje. Tymczasem na przykładach, jakich dostarcza Bullarium w ramach publikowanych akt konsystorialnych widać, jak ważna jest możliwość porównania różnych odpisów, jeśli są one dostępne, a także sięgnięcie do źródeł archiwalnych, chociaż byłyby one już wydane. Podamy dwa przykłady.

Dotychczasowi wydawcy poloników z *Acta Misc.* 1, Korzeniowski i Lisowski, a także Bullarium, nie podają za-

---

23 Należy jednak zaznaczyć, że bulle prowizyjne, brakujące w numerach 1456 i 1461, wskazane są w *Hierachia catholica* t.1 s.221 ("Przibislao electo Dagnensi", z *ASV Reg. Lat.* wol.183 f.155v-156v - podajemy nowe sygnatury) oraz s.408 ("Andreae electo Poznaniensi", z *ASV Reg. Lat.* wol.178 f.258v-259 i tamże f.259-260 teksty dalszych sześciu bulli "simili modo", z tej samej daty: capitulo, clero, populo, vasallis, archiepiscopo Gnesnensi, Vladislao regi Poloniae).

piski z f.38v (1412 IV 30) o przeniesieniu z Halicza do Gniezna biskupa Mikołaja Trąby, wielkiego prymasa Polski. Zapis ten przy pobieżnym czytaniu można odebrać następująco: "Die sabbati II Kalend. maii provisum est ecclesiae Guenen., metropolitani., vacan. per mortem, de persona Artrisi Alitien. postulati." Tymczasem w *Misc. Arm. XII* 121A f.31 kopista wyraźnie odczytał "Gneznen." oraz "archiep(iscop)i Alicien.," co już oczywiście łatwo skojarzyć z Haliczem. - Inny przykład z *Acta Misc.* 1 f.63v-64. W edycji Lisowskiego (*De servitiis*) i w *Bullarium Poloniae* podane jest, że prowizji na biskupstwo Dagne w Albanii dokonał papież "de persona Crzibisłai" (w *Bullarium*, n.1456, widnieje przy tej formie wykrzyknik). Tymczasem w źródle jest zwyczajnie zapisane "Przibisłai". Okazuje się, że Wydawcy *Bullarium* korzystali w tym wypadku tylko z edycji Lisowskiego i jego zapis wprowadzili do swej publikacji zamiast streszczenia bulli²⁴.

W tej sytuacji, zapytajmy, jak z wydaniem *Bullarium* posunęła się nasza znajomość dokumentacji dotyczącej Polski, znajdującej się w aktach konsystorialnych, dokładniej w *Acta Miscellanea* 1. Blisko sto lat temu opublikował ją Józef Korzeniowski w *Analecta Romana* (tytuł nie zamieszczony przez Wydawców w spisie skrótów edycji, z których korzystali), a parę lat temu Jan Lisowski.

Zestawienie w tabeli 2 wykazuje przede wszystkim, że nie zostały uwzględnione wszystkie teksty wydane z tych samych woluminów przez Lisowskiego w jego edycji, cytowanej przecież w *Bullarium*. Warto w tym miejscu zwrócić także uwagę, że jego edycja, podobnie jak i Korzeniowskiego, podaje treść zapisek konsystorialnych "in extenso", a nie jak wskazuje *Bullarium*, że są to registry

---

24 Zob. przypis poprzedni.

Tabela 2

Polonika (z obszaru objętego przez Bullarium)
z *Archivum Consistoriale, Acta Miscellanea* 1
opublikowane w dotychczasowych polskich edycjach.

Data zapiski	Korzeniowski 1894	Lisowski 1983	Bullarium 1988
1409.08.09	s.28	s.152 n.12	---
1410.06.18	s.75 n.1	s.152 n.11	---
1410.08.13*	---	---	---
1410.11.10*	---	---	---
1411.01.07	---	s.150 n.7	n. 1281
1411.05.11	s.75 n.2	s.151 n.10	---
1412.04.30*	---	---	---
1412.08.09	s.76 n.3	s.153 n.14	---
1412.08.09	s.76 n.3	s.153 n.14	n. 1387
1412.08.26	s.76 n.4	s.153 n.15	n. 1393
1412.10.07*	---	---	---
1414.09.12	---	s.155-6 n.21	n. 1456
1414.09.28	---	s.156 n.22	---

* folia zapisów zob. Tabela 1.

(i dodajmy, że nie są to regesty bulli(!) - chociaż oznaczenie "reg." umieszczane jest bezpośrednio po informacji, gdzie w archiwum znajduje się kopia bulli).

Dalej, zestawienie w tabeli 2 wykazuje, że na 13 zapisów znajdujących się w *Acta Misc.* 1: Lisowski opublikował ich 9, Korzeniowski - 6, a w Bullarium znaleźć można tylko 4, czyli mniej niż 1/3 część. Jeśli w przygotowywanym tomie czwartym wystąpią podobne dysproporcje, to

również liczba bezwzględna "zagubionej" dokumentacji dotyczącej Polski będzie znaczna²⁵.

Nieco uwagi należy jeszcze poświęcić nazwom serii archiwalnych i przyjętej w Bullarium formie ich cytowania. Próby porządkowania i zinwentaryzowania materiałów Archiwum Watykańskiego mają już za sobą parowiekową tradycję. Niektóre jednak materiały nadal nie są jeszcze w pełni uporządkowane. W tej sytuacji kwestia właściwego, zrozumiałego dla wszystkich sposobu cytowania wykorzystanych źródeł ma szczególne znaczenie, zwłaszcza gdy ktoś zamierza odnaleźć wskazany dokument w danym archiwum.

Niektóre zespoły i serie mają obecnie nazwy jednoznacznie określone, zarówno w samym archiwum, jak i w odnośnej literaturze, dla innych natomiast używa się niekiedy paru nazw obocznych, jeszcze inne, mniej może znane, określa się nadal opisowo. Ta różnorodność nazw dotyczy między innymi języka (łacina-włoski), zamienności niektórych członów (np. Fondo, Archivio - ale niekiedy oznaczają one różne zespoły), dodatkowych określeń dotyczących urzędu czy sekretariatu, itp.

W tomie trzecim *Bullarium*, oprócz cytacji sygnatur przy poszczególnych dokumentach, mamy na stronie XIII zestawienie wykorzystanych w edycji woluminów archiwalnych i manuskryptów bibliotecznych, z podaniem nazwy archiwum czy biblioteki, oraz nazwy serii. Z interesującego nas zakresu akt konsystorialnych Archiwum Watykańskiego zostały podane informacje w dwu liniijkach:

"Armara XII, 121A; XXXI, 34,36; XXXIII, 12.
Acta Consistorii Miscellanea 1".

---

25 Por. też przypisy 23 i 30.

W pierwszym wypadku akta konsystorialne znajdują się tylko pod sygnaturą "Armara XII, 121A", lecz obecnie jest ona cytowana inaczej. Nieporozumienie wynika stąd, że słowem "Armara" oznaczane są materiały archiwalne z dużej grupy szaf (Arm. I-LXXIV), określanych też ogólnie jako: "Archivum Secretum proprie dictum" (zob. V. Meysztowicz: *Repertorium bibliographicum*²⁶), a np. przez aktualnego prefekta Biblioteki Watykańskiej L. Boyle, jako: "Original Archivio Segreto"²⁷. Niektóre materiały bardziej jednorodne w tej wielkiej grupie szaf otrzymały swoje oddzielne nazwy. Tak np. Armara I-XXVIII cytuje się obecnie wyłącznie jako *Registra Vaticana (Reg. Vat.)*, z podaniem kolejnego numeru woluminu, bez wskazywania szafy. Wyliczone zatem w Bullarium "Armara XII", należałoby rozumieć jako jeden z dawnych sposobów cytowania tychże registrów. Tymczasem Wydawcy mają na uwadze zupełnie inny dział Archiwum Watykańskiego - *Miscellanea Armariorum I-XV*, w którym każde Armarium (poza Arm. IV i V) ma osobną numerację woluminów, (w skrócie: *Misc.*, *Arm.* z podaniem numeru szafy cyfrą łacińską oraz numeru woluminu).

Kolejna seria została podana również nietypowo: "Acta Consistorii Miscellanea". Określenie to łączy element nazwy działu, a właściwie całego, odrębnego archiwum, z nazwą jednej z jego serii, w sposób nie stosowany ani w Archiwum ani w literaturze. Materiały z tego działu powszechnie cytuje się jako pochodzące z Archiwum Konsystorialnego, z zaznaczeniem konkretnej serii archiwalnej. Archiwum Konsystorialne zawiera materiały kilku instytucji, stąd precyzyjne określenie serii jest bardzo ważne. Słowo "acta" występuje w paru seriach tegoż ar-

---

26 Meysztowicz V.: *Repertorium bibliographicum pro rebus polonicis Archivi Secreti Vaticani*. Vaticani 1943.

27 Boyle L.: *A survey* (zob. przypis 1) s.37-40.

chiwum, bądź na początku nazwy, bądź na końcu. Dlatego nawet kolejność poszczególnych członów w tak dużym i skomplikowanym pod względem podziałów zbiorze ma faktycznie niebagatelne znaczenie. I tak przykładowo: *Acta Congregationis Consistorialis* i *Congregatio Consistorialis*, *Acta* - to dwie zupełnie różne serie archiwalne. Sygnatura podana w Bullarium jako: "*Acta Consistorii Miscellanea*" winna mieć postać: *Archivum Consistoriale* (po włosku - *Archivio Concistoriale* względnie *Fondo*), *Acta Miscellanea*; skrót przyjęty w niniejszym opracowaniu: *Arch. Consist., Acta Misc.*

Przy regestach publikowanych w Bullarium, w części wskazującej podstawę wydania, skróty serii konsystorialnych są stosowane bardzo różnie i niekonsekwentnie. W jednym zwłaszcza wypadku dodatkowo komplikuje to błędną i tak wiadomość o istnieniu woluminu z liczbą porządkową 121. Otóż w numerze 1281, jak już wspomnieliśmy, podana jest informacja: "*Arch. Vat., Acta Consistorii Miscel., t.1, f.24v. Ibid. Armaria XII, t.121, s.XVII, f.22-22v*", a w numerze 1364: "*Arch. Vat., Reg.Lat. 151, f.172-173v. Ibidem, Miscellanea, Armaria XII, t.121, f.59. Ibidem, t.121A, f.31*".

Pomimo zastosowania dwu różnych skrótów - "*Armaria XII, t.121*" oraz "*Miscellanea, Armaria XII, t.121*" - jak można się domyślić - chodzi o ten sam wolumen z działu *Miscellanea Armariorum I-XV*, gdzie niegdyś w szafie XII, tom z takim numerem istotnie się znajdował. Aktualnie woluminu, z taką sygnaturą, w tej serii nie ma, został bowiem przeniesiony w początkach obecnego stulecia do *Archivum Consistoriale, Acta Miscellanea*, z numerem 60, jak informuje o tym w sali konsultacyjnej Archiwum Watykańskiego indeks 1029, na stronie 34. Wolumen ten zawiera jednak materiały o sto lat późniejsze (1534-1559) od okresu objętego przez trzeci tom Bullarium, i są to ceduły konsystorialne, a nie akta konsystorialne, które

Wydawcy publikują. We wskazanych numerach 1281 i 1364 chodzi oczywiście o wolumen "121A" z działu *Miscellanea Armariorum*, *Armarium XII*, chociaż zdawałoby się, że przeciw takiej identyfikacji przemawia jednak cytowanie w numerze 1364 obydwu woluminów, 121 i 121A, ze znaczną różnicą w foliach: 31 i 59 - co mogło jednakże wynikać albo z zacytowania dawnej literatury, albo "f.59" to po prostu paginacja, a nie foliacja, jak zostało podane. Istotnie, dawna strona 59 odpowiada dzisiejszej karcie (folium) 31.

W przytoczonym co dopiero sposobie cytowania akt konsystorialnych w numerze 1281 i w paru dalszych zaskakuje obecność liczby "XVII", umieszczonej między numerem woluminu a wskazaniem folium. Okazuje się, że oznacza ona wiek powstania kopii woluminu. Podobnej informacji nie spotyka się jednak w edycjach źródeł w takim miejscu. Zwykle tego typu wiadomości są podawane we wstępie przy omawianiu podstawy wydania. Takiego omówienia brakuje, niestety, we wszystkich dotychczasowych tomach Bullarium.

Zwróćmy jeszcze uwagę na nietypowe użycie słowa "ibidem", oznaczającego zazwyczaj odwołanie się dokładnie do tego samego dzieła czy jednostki archiwalnej uprzednio podanej, tylko ze wskazaniem innej strony czy folium. W Bullarium tymczasem raz oznacza ono tylko to samo Archiwum Watykańskie, ale już nie cytowaną z niego serię, kiedy indziej i jedno, i drugie - co oczywiście przy korzystaniu może wprowadzić w błąd.

Uwagą o użyciu określenia "ibidem" przechodzimy już właściwie do sprawy przyjętego w Bullarium schematu publikowania kolejnych dokumentów. Składa się on zasadniczo z dwóch części: ze streszczenia czyli regestu bulli, czy supliki, oraz z niezmiernie cennej a czasochłonnej w zestawieniu - części objaśnień dotyczących prze-

kazów i literatury wydawniczej źródła, a więc wskazującej, gdzie znajduje się oryginał streszczonego dokumentu, jego kopia - jedna lub więcej, przez kogo był już wydany ten dokument w całości (informacja poprzedzona skrótem "ed." = edidit, editio), względnie w streszczeniu (skrót "reg." = regestum). Schemat powyższy zastosowany przy publikacji samych bulli został następnie poszerzony poprzez włączenie suplik w drugim tomie Bullarium i z kolei akt konsystorialnych - w trzecim. W tym ostatnim wypadku nastąpiło jednak załamanie tego prostego układu, w wyniku czego użytkownik Bullarium otrzymuje cały szereg błędnych informacji. Należy przede wszystkim zwrócić uwagę, że wprowadzone do edycji zapisy z ksiąg konsystorialnych w wypadkach, kiedy nie podano bulli (n.1456, 1461, por. wyżej), nie są "notami" o bulli, ale stanowią pełne teksty zapisek z tychże ksiąg, i wcześniejsi wydawcy (Korzeniowski, Lisowski) publikują je "in extenso", a nie w regeście. Natomiast na podstawie podawanej w Bullarium informacji o źródłach i ich publikacjach, osoba nie znająca skądinąd akt konsystorialnych raz będzie przekonana, że w księgach tych znajdują się kopie bulli, a przynajmniej "noty" o nich, a najczęściej, że zostały tam wpisane streszczenia bulli. Dlaczego tak rozbieżne i nie do pogodzenia z rzeczywistością postacią tych akt - wnioski? Przyjrzyjmy się, jak wygląda ta sprawa na konkretnym przykładzie trzech pierwszych opublikowanych w Bullarium zapisek z akt konsystorialnych - numery 1261, 1281 i 1300.

1261. Nicolao electo Haliciensis ... (następuje streszczenie bulli).

cop. Reg. Lat. 142, f.221v-222. (wskazane miejsce, gdzie w Archiwum Watykańskim znajduje się kopia bulli).

reg. *Com. Cod. Orient.*, XIII/II, nr 106. Lisowski, *De servitiis episcoporum*, p. 152, nr 11, sub a. 1409.

Po wskazaniu miejsca przechowywania kopii bulli, skrót "reg." wprowadza informację, gdzie znajduje się jej regest; w tym wypadku podane są dwa wydawnictwa. W *Com. Cod. Orient.*²⁸ istotnie mamy podane streszczenie bulli. W drugiej jednak pozycji - Lisowskiego²⁹ - opublikowany został wyłącznie tylko zapis akt konsystorialnych, i nie w regeście, ale in extenso. W innych miejscach Wydawcy podają, gdzie w Archiwum Watykańskim ten zapis się znajduje. Tutaj brak tej informacji, chociaż Lisowski cytuje, gdzie go znalazł.

Drugi z opublikowanych zapisów:

1281. Nicolao abbati ... (streszczenie bulli).

cop. Reg. Lat. 142, f.284v-285v.

nota: Arch. Vat., Acta Consistorii Miscel., t. 1, f.24v.

Ibid. Armaria XII, t. 121, s.XVII, f.22-22v.

reg. Lisowski, *De servitiis...*, p. 150, nr 7, sub a. 1409.

W tym wypadku dokładna informacja, gdzie w księgach konsystorialnych znajduje się zapis o mianowaniu Mikołaja opatem w Tyńcu, została poprzedzona określeniem "nota". W innych natomiast wypadkach Wydawcy

---

²⁸ *Acta pseudopontificum, Clementis VII (1378-1394), Benedicti XIII (1394-1417), Alexandri V (1409-1410) et Johannis XXIII (1406-1415) e Regestis Avenionensibus, Vaticanis, Lateranensibus et Supplicationum aliisque fontibus collegit, notis aliisque subsidiis adornavit Aloysius L.Tautu. Romae 1971 - Pontificia Commissio ad redigendum Codicem Iuris Canonici Orientalis. Fontes, series 3, vol.13, t.2.*

²⁹ Ioannes Lisowski: *De servitiis: communi et minutis episcoporum Poloniae. Romae 1982.*

określają jako "nota" krótki zapis bulli w registrze, z etc. zamiast pełnych zdań i bez podawanej każdorazowo sprawy, ponieważ jest ona wskazana w tytule działu, np. "De plenaria remissione", "De confessionalibus", "De altaribus portatilibus", itp.³⁰ Użycie więc tego samego określenia, przy zupełnie innego rodzaju dokumentacji, prowadzić jednak musi do znacznych nieporozumień. Skoro w Bullarium podane jest streszczenie bulli, i wskazane, gdzie znajduje się jej kopia, a następnie, gdzie "nota", wniosek może być tylko jeden, że nadal chodzi o bullę. Zapiska z akt konsystorialnych nie mówi jednak - jak wiemy - o bulli, lecz podaje tylko informację o dokonanym akcie prawnym papieża (który "providit ..., transtulit" itp.)

Zastosowanie dalej skrótu "reg." przed wskazaną edycją, w tym wypadku jest podwójnie mylące: sugeruje publikację streszczenia bulli, gdy tymczasem Lisowski wydał zapiski z akt konsystorialnych, i wydał je in extenso (choć często łączy różne przekazy), a nie w registrach, czyli streszczeniach. Bardzo pożyteczne jest natomiast wskazanie na odmienną, mylną informację Lisowskiego o dacie rocznej. Równie praktyczne byłoby zaznaczenie wszystkich rozbieżności między Bullarium a cytowanym Com. Cod. Orient., gdyż jest ich sporo.

---

30 Por. m.in. registr z drugiego roku pontyfikatu Jana XXIII, ASV. Reg. Lat. wol.159 f.167, 239, 255. - W Bullarium podane są tylko dokumenty papieskie z dwu wskazanych działów, w n.1308, 1324, 1325, 1329, 1355(!), 1376, i nadto dwa dokumenty w n.1358 z początku woluminu. Jednakże należy zauważyć, że ten wolumen obfituje w polonica, zwłaszcza w dziale "De plenaria remissione", nie uwzględnionym w ogóle w Bullarium, czy "De locis interdictis"(od f.191). W sumie jest w woluminie ponad 20 bulli z diecezji krakowskiej, płockiej, poznańskiej, wrocławskiej czy gnieźnieńskiej, i drugie tyle z wrocławskiej, warszawskiej, chełmińskiej, pomezkańskiej czy sambijskiej.

Trzeci przykład wskazania akt konsystorialnych:

1300. Andreae electo Camenecensi ... (streszczenie bulli).
 cop. Reg. Lat. 142, f.213-214.
 ed. *Com. Cod. Orient.*, XIII/2, 127. Lisowski, *De servitiis*, p.151, nr 10, sub a. 1409.

Tutaj również - podobnie jak w n. 1261 - wzmianka o aktach konsystorialnych została pominięta, i tylko wskazanie na edycję Lisowskiego pozwala się domyślać ich istnienia. Ponadto, ponieważ określenie "ed."- editio, w *Bullarium* wskazuje wyłącznie na edycję in extenso, należy zaznaczyć, że bulla wydana jest w *Com. Cod. Orient.* właśnie w regeście, a Lisowski, owszem wydał pełny tekst, ale nie bulli, tylko zapiski o czynności dokonanej na konsystorzu. Łączenie więc tych dwóch, różnych publikacji jest dodatkowym, sporym nieporozumieniem.

Uzupełnieniem powyższych spostrzeżeń niech będzie zestawienie informacji o źródłach i edycjach w wersji podanej w *Bullarium* oraz w wersji z proponowanymi poprawkami w zakresie źródeł konsystorialnych - przy zachowaniu podstawowego schematu przyjętego w tej publikacji i innych danych.

Skróty opisów działów i serii archiwalnych, w wersji poprawionej, zostały wzięte z najnowszych publikacji watykańskich, jak *Bibliografia dell'Archivio Vaticano*³¹ czy przewodniki po Archiwum Watykańskim L. Pásztor³².

W *Bullarium* przy seriach watykańskich, takich jak Reg. Vat., Reg. Lat., Reg. Sup., nie jest podawana infor-

---

³¹ T.1-4. Città de Vaticano 1962-1966.

³² Zob. przypis 1.

macja, że chodzi o Arch. Wat. - Archiwum Watykańskie. Zatem i przy pozostałych seriach (wymienionych w spisie na s. XIII) z niej rezygnujemy.

W edycji *Com. Cod. Orient.* wydano regesty lub pełną treść bulli, nie uwzględniono jednak omawianych tutaj akt konsystorialnych. Z tego tytułu publikacja ta będzie cytowana zaraz po informacji, gdzie znajduje się kopia danej bulli. Przy aktach konsystorialnych proponujemy natomiast wskazać edycję Korzeniowskiego, który wydał te teksty in extenso (choć łącząc przekazy z różnych serii akt konsystorialnych w jeden)³³. Pionierskie wydanie Korzeniowskiego może służyć porównaniu z odczytaniem Lisowskiego, czasem odmiennym, a niekiedy błędnym, zwłaszcza w datach rocznych.

Przy suplikach Wydawcy zastosowali skrót "sup.", po którym podają miejsce jej przechowywania w Archiwum Watykańskim, i kto ją opublikował. Konsekwentnie w przypadku akt konsystorialnych należałoby zastosować skrót od nazwy dokumentacji np. "acta cons." lub krócej "cons." Podane po takim zaznaczeniu sygnatury archiwalne, i ewentualnie edycje, nie sugerowałyby łączności z tekstem samej bulli, czy z jej streszczeniem. Podobnie winno ulec zmianie użycie określenia rodzaju edycji: pełny tekst czy streszczenie. Obecnie, to samo wydawnictwo Lisowskiego, podające stale pełne teksty, raz jest cytowane jako wydanie integralnego tekstu (jednak mylącoby jakoby edycja bulli), kiedy indziej, jako publikacja regestu, czyli streszczenia. Oznaczenie "reg." w tym wypadku - podkreślmy to raz jeszcze - bez względu czy ma oznaczać regest bulli, czy zapiski z akt konsystorialnych, jest informacją błędną.

---

33 Zob. H. Fokciński: *Udział kardynała Hozjusza w konsystorzach papieskich w latach 1569-1579*. *Studia Warmińskie* 18:1981 s.37,40.

SYSTORIALNYCH I ICH EDYCJI
POLONIAE» T.3wersja z proponowanymi zmianami

- 1409   cons. Arch. Cons., Acta Misc. 1 f. 5; Misc., Arm. XII 121A
            f. 6v.
            ed. cons. Korzeniowski, *Analecta*, p. 28.
- n. 1261   cop. Reg. Lat. 142 f. 221v-222.
            ed. reg. *Com. Cod. Orient.* XIII/2 nr 106.
            cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 17v; Misc., Arm. XII
            121A f. 17.
            ed. cons. Lisowski, *De servitiis*, p. 152 nr 11, sub a. 1409;
            Korzeniowski, *Analecta*, p. 75 nr 1.
- n. 1270   cop. Reg. Lat. 142 f. 245v-246v.
            ed. reg. *Com. Cod. Orient.* XIII/2 nr 114.
            cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 21; Misc., Arm. XII
            121A f. 20.
- n. 1277   cop. Reg. Lat. 142 f. 261v-262.
            ed. *Bul. OPraed.*, II p. 506-507, nr 6.
            ed. reg. *Com. Cod. Orient.* XIII/2 nr 120.
            cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 22v.
- n. 1281   cop. Reg. Lat. 142 f. 284v-285v.
            cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 24v; Misc., Arm. XII
            121A f. 22-22v.
            ed. cons. Lisowski, *De servitiis*, p. 150 nr 7, sub a. 1409.
- n. 1300   cop. Reg. Lat. 142 f. 213-214.
            ed. reg. *Com. Cod. Orient.* XIII/2 nr 127.

- n. 1300   ciąg dalszy
-
- n. 1364   or. Gnez., Arch. Archidioec., nr 326.
 cop. ut s., Acta Capituli, B 14, I. 32v-33, (litterae pro capitulo). Arch. Vat., Reg. Lat. 151, f. 172-173v. Ibidem, Miscellanea, Armaria XII, t. 121, f. 59. Ibidem, t. 121 A, f. 31.
 ed. *Cod. Mai. Pol. /.../*
- n. 1386   cop. Reg. Lat. 162, f. 134-135.
 nota: Arch. Vat., Miscellanea, Armaria XII, t. 121 A, XVII s., f. 33. Ibidem, Acta Consist... Miscellanea, t. 1, XVII s., f. 41v.
 reg. Lisowski, *De servitiis*, p. 153, nr 14.
- n. 1387   cop. Reg. Lat. 162, f. 158-159.
 nota: Arch. Vat., Miscellanea, Armaria XII, t. 121 A, XVII s., f. 33.
 reg. Lisowski, *De servitiis*, p. 153, nr 14.
- n. 1393   cop. Reg. Lat. 162, f. 275v-277.
 nota: Arch. Vat. Miscellanea, Armaria XII, t.121 A, XVII s., f. 33-33v. Ibidem, Acta Consist. Miscellanea, t. 1, XVII s., f. 42.
 reg. Lisowski, *De servitiis*, p. 153, nr 15, sub data 23 Augusti. *Com. Cod. Orient.*, XII/2, 151.
- 1412.10.07   brak

- cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 29v; Misc., Arm. XII
121A f. 25v.
- ed. cons. Lisowski, *De servitiis*, p. 151 nr 10, sub a. 1409;
Korzeniowski, *Analecta*, p. 75 nr 2.
- n. 1364 or. Gnez., Arch. Archidioec., nr 326.
cop. ut. s., Acta Capituli, B 14, I. 32v-33, (litterae pro
capitulo). Arch. Vat., Reg. Lat. 151 f. 172-173v.
ed. *Cod. Mai. Pol. /.../*
cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 38v; Misc., Arm. XII
121A f. 31.
- n. 1386 cop. Reg. Lat. 162 f. 134-135.
cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 41v; Misc., Arm. XII
121A f. 33.
ed. cons. Lisowski, *De servitiis*, p. 153 nr 14; Korzeniowski,
Analecta, p. 76 n. 3.
- n. 1387 cop. Reg. Lat. 162 f. 158-159.
cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 41v; Misc., Arm. XII
121A f. 33.
ed. cons. Lisowski, *De servitiis*, p. 153 nr 14; Korzeniowski,
Analecta, p. 76 nr 3.
- n. 1393 cop. Reg. Lat. 162 f. 275v-277.
ed. reg. *Com. Cod. Orient. XIII/2* nr 151.
cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 42; Misc., Arm. XII
121A f. 33-33v.
ed. cons. Lisowski, *De servitiis*, p. 153 nr 15, sub data 23
Augusti; Korzeniowski, *Analecta*, p. 76 nr 4.
- 1412 cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 44; Misc., Arm. XII
121A f. 34v.

- n. 1456 nota: Arch. Vat., Acta Consist. Miscellanea, t. 1, XVII s.,
f. 63v-64.
reg. Lisowski, *De servitiis*, p. 155-156, nr 21, sub a.
1417.
- n. 1461 nota: Arch. Vat., Acta Consist. Miscellanea, t. 1, XVII s.,
f. 65v-66.
reg. Lisowski, *De servitiis*, p. 156, nr 22, sub a. 1417.

Już pierwszy tom *Bullarium Poloniae*, jako ważne wydarzenie na polu edytorstwa, otrzymał sporo omówień i recenzji, pisanych z różnego punktu widzenia. Wszyscy zgodnie podkreślają korzyści płynące z po raz pierwszy zebranego w jednej edycji materiału źródłowego, rozproszonego dotychczas po różnych, trudno nieraz dostępnych wydawnictwach. Ponadto dość obszerny zestaw wcześniejszych edycji wykorzystanych w *Bullarium*, a przede wszystkim bezpośrednia kwerenda w Archiwum Watykańskim i uzupełnienie o znaczny procent dokumentów dotychczas nigdzie nie drukowanych stwarza przekonanie, że dzieło jest już w pełni zakończone. Bliższa jednak analiza włączonych do edycji akt konsystorialnych daje podstawy do niepokoju. Pominięcie wielu zapisów dotyczących Polski - do 60% z jednego woluminu, 70% z drugiego, niedokładności i pomyłki, w sumie dość liczne przy kilkunastu zaledwie tekstach wziętych pod uwagę, są znaczące. Wskazane w tym opracowaniu opuszczenia, uwagi dotychczasowych recenzentów i porównanie z kartoteką Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie dowodzą faktu pominięcia także wielu dokumentów papieskich i wskazują na dalsze usterki wydawnicze. W tej sytuacji powtórzenie kwerendy w zbiorach watykańskich okazuje się rzeczą konieczną.

n. 1456* cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 63v-64; Misc., Arm. XII 121A f. 44v.

ed. cons. Lisowski, *De servitiis*, p. 155-156 nr 21, sub a. 1417.

n. 1461* cons. Arch. Consist., Acta Misc. 1 f. 65v-66; Misc., Arm. XII, 121A f. 45v.

ed. cons. Lisowski, *De servitiis*, p. 156 nr 22, sub a. 1417.

* Por. wyżej przypis 23.

Oprócz kwestii kompletności kwerendy archiwalnej nie mniej ważną sprawą jest realizacja, ambitnych skądinąd założeń Wydawców, podania możliwie pełnej informacji nie tylko o samym dokumencie, ale i o różnego typu jego przekazach oraz o dotychczasowych publikacjach. Do zgłoszonych już w tym względzie postulatów w innych recenzjach, należy w ramach omawianych akt konsystorialnych upomnieć się o uwzględnienie edycji J. Korzeniowskiego. Ta pionierska polska pozycja jest nadal cytowana w publikacjach obcych, a niesłusznie została zapomniana u nas. Blisko sto lat temu wydał on więcej poloników z akt konsystorialnych, aniżeli weszło ich do obecnej edycji.

Od dłuższego czasu podkreśla się potrzebę przygotowania, przynajmniej dla okresu średniowiecza, pełnego zestawienia wszystkich dokumentów papieskich. Jest to zadanie w znacznej mierze łatwiejsze dla takich państw, jak Polska, które posiadają ich o wiele mniej z racji na późniejsze wejście w krąg cywilizacji zachodniej i geograficzne oddalenie od Kurii Rzymskiej. Wspominają o tym Wydawcy Bullarium w przedmowie do tomu pierwszego (s.XIX-XX). W obecnym stanie, Bullarium, które istotnie powinno się znaleźć w "każdej większej bibliotece humanistycznej świata", ukazuje obraz Polski jeszcze

uboższy w zakresie źródeł, aniżeli to faktycznie ma miejsce, i siłą tego skojarzenia mniejszy będzie w ogólnej ocenie nasz udział w "Orbis Christianus".

Spore zastrzeżenia musi też budzić, i istotnie zgłosiło je wielu, kwestia formy publikowanych dokumentów i ich wyboru. Nazwa "bullarium" jest tytułem, który ma już swoją tradycję w nauce. Taka edycja przynosi przede wszystkim dokumenty papieskie drukowane in extenso, a nie ich streszczenia. Dla streszczeń przyjęła się powszechnie nazwa "regesta". Tymczasem w *Bullarium Poloniae* dokumenty są publikowane w regestach - z pewnymi wyjątkami, jak np. dla suplik i akt konsystorialnych, które znów nie są "dokumentami" w tym samym sensie. Także pod względem zawartości Bullarium powinno, zgodnie zresztą z definicją podaną przez Państwa Kurasiów, zawierać tylko bulle, jakkolwiek w dawniejszych bullariach są do odnotowania liczne odstępstwa. W związku z uwagą P. Rabikauskasa na ten temat, w przedmowie do drugiego tomu znajdujemy informację, że odtąd Wydawcy nie będą używali określenia bulla, lecz "litterae". Praktycznie używają synonimu "dokumenty papieskie", co znów poszerza znacznie ramy edycji, otwierając ją nawet na "brevia", a więc dokumenty przeciwstawne "bullom". Ponadto Wydawcy już uwzględnili supliki - jako wstępne stadium przygotowania bulli. W trzecim tomie doszły jeszcze akta konsystorialne, które ściśle biorąc nie były żadnym początkowym stadium przygotowywania pism papieskich. Stałe poszerzanie edycji o różnego rodzaju dokumenty, o całkowicie różnym charakterze, spowodowało, że jasny początkowo schemat publikacji zaczął się załamywać. Podawanie miejsca przechowywania suplik zaraz po streszczeniu bulli, przed wskazaniem, gdzie znajduje się ta bulla i inne jej przekazy, może w praktyce prowadzić do błędnego odczytania danych i interpretacji tych dwu różnych form dokumentacji. W wypad-

ku akt konsystorialnych, pomieszanie różnych źródeł nie tylko utrudnia właściwe korzystanie z podanych informacji, ale wprost prowadzi do błędnych wniosków. Kontynuacja takiego profilu musi zmierzać do publikacji "lasu rzeczy", formy edycji już dawno zarzuconej ze względu na małą komunikatywność, i co za tym idzie - zmniejszoną przydatność naukową.

W niniejszym omówieniu zwrócono specjalną uwagę na czytelność form wydawniczych. Niekonsekwentne, niekompletne, a niekiedy niepoprawne czy wprost błędne cytowanie miejsca przechowywania dokumentów i innych danych, stwarza dla użytkownika spore trudności, zwłaszcza że Bullarium nie przynosi tekstów, lecz tylko ich streszczenia - w wypadku akt konsystorialnych otrzymujemy w przeważającej mierze jedynie informację, gdzie te teksty można znaleźć w Archiwum Watykańskim, lub kto i w jakiej formie już je wydał. Jeśli ktoś na podstawie informacji podanej w Bullarium zamówi reprodukcję w Archiwum, lub dotrze do wydania Lisowskiego, wcale nie otrzyma tekstu bulli, czy jej streszczenia - jak ma prawo się spodziewać, lecz zwykłą notatkę o fakcie nadania beneficjum. A to jednak zasadnicza różnica.

Przedstawione kwestie, na bardzo małym wprawdzie wycinku akt konsystorialnych, które dotąd zostały opublikowane, nasuwają spore obawy, że wielki wysiłek Wydawców nie dał spodziewanych wyników. Należy bowiem liczyć się z tym chociażby, że nie tak szybko zada sobie ktoś ponownie trud przeszukania na nowo tych rzeczywiście olbrzymich materiałów archiwalnych, w celu wydobywania tego wszystkiego, co z przebadanych obecnie źródeł zostało w Bullarium pominięte. Raczej należy przypuszczać, że na długi czas wysiłek w tym kierunku będzie zatrzymany. Tymczasem pełniejsze zaznajomienie się z wynikami dotychczasowych poszukiwań czy to już opublikowanych, czy jeszcze nie, jak np. Ekspedycji rzym-

skich, względnie z materiałami po ś.p. Walerianie Meyszowiczu, czy wreszcie uwzględnienie kartotek Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie, mogło przynieść wyniki daleko pełniejsze.

INWENTARZ ARCHIWUM NUNCJATURY WARSZAWSKIEJ 1918-1921

W serii *Collectanea Archivi Vaticani*, wydawanej przez Archiwum Watykańskie, ukazał się z początkiem 1990 roku tom 23, zawierający inwentarz akt mons. Achillesa Ratti, pierwszego nuncjusza w Polsce po okresie rozbiorów. Archiwum wznowionej nuncjatury zostało przekazane w 1940 roku do Watykanu. Autorem publikacji jest don Ottavio Cavalleri, zmarły w 1988 r. archiwariusz Archiwum Watykańskiego¹.

Otrzymujemy tę cenną pozycję prawie w 70 lat od chwili opuszczenia Warszawy przez nuncjusza - późniejszego papieża Piusa XI. Stało się to możliwe dzięki decyzji papieża Jana Pawła II, który w 1985 roku zarządził otwarcie Archiwum Watykańskiego z okresu pontyfikatów św. Piusa X (1903-1914) i Benedykta XV (1914-1922).

Archiwum mons. Achillesa Ratti, reprezentanta papieskiego w Warszawie w latach 1918-1921, najpierw w randze Wizytatora Apostolskiego, a od 6 VI 1919 roku - Nuncjusza, stanowi kontynuację (znajdującego się już od XIX wieku w Watykanie) Archiwum Nuncjatury Apostolskiej w Warszawie z lat 1754-1796. Materiały mons. Ratti zostały dostarczone do Archiwum Watykańskiego w kilkunastu

---

¹ O. Cavalleri: *L'Archivio di mons. Achille Ratti Visitatore Apostolico e Nunzio a Varsavia (1918-1921). Inventario. In Appendice le Istruzioni e la Relazione finale*. A cura di Germano Gualdo. Città del Vaticano 1990 s.XLIV+247 (*Collectanea Archivi Vaticani* 23).

kartonach. W kilku z nich znajdowały się również dokumenty z archiwów trzech jego następców w Warszawie z lat 1921-1939; przy porządkowaniu zostały one włączone w odpowiednie miejsca.

Obecnie kartony archiwum monsiniora Ratti otrzymały numerację 190-207, kontynuując serię woluminów i tek osiemnastowiecznego *Archivum Nuncjatury Warszawskiej*, którego inwentarz opublikował w 1944 roku ks. Walerian Meysztowicz².

Uporządkowanie materiału dokumentacyjnego mons. Achillesa Ratti jest zasługą O. Cavalleri, który też sporządził inwentarz i przygotował jego publikację. *Inventario* przynosi nie tylko obraz układu tego archiwum i dokładne opisy materiałów kolejnych jednostek archiwalnych (wspomnianych wyżej kartonów), ale też szczegółowy wykaz dokumentów nuncjatury, sporządzony według kolejnych foliów w tych kartonach, stanowiący swego rodzaju ich publikację. Wskazane są pełne daty, autorzy, adresaci, przedmiot i rodzaj dokumentów - oczywiście w stopniu, na jaki pozwala różnorodność materiałów stanowiących całe archiwum. Inwentarz ten z pewnością odda wielką przysługę badaczom tego okresu historii Kościoła w Polsce.

W niniejszej informacji ograniczymy się tylko do wskazania schematu archiwum Achillesa Ratti, odtworzonego w oparciu o adnotacje poczynione w kancelarii nuncjusza.

Archiwum dzieli się na jedenaście *Tytułów*:

I. Nunzio, Nunziatura e personale di Nunziatura.

---

² V. Meysztowicz: *De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis quod nunc in Archivo Secreto Vaticano servatur*. Vaticani 1944 (Studia Teologiczne 12). - Tenże autor ogłosił też artykuł o nuncjuszu Ratti: *La nunziatura di Achille Ratti in Polonia*. W: *Pio XI nel trentesimo della morte (1939-1969). Raccolta di studi e memorie*. Ed. Ufficio Studi Arcivescovile di Milano. Milano 1969 s.177-203.

- II. Corrispondenze diplomatiche, affari diplomatici e politici.
- III. Episcopato polacco, questione agraria, dotazione del clero e concordato.
- IV. Affari delle diocesi.
- V. Organizzazione cattolica, università, beneficenza.
- VI. Ordini e famiglie religiose.
- VII. Galizia orientale, rito e Chiesa orientale.
- VIII. Facoltà e dispense.
- IX. Messe, oblazioni, onorari, tasse e rendiconti.
- X. Alta Slesia, Prussia Orientale ed Occidentale.
- XI. Visita "extra Poloniam".

Tytuł I obejmuje kartony:

- 190 - *Nunzio, Nunziatura e Personale di Nunziatura 1918-1921;*
- 191 - *Carteggio di mons. Ratti, Visitatore Apostolico della Polonia 1918-1919;*
- 192 - *Carteggio relativo alle facoltà concesse ed alla missione svolta da mons. Achille Ratti come Visitatore Apostolico in Polonia 1918-1919.*

Tytuł II:

- 193 - *Corrispondenze diplomatiche 1919-1921;*
- 194 - *Dossiers relativi ad affari diplomatici e politici 1919-1921.*

Tytuł III:

- 195 - *Episcopato polacco 1916-1921;*
- 196 - *Questione agraria, Dotazione del clero e Concordato 1918-1921.*

Tytuły IV-X odpowiadają kolejno numerom 197-203.

Tytuł XI:

- 204 - *Visita "extra Poloniam";*
- 205 - *Memorie, questioni ed affari diversi 1767, 1915-1921;*
- 206 - *Affari politici e religiosi concernenti la Polonia*

e altri paesi 1914-1921;
207 - *Registri diversi 1918-1921.*

Inwentarz analityczny Archiwum, chociaż wskazuje tak wiele dokumentów, stanowi tylko połowę omawianej publikacji. Don Cavalleri przygotował także do druku teksty wybranych dokumentów związanych z misją A. Ratti w Warszawie i zamieścił je w aneksie. Konkretnie są to *Instrukcje* udzielone w 1918 roku Wizytatorowi Apostolskiemu w Polsce przez Sekretariat Stanu (4 maja) i przez Kongregację "Pro Ecclesia Orientali" (16 maja), jak i - w formie listu poufnego - przez Kongregację d/s Seminariorów i Uniwersytetów (17 maja), oraz - co najcenniejsze - tak zwana relacja końcowa (*Relazione finale*). Instrukcje zawierają tak informacje i sugestie, jak również dokładne dyrektywy dla Wizytatora Apostolskiego. Natomiast opublikowana prawie w całości *Relacja końcowa* - to sprawozdanie z misji pełnionej przez mons. Ratti w Polsce; zrehabilitowana została przez mons. Ermenegildo Pellegrinetti³ w lipcu 1921 roku, na życzenie Sekretarza Stanu kard. Pietro Gasparri. Aneks ten przynosi interesujący, szeroki, miejscami bardzo szczegółowy obraz ówczesnej sytuacji politycznej i kościelnej Polski, widzianej oczyma dyplomatów watykańskich.

W dodatkowym, drugim aneksie wydawcy zamieścili wcześniejsze publikacje don O. Cavalleri z interesującej nas dziedziny: artykuł traktujący o misji Achillesa Ratti w krajach bałtyckich⁴ oraz niektóre dokumenty związane

---

³ Mons. E. Pellegrinetti w latach 1918-1922 pełnił w Nuncjaturze Apostolskiej w Warszawie początkowo funkcję audytora, zaś wkrótce potem został mianowany jej chargé d'affaires.

⁴ O. Cavalleri: *La missione di mons. Achille Ratti nei Paesi Baltici (1918-1921)*. W: *Storia religiosa dei popoli baltici*. Ed. A. Caprioli, L. Vaccaro. Milano-Gazzada 1987 s.263-290.

z działalnością przyszłego papieża Piusa XI w Warszawie⁵ - działalnością szczególnej wagi, tak ze względu na okres i sytuację w Polsce i w Europie, jak też z uwagi na osobę, która tę misję pełniła.

Całość poprzedzają *Wprowadzenia* prefekta Archiwum Watykańskiego Josefa Metzlera oraz prof. G. Gualdo, których wartościowe spostrzeżenia i wnioski dotyczące omawianego tomu, Nuncjusza i autora, dopełniają dzieła don O. Cavalleri.

Tom ten zasługuje na specjalną uwagę historyków polskich, gdyż oprócz samej funkcji informacyjnej, otwiera szerokie pole do dalszych analiz i badań nad tym ważnym w dziejach naszego Narodu okresem. Źródła bowiem, które wskazuje, rzucają nowe światło na niektóre aspekty sytuacji kościelnej w Polsce w latach dwudziestych obecnego wieku, jak również na osobę Nuncjusza i jego misję.

Marek Ingot SI

---

⁵ Są to: 1. *Comunicazione a Georgij Vasilevič Čičerin della nomina di monsignor Achille Ratti a Visitatore Apostolico in Russia, 19 settembre 1918*; 2. *Discorso pronunciato da mons. Ratti, nunzio apostolico in Polonia, in occasione della presentazione delle lettere credenziali, 19 luglio 1919*; 3. *«Discours prononcé par le Chef de l'Etat [Józef Piłsudski] en réponse à l'allocution du Nonce Apostolique à l'audience du samedi 19 juillet 1919, après la remise des lettres de créance»*; 4. *Progetto di Concordato tra la Santa Sede e il Governo di Latvia, 5 marzo 1920*. - Dokumenty te zostały opublikowane w artykule O. Cavalleri: *L'archivio di Mons. Achille Ratti, Visitatore Apostolico e Nunzio a Varsavia (1918-1921)*. W: *L'histoire des croyants mémoire vivante des hommes. Mélanges Charles Molette*. Ed. B. Waché, wol. 2 Abbeville 1989 s.517-528.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI INSTYTUTU W LATACH 1988-1990

W grudniu 1988 r. przypadła - biorąc za podstawę dokument erekcji - 30 rocznica utworzenia Instytutu. Od przyjazdu do Rzymu Ojca Eugeniusza Reczka SI w początkach 1958 r. myśl utworzenia stałej placówki w Wiecznym Mieście dojrzywała powoli, a jej realizacja napotykała na znaczne trudności przez jeszcze wiele lat. W celu podkreślenia zasadniczej idei Instytutu, podjęcia na nowo prac w zbiorach Stolicy Apostolskiej, zorganizowana została w październiku 1989 r. w Warszawie specjalna sesja naukowa. Przegląd prac i wydarzeń za wspomniany okres został opracowany w formie ilustrowanego, specjalnego numeru *Fotoramy*, periodyku ukazującego się w Londynie.

1. Nowe inicjatywy.

Pierwotne założenia i później wypracowane kierunki działalności Instytutu były, w większej czy mniejszej mierze, nadal kontynuowane. Doszły jednak nowe inicjatywy zwłaszcza w zakresie stale rozszerzanej współpracy z instytucjami w kraju i za granicą.

W 1988 roku Instytut nasz został zaproszony do wznowionej po przeszło dwudziestu latach Międzynarodowej Komisji Bibliografii Archiwum Watykańskiego (Archivum Secretum Vaticanum), która w latach 1962-1966 wydała drukiem cztery tomy podstawowych informacji o publi-

kacjach, w których wykorzystano dokumenty z tegoż Archiwum.

Polskie opracowania w tych pierwszych czterech tomach zostały uwzględnione zupełnie marginalnie, i to wyłącznie te ogłoszone w językach obcych. Do przygotowywanego obecnie piątego tomu Instytut pragnie dołączyć najnowszy dorobek polskiej historiografii. W grudniu 1988 roku oraz wiosną następnego przekazano pierwsze partie opisów. Praca ta, obliczona na dłuższy czas, jest prowadzona przez zespół osób przy Punkcie Konsultacyjnym w Warszawie pod kierunkiem p. Stefanii Skwirowskiej. Równocześnie rozpoczęto przygotowywanie podobnej bibliografii, nieznacznie zmienionej w stosunku do tej międzynarodowej - ale wyłącznie polskiej.

W roku 1988, po okresie wstępnych przygotowań, rozpoczęte zostały prace nad zbieraniem materiałów do katalogu starodruków polskich w zbiorach rzymskich. Na stypendium Fundacji im. J. Umiastowskiej, kierowanej od lat przez dr. Stanisława Augusta Morawskiego, przyjechało dwoje specjalistów z Zakładu Starych Druków Biblioteki Narodowej w Warszawie. Jest to bowiem inicjatywa wspólna wyżej wymienionych instytucji oraz naszego ośrodka. W latach 1989-1990 poszukiwania i rejestrację kontynuowały po dwie osoby każdego roku.

W tym kontekście należy też wspomnieć o miesięcznych przyjazdach do Rzymu, już od roku 1978, pracowników Zakładu Uzupełniania Zbiorów tejże Biblioteki Narodowej, w celu systematycznego przeglądania dubletów książek i czasopism naszego Instytutu oraz innych ośrodków rzymskich. Przy powszechnie znanych trudnościach w kraju pragniemy w ten sposób przyjść z pomocą w uzupełnianiu zbiorów bibliotecznych tak kościelnych, jak i państwowych. W ramach tej akcji przekazano ogółem w tych trzech latach ponad 29 tysięcy pozycji zwartych i około

34 tysiące numerów różnych czasopism, w tym część poza wschodnie granice kraju.

Po pewnej przerwie podjęte zostały na nowo prace nad inwentaryzacją poloników artystycznych na terenie Wiecznego Miasta. W pierwszej kolejności rejestracją zostały objęte sepulkraria, czyli nagrobki i płyty nagrobne w kościołach i na cmentarzach rzymskich.

2. Poszukiwania archiwalne.

Systematyczne poszukiwania i rejestracja poloników były prowadzone przede wszystkim w archiwum Roty Rzymskiej, wchodzącym obecnie w skład Archiwum Watykańskiego. Archiwum to stanowi zespół bardzo obszerny, liczący kilkanaście serii i przekraczający w sumie 7.000 jednostek. Duży stopień trudności i wyjątkowa czasochłonność poszukiwań w tych materiałach sprawiły, że dotąd nie były one wykorzystywane w szerszym zakresie, nie tylko przez naukę polską. W roku 1988 zakończona została rejestracja poloników w 14 seriach, od pierwszych zachowanych dokumentów do końca XVII wieku. Przejrzano w tym roku 302 woluminy (ogółem, od początku poszukiwań 2.200 woluminów lub teczek). W latach 1989-1990 kwerendą objęto także inne zbiory rzymskie, zwłaszcza Bibliotekę Casanatense. Prowadząca kwerendę doc. dr hab. Krystyna Bukowska rozpoczęła w połowie 1988 roku systematyczne porządkowanie zgromadzonych zapisów i notatek, przechodząc następnie do wstępnego opracowania redakcyjnego procesów, zaczynając od najstarszych - z XV wieku. W *Informationes* 4:1989 opublikowała ogólną charakterystykę materiałów archiwalnych Roty Rzymskiej.

Kontynuowane były także poszukiwania piętnastowiecznej dokumentacji w ważnej i zawierającej liczne polonika serii Archiwum Watykańskiego - w Registrach Suplik. W roku 1988 doc. dr Jacek Wiesiołowski przejrzał woluminy

od 184 do 265, a w następnym od 266 do 322. W roku 1990 kontynuował te poszukiwania doc. Ryszard Marciniak przeglądając woluminy od 323 do 362.

W zespole Sekretariatu Stanu dr. Piotr Brożyna odnotował polonika w 21 fascykułach z lat 1846-1847 oraz 1861-1865. Z ważniejszych prac archiwalnych można jeszcze wymienić zestawienie dotychczasowych wyników polskich poszukiwań w bogatym i ważnym dziale Archiwum Watykańskiego, "Archivum Arcis", uzupełnione systematycznym przeglądem zachowanych inwentarzy (Paweł Nierzwicki SI).

Prowadzona była również kwerenda, trwająca już od paru lat, w kilku zbiorach weneckich - państwowych i kościelnych, ale też i prywatnych, zazwyczaj trudno dostępnych. Ukończone zostały poszukiwania w "Archivio della famiglia Marcello" oraz w "Biblioteca Civica Bassano del Grappa". Śmierć dr Zofii Wardęskiej (marzec 1989) przerwała nagle te prace. Owocem jej poszukiwań weneckich jest kilkanaście zeszytów zarejestrowanych poloników archiwalnych. Wynikiem zaś kwerendy w archiwum Pontificii Instituti Teutonici Sanctae Mariae de Anima w Rzymie jest publikacja wpisów z XV-XVII wieku do "Liber Confraternitatis Beatae Mariae de Anima Teutonicorum de Urbe" kanoników warmińskich i wrocławskich, zamieszczona w biuletynie Instytutu *Informationes* 4:1989.

Prowadzono nadal, zapoczątkowane przed kilkoma laty, prace nad przygotowaniem do druku akt nuncjatury polskiej z lat 1592-1598, tj. z okresu działalności w Polsce nuncjusza G. Malaspiny. Uzupełniające kwerendy przeprowadził w latach 1988 i 1990 dr. L. Jarmiński. Uwzględniając doświadczenia edytorskie polskich i obcych wydawców akt nuncjatur oraz specyfikę materiałów źródłowych zgromadzonych w wyniku kwerend przeprowadzonych w zbiorach watykańskich i włoskich w latach 1981, 1987 i 1988, przedstawił wstępne zasady edycji akt Nun-

cjatury Polskiej u schyłku XVI wieku (opublikowane w *Informationes* 4:1989).

Zgodnie z tymi zasadami w zakres przygotowywanego wydawnictwa oprócz korespondencji G. Malaspiny wchodzi też akta papieskich poselstw nadzwyczajnych wysłanych do Polski w latach 1592-1598. Natomiast w formie osobnych publikacji zostaną ogłoszone materiały źródłowe z okresu bezpośrednio poprzedzającego przyjazd G. Malaspiny do Polski (tzn. dotyczące jego misji dyplomatycznej w Innsbrucku) i materiały legacji a latere kardynała Jerzego Radziwiłła z 1592 r.

Jeśli chodzi o sposób przekazania tekstu źródłowego w druku, nawiązując do poglądu rozpowszechnionego aktualnie wśród wydawców akt nuncjatur z XVI w. przyjęto m.in. zasadę, że źródła stanowiące podstawowy zrąb wydawnictwa (w szczególności korespondencja urzędowa nuncjusza z Sekretariatem Papieskim) będą na ogół publikowane w całości (in extenso), podczas gdy materiały uzupełniające - bądź w całości, bądź tylko w regestach czy ekscerptach. Tej samej kwestii, a także innych zagadnień dyskusyjnych w edytorstwie akt nuncjatur, dotyczył referat L. Jarmińskiego wygłoszony 19 października 1989 r. w Warszawie na sympozjum naukowym poświęconym polonikom watykańskim, drukowany w tym numerze biuletynu.

Z innego zakresu aktualnych prac Instytutu można wspomnieć, że w toku przygotowywania do druku niektórych opracowań źródłowych okazała się konieczna dalsza kwerenda, zarówno archiwalna, jak też bio-bibliograficzna. Dotyczyła ona przede wszystkim prac przygotowywanych do czwartego i piątego numeru *Informationes*, publikacji tomu historii Kościoła Ormian na ziemiach polskich oraz paru artykułów w zagranicznych periodykach naukowych.

Zgodnie z przyjętym profilem Instytut prowadził także

w tych latach szereg poszukiwań w związku ze zgłaszanymi prośbami różnych ośrodków i indywidualnych badaczy. Kwerend ściśle archiwalnych bądź bibliotecznych, którym jednorazowo poświęcono przynajmniej kilka godzin, było w każdym z tych lat około stu.

3. Gromadzenie zbiorów.

Zbiór a r c h i w a l n y poloników zwiększał się przede wszystkim poprzez dalsze mikrofilmowanie bądź fotokopiowanie materiałów z archiwów rzymskich i watykańskich. Podobnie jak w ubiegłych latach, znaczny wysiłek był skoncentrowany na kompletowaniu zbioru reprodukcji (mikrofilmy, fotokopie) w Punkcie Konsultacyjnym w Warszawie. Z reguły wszystkie nowo sporządzane reprodukcje są wykonywane od razu w dwu kopiach. W miarę możliwości finansowych, do Punktu dosyłane są stale kopie materiałów wcześniej wykonanych. Powiększanie zbiorów w omawianych latach przedstawia się następująco:

	<u>mikrofilmy (liczba klatek)</u>		<u>fotokopie</u>	
	Rzym	Warszawa	Rzym	Warszawa
1988	19.531	9.913	1.020	801
1989	6.050	3.483	985	472
1990	2.408	19.080	385	1.100

Do Punktu Konsultacyjnego w Warszawie przekazano m.in. reprodukcje następujących archiwaliów:

ARCHIVIO CAETANI (Rzym)

Fondo Generale - wybrane pozycje.

Miscellanea vol. 55bis, 57/903, 62/57.

ARCHIVIO DI STATO DI FIRENZE (wybrane woluminy).

ARCHIVIO DI STATO DI TORINO (wybrane woluminy).

ARCHIVUM ROMANUM SOCIETATIS IESU

Lith. vol. 47-48.

Pol. vol. 50, 75-76.

Fondo Gesuitco Pol. vol. 1537/9.

ARCHIVIO SEGRETO VATICANO

Armarium 42 vol. 48-51.

Armarium 44 vol. 32, 34-38.

ASS 1847, 1863.

Carte Borgh. 56, 61.

Fondo Borghese I vol. 630.

" " II vol. 473, 492.

" " III vol. 9C - 88C (wybrane woluminy).

" " IV vol. 12 - 291 (wybrane woluminy).

Fondo Garampi vol. 23, 69-73, 191.

Fondo Pio vol. 15, 23, 63, 114, 115, 124, 156, 169.

Lett. Partic. vol. 4.

Nunziature Diverse vol. 7, 107, 146, 246, 273.

Proc. Consist. vol. 10-124 (wybrane woluminy).

Registra Supplicationum vol. 105-163.

Secr. Brev. vol. 196-210 (wybrane woluminy).

BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA

Chigi M II 56.

Vaticani Latini 1408, 4063, 4130, 4150, 4175, 4185, 4192,
7297, 8956, 9481, 12642.

BIBLIOTECA UNIV. DI BOLOGNA (wybrane woluminy).

BIBLIOTECA VALLICELIANA (Rzym)

L. 18.

N. 17, 33-35.

Zbiory biblioteczne liczą - po wyłączeniu prawie 1.600 dubletów i publikacji mało przydatnych na tutejszym terenie - około 56.000 pozycji zwartych oraz ponad 2.000 periodyków, z których na bieżąco uzupełnianych było w roku 1988 ponad 300 tytułów. W latach następnych wiele z gromadzonych tytułów przestało się ukazywać, względnie redakcje nie były już w stanie dośylać je gratis, jak dotychczas. Do zbiorów włączono w poszczególnych latach:

	<u>pozycje zwarte</u>	<u>tytuły czasopism</u>
1988	2.029	310
1989	1.123	290
1990	1.104	270

Podstawowym źródłem napływu książek i czasopism były jak zwykle dary instytucji wydawniczych krajowych i emigracyjnych, polskich i obcych ośrodków naukowych i organizacji, zgromadzeń i domów zakonnych oraz osób prywatnych. Wśród ostatnio przekazanych zbiorów szczególnie cenny był komplet książek i czasopism uzyskanych przez Instytut po kończącej swą działalność Komitecie "Solidarność z Solidarnością" przy włoskich centralnych związkach zawodowych oraz prywatnych pp. Konopków; podobnie, książki po zmarłym w Rzymie kombatancie polskim M. Michno, z Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego, od ks. bpa Szczepana Wesołego, i szereg innych. Znaczną liczbę pozycji otrzymuje Instytut na drodze wymiany, bądź jako wyrównanie za innego rodzaju usługi. Z uwagi na koszt, znikomy jest procent tytułów zakupowanych. Z powodu znacznego zwiększenia liczby kart opisów bibliotecznych, powiększono też zestaw szafek katalogowych, które obecnie mogą pomieścić około 300.000 kart.

4. Porządkowanie zbiorów.

Wyniki poszukiwań archiwalnych były rejestrowane na bieżąco. Z większości przejrzanych materiałów zostały sporządzone opisy do repertorium topograficznego, które wskazuje podstawowe dane poszczególnych jednostek archiwalnych i porządkuje opisy według sygnatur. Pozycje z mikrofilmowane lub sfotokopiowane zostały zarejestrowane w kartotece mikrofilmowej. Uporządkowane zostały, zbierane od wielu lat, notatki o polonikach w Archivum Arcis - dużym i ważnym zbiorze, przeważnie dokumentów oryginalnych - znajdującym się obecnie w Archiwum Watykańskim. Do druku w znacznym stopniu zostały przygotowane polskie sprawy z Roty Rzymskiej. Uporządkowano ponadto zeszyty, w których zapisywane były dotychczasowe wyniki kwerend, sporządzając odpowiednie indeksy. Wstępnie opracowano zbiór przeźroczy i videokaset.

W dziale bibliotecznym, w ramach zwykłych prac, jak odnotowywanie nabytków, ich selekcja, wyłączenie dubletów czy pozycji zbędnych, a następnie spisanie egzemplarzy przeznaczonych do wymiany, pozycje włączane do zbiorów Instytutu zostały skatalogowane, choć część z nich tylko systemem skróconym. Zapoczątkowano osobny katalog dla działu sztuki oraz spisano czasopisma nie zbierane systematycznie, lecz cenne jako polonika.

W celu sprawniejszej obsługi czytelników rozpoczęto tworzenie jednolitego katalogu alfabetycznego, powielając karty główne dotychczasowych 17 działów. Dotychczas powielono około 16.500 kart. Problem pomieszczenia nabytków książkowych rozwiązano przez podniesienie półek w sali głównej o trzy poziomy. Powierzchnia użytkowa zwiększyła się w ten sposób o 150 metrów bieżących.

Zwrócenie znacznej uwagi na zbiory biblioteczne jest uzasadnione frekwencją osób korzystających z tychże zbiorów - 100 do 150 wizyt miesięcznie, oraz licznymi

kwerendami zgłaszanymi telefonicznie czy korespondencyjnie. Warto przy tym podkreślić znaczny procent czytelników obcokrajowców, głównie studentów i wykładowców z uczelni rzymskich i włoskich.

5. Udostępnianie zbiorów.

Wszystkie zebrane materiały, także i te tylko wstępnie uporządkowane, były udostępniane na miejscu zarówno w Instytucie rzymskim, jak i w Punkcie Konsultacyjnym w Warszawie. Frekwencja w Rzymie, głównie osób korzystających ze zbiorów bibliotecznych, znacznie się obniżyła z uwagi na mniejszą liczbę Rodaków oczekujących na dalszą emigrację i wynosiła około 1.500 wizyt rocznie. W Punkcie Konsultacyjnym w Warszawie odnotowywano około 550 wizyt. W związku z pracami nad edycją korespondencji nuncjuszy apostolskich w Polsce znacznie zwiększyło się wykorzystanie materiałów zmikrofilmowanych w tym zakresie przez Instytut.

Wiele zapytań i prośb napłynęło jak zwykle drogą korespondencji i telefonicznie. Ogółem w książce korespondencji w Rzymie odnotowano: w 1988 r. - 879; w 1989 - 899 oraz w 1990 - 719 listów.

Celem ogólnej informacji o prowadzonej działalności, a zwłaszcza o wynikach poszukiwań archiwalnych, przygotowano roczne sprawozdania publikowane w *Kronice Rzymskiej* oraz w *Roczniku Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie* wydawanego w Londynie. O poszczególnych inicjatywach ukazały się informacje w prasie oraz wywiady w radio.

W pewnej mierze prezentacją poloników i ich popularyzowaniem są wystawy czasowe urządzone w oparciu o zbiory własne, uzupełniane niekiedy materiałami wypożyczanymi, lub też eksponujące kolekcje prywatne innych osób. Pierwsza z ekspozycji w roku 1988 miała za temat

"Millennium chrztu Rusi Kijowskiej". Następnie przedstawione były drzeworyty artystki A. Wróblewskiej z serii "Ojciec nasz". Z okazji dziesięciolecia pontyfikatu papieża Jana Pawła II interesujący pod względem artystycznym wybór zdjęć pod tytułem "Być Papieżem", zaprezentował młody fotograf Grzegorz Gałazka. W roku 1989 wystawione zostały odbitki miedziorytów Wiesława Śniadeckiego zatytułowane: "Panteon Polski Walczącej", a następnie zadokumentowana była 500 rocznica ołtarza mariackiego w Krakowie. Oryginalna w zamyśle, a zwłaszcza w wykonaniu okazała się wystawa prac artystycznych emigrantów polskich oczekujących w Rzymie na wyjazd do kraju stałego osiedlenia. Na rok 1990 przypadała 40 rocznica zbrodni w Katyniu. Okolicznościowa wystawa miała na uwadze przede wszystkim obcokrajowców, mniej obeznanych z tym dramatycznym epizodem naszej najnowszej historii. W dalszej kolejności przedstawiono najstarsze zabytki polskiej sztuki typograficznej. W miesiącu listopadzie miała miejsce wystawa prac fotograficznych Tadeusza Sobieraja - "Cokoły niepodległości", obrazująca nasze walki o wolność.

Zdjęcia i diapozytywy ze zbiorów Instytutu były wypożyczane do realizacji programu telewizji włoskiej i do reprodukcji w czasopiśmie i książkach.

6. Sesje, odczyty, spotkania zorganizowane przez Instytut, lub w których Instytut brał udział.

17 III 1988 - ks. arcybiskup Mirosław Marusyn, Sekretarz Kongregacji d.s. Kościołów Wschodnich, wygłosił referat na temat: Kościół Kijowski między Rzymem a Bizancjum.

12 X 1988 - prof. Andrzej Ruszkowski: Polacy w Kanadzie, nadzieje i rozczarowania.

24 XI 1988 - z okazji 50-lecia Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego odbyło się spotkanie z byłymi kierownikami i pracownikami Sekcji i miał miejsce odczyt ks. prof. Ludwika Grzebienia SI o jej działalności w okresie II wojny światowej.

19 X 1989 - sesja naukowa zorganizowana w Warszawie na temat: Stan i perspektywy poszukiwań i edycji poloników archiwalnych ze zbiorów Stolicy Apostolskiej.

Przedstawiciele Instytutu wzięli udział w kilku zjazdach i sympozjach naukowych, m.in.:

- w zjeździe polonistów włoskich w Bolonii urządzonym z okazji 900-lecia tamtejszej sławnej Alma Mater.
- w konferencji o encyklikach papieskich dotyczących Polski w XIX i XX wieku, zorganizowanej przez Istituto don Sturzo w Rzymie.
- w spotkaniu na temat: "Archivi e archivistica a Roma dopo L'Unità".
- w międzynarodowej konferencji pt.: "The foundations of historical and cultural traditions in East Centrale Europe: Belorussia, Lithuania, Poland, Ukraine".
- w konferencji "Kraj-Emigracja" w Rzymie.
- w sympozjum na temat: "List łacińskojęzyczny jako dokument kultury polskiej XVI i XVII wieku" zorganizowanym przez Uniwersytet Warszawski.

7. Publikacje Instytutu.

Z zakresu działalności wydawniczej na szczególne podkreślenie zasługuje przygotowanie redakcyjne, praca przy indeksach oraz korekta trzeciego tomu historii Ormian w Polsce, autorstwa ks. Grzegorza Petrowicza. Tom *La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi limitrofi (1686-1954)* opublikowany został wiosną 1989 r. w serii Instytu-

tu: *Studia Ecclesiastica*, jako kolejny numer 17.

W tymże samym roku ukazał się, wspomniany już w tym sprawozdaniu, numer czwarty biuletynu Instytutu *Informationes*. Przynosi on m.in. pierwsze w literaturze przedmiotu opracowanie czynności zapowiadania i pisemnej informacji w procedurze nadawania biskupstw i niektórych opactw (H.Fokciński). Inną ważną z wielu względów pozycją jest tłumaczenie polskie artykułu na temat znaczenia słów "bullae" i "breve" wybitnego znawcy dyplomatyki watykańskiej, prof. Uniw. Gregoriańskiego w Rzymie Pauliusa Rabikauskasa SI. Numer zawiera ponadto kilka szerszych komunikatów z prowadzonych przez różne osoby poszukiwań w zbiorach włoskich i watykańskich.

Oprócz komunikatów i informacji o bieżącej działalności, pracownicy Instytutu ogłosili w różnych czasopismach siedem obszerniejszych tekstów.

Warto też odnotować, że ukazało się parę recenzji w związku z publikacją czwartego numeru *Informationes* oraz trzeciej części pracy ks. G. Petrowicza: *La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi limitrofi*. Kilka omówień ukazało się również w związku z odczytami i wystawami urządzonymi przez Instytut. Z ogólnych omówień poświęconych działalności Instytutu, można wymienić J. Dużyka: *Polacy nad Tybrem* (*Kierunki* 23.4.1989), *Ostatnie lata działalności Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie, 1986-1987*, (*Studia Historyczne* 33:1990).

8. Inne formy działalności.

Jako ośrodek przede wszystkim informacyjno-dokumentacyjny Instytut nastawiony jest na szeroką współpracę z instytucjami naukowymi i badaczami. Z tego tytułu, na zamówienia różnych osób i instytucji dokonano szeregu kwerend, sporządzono wiele reprodukcji tak ze zbiorów własnych jak i obcych. Sporo uwagi poświęcono

wprowadzaniu do poszukiwań w zbiorach watykańskich i rzymskich osób, które po raz pierwszy zetknęły się z tymi archiwami; służyło też pomocą przy zbieraniu materiałów do różnego typu prac, zwłaszcza w wypadku obcokrajowców nie znających języka polskiego. Do zakresu prac personelu Instytutu wliczyć należy, jak zwykle, pośrednictwo w kwerendach na terenie kraju zgłaszanych przez badaczy i instytucje zagraniczne, przede wszystkim włoskie i krajów posiadających w Rzymie swe ośrodki kulturalne i naukowe.

Działalność wspomniana w tym punkcie jest w jakimś sensie ciągłym kompromisem między własnymi zamierzeniami badawczymi i planowanymi pracami a koniecznością stałego odpowiadania na zgłaszane zapotrzebowania czy kierowane prośby. Z uwagi na dość znaczne zaangażowanie w działalność konsultacyjną, opracowywanie źródeł, ich publikacja, a nawet same systematyczne poszukiwania poloników, trwają dłużej i nie mogą być dokładnie zaplanowane.

H. F.

RIASSUNTO

Dalla Redazione.

Questo numero del nostro bollettino contiene in prevalenza le relazioni tenute da studiosi, rappresentanti diversi centri scientifici in Polonia, durante il Convegno organizzato a Varsavia il 19 settembre 1989 dal nostro Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici, sul tema: "La situazione e le prospettive delle ricerche e dell'edizione dei 'polonica' custoditi negli archivi della Sede Apostolica".

H. Fokciński SI: *Introduzione al Convegno.*

Ricordando brevemente i due analoghi incontri organizzati dopo la seconda guerra mondiale in Polonia, quando le ricerche negli archivi della Sede Apostolica non potevano essere svolte apertamente a causa del divieto statale, e perciò tali studi erano condotti in maniera velata o di nascosto, il Relatore ha presentato l'attuale Convegno come una possibilità della più libera rassegna delle ricerche compiute o programmate, dello scambio delle esperienze e delle informazioni, mirato anche all'idea di una collaborazione e coordinazione degli sforzi che richiedono di solito molto tempo e molti fondi.

H. D. Wojtyska CP: *Istituto Storico Polacco (precedenti e nuove iniziative delle ricerche e delle edizioni).*

Il Relatore ha tracciato la genesi dell'Istituto, creato formalmente nel 1945 a Roma, del quale il fondatore, mons. W. Meysztowicz, costretto a rimanere durante la seconda guerra mondiale sul territorio dello Stato Vaticano, ha dedicato tutto il tempo alla ricerca archivistica presentata poi in alcune pubblicazioni. L'Istituto negli anni 1954-1983 curava l'edizione della rivista storica "Antemurale" chiusa con il volume 26, e nel 1960 ha cominciato la pubblicazione della serie editoriale "Elementa ad fontium editiones", che nel 1989 contava 73 volumi nei quali sono stati presentati i documenti archivistici riguardanti non solo i legami polacco-vaticani ma soprattutto i contatti diplomatici della Polonia con diversi paesi europei. La maggior parte della relazione è stata però dedicata alla presentazione del concetto e della struttura di una nuova serie - "Acta Nuntiaturae Polonae" - con ampio discorso sui criteri

editoriali dei documenti. La serie abbraccia il materiale degli archivi concernente 60 nunzi apostolici venuti in Polonia dal 1519 fino al 1939. Il primo volume, introduttivo, scritto dal Relatore, e i volumi con la corrispondenza dei tre nunzi in Polonia, preparati sotto la sua direzione, sono stati dati alla stampa.

W. Müller: *Università Cattolica di Lublino.*

La relazione dà una panoramica delle ricerche e delle pubblicazioni promosse dall'Università e basate sui documenti degli archivi vaticani. Il primo viaggio a scopo scientifico fu possibile nel 1961 ma le restrizioni governative non hanno permesso di sviluppare questa iniziativa. Le ricerche si sono concentrate soprattutto sui grandi gruppi del materiale archivistico riguardante la Polonia, i quali erano più facili ad essere descritti e microfilmati. I microfilms furono poi la base dell'elaborazione dei temi storici riguardanti per esempio la struttura organizzativa della Chiesa in Polonia.

Nel quadro delle ricerche svolte fuori degli archivi vaticani, il Relatore ha presentato le proprie ricerche mirate al censimento delle presenze polacche nei secoli XVI-XVIII all'Università romana "La Sapienza" e, più largamente, a Roma.

J. Wiesiołowski: *Iniziativa editoriali nell'ambito dell'Istituto di Storia dell'Accademia Polacca delle Scienze.*

Le ricerche dell'Istituto nel dopoguerra, soprattutto quelle concernenti i documenti del medioevo, conservati negli archivi europei, furono un tentativo di collegare il programma degli studi e quello editoriale ai lavori della vecchia Accademia delle Arti, la quale ha pubblicato i primi volumi della serie "Monumenta Poloniae Vaticana". Il desiderio di portare avanti tali studi ha potuto realizzarsi soltanto in una forma della cooperazione internazionale. Così sono stati preparati i primi volumi del "Bullarium Poloniae".

Altro lavoro che viene preparato dagli studiosi dell'Accademia delle Scienze è la pubblicazione delle suppliche polacche del XV secolo dirette ai pontefici romani. Il Relatore, come coordinatore di questo programma, ha presentato le ricerche in corso e la forma definitiva dell'edizione.

J. Axer: *Sezione Editoriale Latina e Greca dell'Istituto di Filologia Classica dell'Università di Varsavia.*

Una sistematica preparazione dei giovani studiosi al lavoro editoriale riguardante i documenti ecclesiastici e vaticani, da decenni non presi in considerazione, sembra essere una fondamentale condizione dei buoni risultati nell'edizione delle fonti polacche archivistico-storiche.

Il prof. Axer ha illustrato i lavori della sua Sezione e i programmi per futuro, suscitando un grande interesse con il progetto di preparare gli studenti allo specifico studio dei documenti vaticani.

H. Fokciński SI: *Attività del Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici nell'ambito delle ricerche e della propagazione dei 'polonica' vaticani.*

L'Istituto di Studi Ecclesiastici fondato a Roma alla fine degli anni cinquanta, nel momento delle grandi difficoltà nel mantenere i contatti tra la Polonia e l'estero, fu presto conosciuto nell'ambiente scientifico storico per essersi assunto il carico delle ricerche archivistiche richieste dagli studiosi e per la spedizione in Polonia di circa 4,5 milioni di fotogrammi in microfilms ai diversi istituti storici, agli studiosi, e dal 1974 al proprio Centro di Consultazione a Varsavia.

Il Relatore ha presentato perciò gli aspetti meno noti dell'attività dell'Istituto e il sistema dei cataloghi dove sono racchiusi i risultati delle diverse ricerche, passando poi alla descrizione delle iniziative editoriali portate avanti sia dall'Istituto da solo, sia in collaborazione con le altre istituzioni.

H. Dylągowa: *Le fonti per la storia dei territori orientali della Polonia (sull'esempio delle vicende della Chiesa Uniata).*

L'informazione presenta le osservazioni raccolte durante la ricerca sul tema indicato nel titolo, fatta nell'Archivio Storico del Consiglio per gli Affari Pubblici della Chiesa in Vaticano. Dopo una breve descrizione degli indici, viene fatta più particolareggiata esposizione dei documenti che illustrano, sull'esempio della diocesi di Chelma, la forzata soppressione della Chiesa Uniata compiuta dallo zar.

J. Cygan OFM^{Cap.}: *Documenti negli archivi vaticani riguardanti l'attività di Valeriano Magni OFM^{Cap.} nella Polonia (1616-1648).*

La relazione di padre Cygan appartiene alla seconda parte del Convegno dove sono state presentate da alcuni studiosi le loro ricerche negli archivi vaticani. L'Autore volendo far vedere in tutta la sua ampiezza l'intensa attività ecclesiastica, scientifica e politica di Valeriano Magni, poggiandosi sui documenti conservati negli archivi vaticani, mostra bene la specificità di questi archivi, la necessità di indagare nelle diverse serie archivistiche, la ricchezza delle raccolte che in molti casi possono chiarire i fatti storici e mettere nuova luce sui diversi avvenimenti, integrando il decimato patrimonio archivistico polacco.

L. Jarmiński: *Problemi dell'edizione degli atti delle nunziature sull'esempio della corrispondenza di Germanico Malaspina.*

Sono stati presentati i risultati della ricerca circa la corrispondenza molto dispersa del nunzio G. Malaspina e sottolineati alcuni problemi evidenziati dalle spesso opposte norme adottate dagli studiosi italiani, francesi, austriaci o tedeschi nelle edizioni degli atti delle nunziature. Le difficoltà riguardano per esempio la scelta dei testi da un vasto materiale archivistico e la presenza dei registi nella pubblicazione "in extenso". Il Relatore indica quindi alcuni criteri editoriali seguiti da lui nell'elaborazione e preparazione alla stampa dei documenti del nunzio G. Malaspina. L'intervento vuole essere una delle voci negli ampi preparativi all'edizione degli atti delle nunziature polacche.

S. Skwirowska: *"Bibliografia dell'Archivio Vaticano" e la bibliografia polacca delle pubblicazioni basate sui documenti degli archivi vaticani.*

Il comunicato è un'ampia presentazione della "Bibliografia dell'Archivio Vaticano", curata dall'apposita Commissione Internazionale in collaborazione con centri scientifici storici in Roma dei diversi paesi. Illustra i principi e i metodi stabiliti per raccogliere ed indicare le pubblicazioni di tutto il mondo che si basano sul materiale archivistico custodito nell'Archivio Segreto Vaticano. L'opera conta 4 volumi pubblicati negli anni 1962-1966 mentre il quinto è in preparazione.

Nella seconda parte viene presentato un progetto della bibliografia delle pubblicazioni polacche basate su diversi archivi della Sede Apostolica, senza limitazione al solo Archivio Segreto Vaticano. Accettando i principi della pubblicazione vaticana vengono indicate alcune necessarie modifiche.

T. M. Trajdos: *'Polonica' nell'Archivio Generale dei Carmelitani (dell'Antica Osservanza) a Roma.*

L'articolo descrive ed enumera i documenti poco conosciuti, riguardanti l'attività dei Carmelitani dell'Antica Osservanza in Polonia, conservati nell'Archivio Generale dell'ordine, il quale fu portato sulle terre polacche nel XIV secolo. Una piena ed approfondita elaborazione del materiale sarà presentata nell'opera preparata dall'Autore per la libera docenza. Poiché si sono conservati pochi documenti originali del medioevo, un particolare interesse suscita il manoscritto del XVII secolo che riporta la cronaca della fondazione dei conventi carmelitani in Polonia. La maggior parte della documentazione polacca nell'Archivio è rappresentata dalla corrispondenza con la Curia Generale nei secoli XVII-XVIII.

H. Fokciński SI: *Atti concistoriali nel "Bullarium Poloniae".*

Dopo aver indicato le caratteristiche proprie degli atti concistoriali l'Autore considera la opportunità di includere nell'edizione che si chiama "bullarium" questo tipo della documentazione, che non aveva nessun diretto legame con la bolla stessa, perché registrava soltanto le decisioni prese dal papa durante il concistoro. Gli atti concistoriali non possono essere neanche trattati come riassunti delle bolle pontificie; ciò spesso pare essere suggerito dalla loro collocazione nello schema editoriale del *Bullarium*. Quindi l'Autore propone una più esatta distinzione fra le indicate pubblicazioni, siccome una di esse riporta le bolle (edite "in extenso" o in forma di regesti), l'altra invece solamente gli atti concistoriali (riportati sempre integralmente). Suggestisce anche un più preciso uso dei nomi delle serie d'archivio e infine mostra le mancanze nella ricerca archivistica.

*Inventario dell'Archivio della Nunziatura di Varsavia
1918-1921 (M. Inglot SI).*

Mons. Achille Ratti (poi papa Pio XI) nel 1918 fu nominato Visitatore Apostolico in Polonia, paese che appena aveva riconquistato la sua libertà, e nel 1919 fu elevato alla dignità del Nunzio Apostolico a Varsavia. I documenti della sua attività sono stati trasferiti da Varsavia in Vaticano nel 1940 entrando a far parte del già esistente Archivio della Nunziatura di Varsavia. L'informazione qui pubblicata vuole promuovere la conoscenza dell'inventario analitico di questo ricco materiale, preparato dall'archivista vaticano recentemente scomparso, mons. Ottavio Cavalleri.

Relazione sull'attività del Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici in Roma negli anni 1988-1990 (H.F.)

